MemoriiJurnale

NIKOS
KAZANTZAKIS

Jurnal de călătorie
RUSIA

O carte frumoasă ca scriitură,
plină de iluzii, o mărturie despre credință,
avânt, fanatism și bucuria vieții.

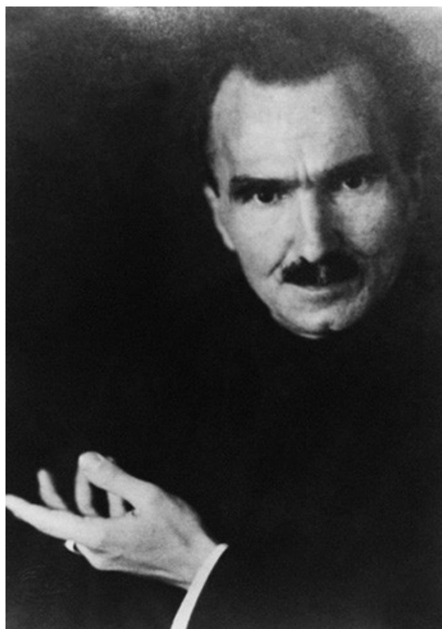
Vladimir Tismăneanu

NIKOS KAZANTZAKIS

Jurnal de călătorie
RUSIA

Traducere din greacă şi note de
ION DIACONESCU
Prefaţă de VLADIMIR TISMĂNEANU
EDITURA HUMANITAS
2015

ISBN: 978-973-50-4919-5 (epub)
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro
Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Nikos Kazantzakis. Atena, 1928.

Nikos Kazantzakis (1883–1957) s-a născut la Iraklion, în Creta. A studiat dreptul la Atena şi apoi a străbătut lumea în lung şi-n lat, călătorind mai mult decât oricare alt scriitor grec. Aflat veşnic în conflict cu autorităţile din Grecia pentru opiniile sale îndrăzneţe (asemenea marelui său prieten Panait Istrati, era ataşat ideilor de stânga), deşi a îndeplinit o vreme şi funcţii publice, a găsit mai

multă audienţă în străinătate decât în propria patrie, fiind nominalizat de câteva ori la Premiul Nobel. A primit, în 1956, la Viena, Premiul pentru Pace. În jumătatea de secol dăruită literaturii, a fost creatorul unei opere de dimensiuni impresionante: poezie, dramaturgie (era interesat de latura tragică a unor eroi din istoria antică, bizantină şi modernă), eseuri, memorialistică, traduceri şi proză. Pe lângă *Viaţa şi peripeţiile lui Alexis Zorbas*, cartea care l-a consacrat, cunoscută la noi sub titlul *Zorba Grecul* (trad. Rom. Humanitas Fiction, 2006), a publicat şi alte romane de referinţă: *Hristos răstignit din nou* (Humanitas Fiction, 2008), *Ultima ispită a lui Hristos* (Humanitas Fiction, 2011), *Căpitanul Mihalis. Libertate sau Moarte* (Humanitas Fiction, 2014). Jurnalele de călătorie întregesc memorialistica lui Kazantzakis; alături de *Raport către El Greco* (Humanitas Fiction, 2012), ele compun romanul vieţii celui mai celebru şi tradus scriitor grec.

Ion Diaconescu (n. 1956) este profesor de limba greacă veche şi limba latină la Seminarul Teologic Ortodox din Bucureşti. Membru al Uniunii Scriitorilor din România (Secţia de traduceri literare), a tradus din limba neogreacă unele dintre cele mai cunoscute opere ale scriitorului grec Nikos Kazantzakis: romanele *Hristos răstignit din nou*, *Ultima ispită a lui Hristos*, *Căpitanul Mihalis. Libertate sau Moarte* şi volumul de memorialistică *Jurnal de călătorie: Italia, Egipt, Sinai, Ierusalim, Cipru, Moreea* (Humanitas, 2013).

NIKOS
KAZANTZAK

Jurnal de călător
RUS

Traducere din greacă și no
ION DIACONE

Prefa
VLADIMIR TISMĂNE

Marea capcană: a imanentiza escatonul

de VLADIMIR TISMĂNEANU

Nikos Kazantzakis a fost un îndrăgostit de libertate. Unul dintre marile sale romane chiar se intitulează *Căpitanul Mihalis. Libertate sau Moarte*. Autobiografia scriitorului, *Raport către El Greco*, una din cărţile care mi-au marcat tinereţea – am citit-o pe nerăsuflate, în engleză, la BCS [Biblioteca Centrală de Stat], aveam 20 de ani –, vorbeşte despre un etern revoltat, un discipol impenitent al lui Friedrich Nietzsche, un adversar al oricăror constrângeri şi limitări aduse libertăţii spiritului. Viziunea lui Kazantzakis despre lume a fost una sfâşiată, balansând mereu antinomic între Eros şi Thanatos, între instinctul vieţii şi cel al morţii, între principiul plăcerii şi acela, constrângător şi ineluctabil, al realităţii. A fost un eretic prin definiţie. Şi azi mă întreb cum de-a îngăduit cenzura comunistă publicarea în BPT [Biblioteca pentru Toţi] a romanului *Hristos răstignit a doua oară*, cu ale sale imposibil de ignorat implicaţii mistice. Tocmai de aceea este extrem de interesant să vedem cum percepea tânărul Kazantzakis, acest om revoltat, ceea ce s-a numit „Marele Experiment”, adică efortul bolşevicilor de *a imanentiza escatonul*, spre a relua formularea lui Eric Voegelin.

Pentru Nikos Kazantzakis, asemeni atâtora dintre cei numiţi de Paul Hollander *political pilgrims* (pelerini politici), Marele Experiment convoacă şi provoacă o stare de maximă febricitare spirituală. Este în joc soarta umanităţii. O aventură istorică fără precedent, un salt mortal ale cărui consecinţe nu pot fi prevăzute de nimeni. Pariul sovietic îi apare călătorului elen drept unul planetar. În acest sens,

nu greşea: „Ceea ce se întâmplă astăzi în Rusia în mod conştient este mutilat şi incert în comparaţie cu ceea ce se-ntâmplă subconştient, fără s-o ştie conducătorii – sau chiar fără s-o vrea. Ghicim neclar că în această nemărginită Rusie a mujicilor sunt semănate evenimente cosmogonice. Din nefericire, trăim foarte puţin şi nu ajungem, din întregul ciclu, decât să ghicim – şi asta doar precum o străfulgerare – curba care pândeşte şi se avântă pe trecătorul arc al epocii noastre".

Bolşevismul este pentru Kazantzakis, la fel ca pentru prietenul său Panait Istrati, întruchiparea Marelui Vis, a ceea ce, în anii '30, filozoful german al speranţei, Ernst Bloch, numea *utopia concretă*. Dar oare nu se află chiar aici, în proiectul concretizării utopiei, în noul timp, de fapt unul mesianic, cum ar fi spus Walter Benjamin, precum şi în noul spaţiu revoluţionar, originea catastrofei politice, sociale, economice şi, de fapt, civilizaţionale? Pentru Kazantzakis e vorba de un moment redemptiv, apocatastatic, iar Lenin apare ca fondatorul acestei religii seculare: „...dincolo de logică, de dezbatere şi dispute înţelepte, dincolo de necesităţi economice, răsturnări sociale şi programe politice, deasupra sovietelor şi a comisarilor, lucrează şi guvernează aici, în Rusia, spiritul epocii istorice în care trăim – sumbru, însângerat, însetat de lumină, nemilos. De la cel mai primitiv mujic până la chipul integru al lui Lenin, toţi sunt muncitori şi colaboratori conştiincioşi sau neconştiincioşi ai lui".

După momentele de entuziasm, de surescitare cvasimistică, Istrati s-a despărţit de stalinism. Cel salutat de Romain Rolland drept un Gorki al Balcanilor a devenit unul dintre primii mari apostaţi ai comunismului, unul dintre cei dintâi care au denunţat Marea Minciună. Aveau să urmeze Ignazio Silone, Arthur Koestler, Manès Sperber,

André Gide, Margarete Buber-Neumann, Milovan Djilas şi atâţia alţii...

Nikos Kazantzakis povesteşte în acest jurnal propriile-i tribulaţii, iluziile şi angoasele trăite în cele trei voiaje întreprinse între 1925 şi 1930 în ceea ce se numea Ţara Sovietelor, patria socialismului biruitor. Să reţinem despre ce ani este vorba: Lenin moare în ianuarie 1924, urmează o feroce luptă pentru succesiune, pentru „suprema manta a Tatălui”. Stalin se opune fariseic radicalismului lui Troţki, acesta pierde lupta. Ultimul spasm politic vizibil al opoziţiei troţkiste are loc în noiembrie 1927. Manifestaţia opoziţiei este nimicită, Troţki este expulzat în Kazahstan. Stalin se aliază cu Nikolai Buharin, simulează simpatie pentru NEP [Noua Politică Economică], afişează moderaţie. De fapt, acaparează puterea şi pregăteşte *revoluţia de sus*, marea cotitură radicală din 1928, colectivizarea forţată cu ale ei consecinţe genocidare. Pentru Panait Istrati, Victor Serge şi Boris Souvarine, revoluţia deraiase, era nevoie să se meargă *vers une autre flamme*...

Kazantzakis se îndreaptă spre Rusia Sovietică precum spre un Pământ al Făgăduinţei. Moscova îi apare ca „Noul Ierusalim al muncitorului Dumnezeu”. Iluzii împărtăşite în acei ani de atâţia alţi intelectuali, inclusiv André Malraux, Arthur Koestler şi Walter Benjamin, ba chiar şi Ludwig Wittgenstein. Aceasta era atmosfera acelor vremuri. Informaţiile despre teroare erau relativ puţine, cenzura sovietică îi împiedica pe corespondenţii străini să trimită analize concludente, nemăsluite. Campionul ficţiunilor staliniste deghizate în corespondenţe jurnalistice a fost Walter Duranty, trimisul la Moscova al atât de influentului cotidian *New York Times*.

Scriitorul priveşte Rusia într-o lumină extatică, iar pe ruşi, pe urmele lui Dostoievski, îi vede drept poporul *theofor*, purtător de dumnezeire. Revoluţia devine, în

această lectură transpusă, explozie purificatoare. Citează exaltatele cuvinte ale lui Ilya Ehrenburg, scriitor legat de avangarda vestică, dar şi apologet al regimului bolşevic: „Priveam Rusia şi-mi veneau în minte, pline de tristeţe şi mândrie, cuvintele lui Ilya Ehrenburg: «Murdar, chinuit de foame – curge sânge şi puroi din rănile tale deschise. Cu gemete şi suspine ai fost culcată la pământ, Rusie – aiurarea naşterii tale au luat-o ei la moarte –, au huiduit cei cuminţi, cei sătui, cei curaţi... Sterpe, măruntaiele lor, împietrite, piepturile lor goale. Cine va primi sfânta, vechea moştenire? Care mână a lui Prometeu va răpi făclia aproape stinsă, s-o reaprindă şi s-o ducă mai departe? Grea naştere, ceas sfânt, mare. Nu se va naşte spuma mării, nici cerul albastru. În neagra putreziciune de-aici, cu sângele nostru spălat, se naşte vânjos un nou veac. Aveţi încredere în noi! Primiţi-l din mâinile noastre! Este al nostru şi al vostru! O suflare va şterge toate hotarele. În întunericul din oraş, de la miezul nopţii, uitată. Sub linţoliul de zăpadă zace ascunsă viaţa. Şi a fost scris ca un popor să adape cu cinstitul său sânge sânul sterp al pământului. Duşmanul tău va veni la tine, o, Născătoare, urmele tale însângerate să le sărute pe zăpadă!»„

Să adaug aici că supravieţuitorul de profesie Ehrenburg a fost un zelos propagandist stalinist. A scris două romane (*Şi a fost ziua a doua* şi *Pe nerăsuflate*) în care a glorificat gigantomania industrializării staliniste, a contribuit cu patimă la construirea ethosului a ceea ce istoricul Stephen Kotkin a identificat drept *civilizaţia sovietismului*. Kazantzakis îl admira, ca atâţia alţii, pentru recunoscutul său talent jurnalistic. Moral însă, Ehrenburg a fost, până la moartea lui Stalin, un şarlatan. Ceea ce i-a atras oprobriul public din partea lui André Breton şi nu doar a lui. După 1953, sigur, a susţinut reabilitarea victimelor, a lui Osip

Mandelştam, Tiţian Tabidze, Isaac Babel, a scris o nuvelă care a dat numele dezgheţului poststalinist.

Scriitorul elen întâlneşte personalităţi mai mult sau mai puţin proeminente, vizitează Academia Profesorilor Roşii, încearcă să interiorizeze tezele oficiale, să le găsească un sens, dincolo de jargonul dialectic. Acceptă că trebuie făcute sacrificii şi vede în acestea preţul apropierii de idealul proclamat de Marx: „În perioada aceasta de tranziţie se găseşte astăzi Rusia. Încă nu există comunism în ţara asta avangardistă; există dictatură a proletariatului. Adevărul acesta foarte simplu nu trebuie să-l uităm dacă vrem să pricepem ce probleme au apărut în Rusia de astăzi şi de ce au fost rezolvate uneori într-un fel străin comunismului. Dictatura proletariatului are ca misiune să zdrobească orice reacţie, să-i elibereze şi pe proletarii înşişi de vechile obişnuinţe, să-i facă să dobândească unele noi; numai aşa va putea poporul să înfăptuiască, mai târziu, societatea ideală comunistă. În această etapă de tranziţie uneori este necesară violenţa: «Nu poţi face revoluţie cu mănuşi albe, declara Lenin. Partidul Comunist nu este pension de eleve inocente. Dictatura proletariatului înseamnă: război nemilos, neîncetat, până la moarte, împotriva burghezilor»„.

Dar era Rusia dictaturii staliniste un regim al proletarilor? Era vorba într-adevăr de dictatura proletariatului, ori, cum aveau să o spună atâţia din criticii sistemului bolşevic, prinsese fiinţă o dictatură *asupra* proletariatului exercitată de o birocraţie tot mai îndrăgostită de propriile privilegii şi tot mai puţin interesată de valorile originare ale revoluţiei? Adepţii iniţiali ai proiectului leninist se simţeau tot mai singuri şi mai neputincioşi. Peste ani, Victor Serge avea să scrie un roman cu titlul *S'il est minuit dans le siècle...* Idealismul pelerinului este fără margini: NEP-ul a fost necesar,

colectivizarea (opusul NEP-ului) a fost la rândul ei necesară, violenţa este inevitabilă, sau, cu o formulă atât de des folosită în epocă, „nu poţi face omletă fără să spargi ouă”. După ani, Isaiah Berlin atrăgea atenţia asupra faptului că omenirea poate acum contempla munţi de ouă sparte, dar nimeni nu a gustat încă omleta...

Am vrut să aflu cum explică această atracţie a lui Kazantzakis către utopiile totalitare un intelectual grec de astăzi, cunoscutul romancier Apostolos Doxiadis, cu care am privilegiul de a fi prieten. Iată răspunsul său, pe care îl consider iluminant şi cât se poate de actual:

„Un adevărat copil al timpului său, Nikos Kazantzakis şi-a trăit mare parte din viaţa creatoare mânat de conceptul de secol XIX al «artistului ca proroc», ceea ce, în cazul său, asemeni multor altor scriitori şi intelectuali, s-a întrepătruns în mod toxic cu marile evenimente istorice ale primei părţi a secolului XX.

Atunci când nu pleda pentru o inventată cultură populară greacă «pură», pentru o nouă religie sincretică personală sau pentru fantasme naţionaliste romantice, el era un admirator înflăcărat al ambelor coşmaruri giganteşti ale epocii sale, fascismul şi comunismul – o vreme, chiar simultan. În ambele a văzut încarnări ale spiritului nietzschean, care subîntinde mai toate etapele căutării sale spirituale, prin venerarea deschisă şi absolută a liderului-supraom în fascism, combinată cu un utopic şi imaginar ideal ascetic în comunism. Intelectual chintesenţial şi un om profund naiv în viaţa personală, Kazantzakis s-a încrezut în propriile-i concepţii greşite mult mai mult decât în evenimentele dure ale realităţii – şi niciodată mai tare ca atunci când a vizitat Rusia Sovietică. Aici trebuie spus că prietenul său apropiat, călăuză spirituală şi fost «frate», Panait Istrati, a fost un adevărat deschizător de drumuri: a fost unul dintre primii artişti

importanţi care au îmbrăţişat comunismul sovietic, spre a-l vedea aşa cum era, şi care mai apoi şi-au afirmat public deşteptarea, cu profunzime, cu onestitate şi cu un imens curaj intelectual. Din nefericire, lui Kazantzakis i-a trebuit mult mai mult timp pentru a vedea adevărul, o recunoaştere care s-a transpus în special prin abandonarea «istoricului» în favoarea «personalului».

Putem vorbi şi de o foarte interesantă ironie în faptul că singurele opere ale lui Kazantzakis care mai sunt încă citite, şi pe care de fapt se bazează, în exclusivitate, justificata sa reputaţie de mare scriitor, sunt romanele pe care le-a scris în ultimii ani de viaţă, atunci când abandonase măreţele ficţiuni şi ideologii în favoarea a ceea ce percepea a fi misiunea elementară a povestirii, adică o preocupare prin care dorea, aşa cum a declarat, «doar să se joace şi să se simtă bine».”[1]

Cartea este, prin urmare, un document, o mărturie a unui intelectual onorabil, onest şi doritor de adevăr. Este însă, în egală măsură, o probă a auto-orbirii, a acelui Ketman despre care a scris cândva Czesław Miłosz, a unei dedublări deliberate şi a refuzului de a accepta că realitatea nu corespunde schemelor utopice născocite de apostolii revoluţiei. Un pasaj extrem de tulburător şi deconcertant din capitolul dedicat „justiţiei roşii” sună astfel: „Individul, ca individ, nu are nici un drept, nu este liber, inviolabil, înzestrat de la naştere cu aşa-zisele «drepturi naturale». Individul este membru al unui întreg, nimic altceva, şi este obligat să îndeplinească o anumită misiune în întregul acesta – şi numai câtă vreme o îndeplineşte are drepturi. Nu există Drept natural, există numai drept social. Nimeni nu este liber să dispună cum

---

[1] Traducerea din limba engleză a textului lui Apostolos Doxiadis a fost făcută de Marius Stan, căruia îi mulţumesc pe această cale.

vrea de mijloacele producătoare de avuţie care se găsesc în stăpânirea sa; dacă are, de pildă, pământ, nu este liber să-l lase necultivat, potrivit justiţiei roşii; numai câtă vreme îl cultivă are un drept – nu-l cultivă, pierde orice drept asupra acelui pământ. Justiţia roşie nu protejează utilizarea în voie a proprietăţii de către proprietar; protejează numai îndeplinirea netulburată a misiunii sociale pe care o are fiecare proprietate. Drepturile individuale au importanţă şi sunt ocrotite numai câtă vreme nu se opun drepturilor de grup; dacă se întâmplă să intre în conflict, drepturile individuale sunt nimicite”. Dar aici este punctul nevralgic al întregii întreprinderi comuniste: în distrugerea legii naturale, în dispreţul pentru independenţa justiţiei, în convingerea că legea este doar epifenomenală, o derivaţie suprastructurală, că individul trebuie să se supună dictatului colectivităţii. Cum nota Hannah Arendt, calea spre totalitarism trece prin distrugerea fiinţei morale şi a celei juridice.

O carte frumoasă ca scriitură, plină de iluzii, o mărturie despre credinţă, avânt, fanatism şi bucuria vieţii întrepătrunse de o manieră invizibilă şi mereu enigmatică. Aş mai adăuga fascinaţia lui Kazantzakis pentru demiurgul acestei fantasme încarnate în istorie. Lenin-ul său este unul coborât parcă din Olimp, o zeitate infailibilă graţie căreia muritorii au şansa de a deveni eroi. Doar că, sub Stalin, s-a dovedit că preţul acestui eroism, al unui romantism ce părea sublim, a fost de fapt construirea unei imense, odioase, criminale colonii penitenciare. Fundamentele ei, însă, au fost puse în macabra operă sub Lenin. Originile Marii Terori, ale Gulagului în general, se găsesc în escatologia leninistă, cu a ei pretenţie că paradisul poate fi clădit *hic et nunc*, indiferent de condiţiile istorice şi de costurile umane ale acestui nesăbuit, maniacal efort liberticid. Kazantzakis a admirat ceea ce el

percepea drept măreţia istorică a leninismului. A fost o eroare imensă, tot aşa cum o mare eroare a fost clipa în care Martin Heidegger a vorbit, în 1933, despre „grandoarea istorică a naţional-socialismului”. Cartea este, în acest sens, şi o probă că marile spirite pot fi adeseori incapabile să simtă absenţa libertăţii chiar când aceasta este cât se poate de palpabilă.

Washington, D.C.
14 februarie 2015

RUSIA

Vai omului care, când Dumnezeu stârneşte o furtună, el varsă ulei în mare.

Prolog

Din 1925 până în 1930 am mers de trei ori în Rusia Sovietică şi am stat acolo în total doi ani, umblând de la Minsk până la Vladivostok şi de la Murmansk până la Buhara şi Ecimiadzin.

M-am străduit ca, în cărţi (*Ce am văzut în Rusia*, 2 volume, *Istoria literaturii ruse*, 2 volume, *Toda-Raba*, roman) şi într-o serie de articole în reviste şi ziare, să însemnez etapele acestei întregi călătorii laborioase.

Adunând astăzi în cartea aceasta toate cele câte am văzut şi toate cele câte am gândit şi simţit în imensa ţară,

n-am vrut să le schimb. O nouă regizare, ulterioară, le-ar fi dat, desigur, o legătură mult mai logică şi mai uşoară decât o previziune adeverită de fapte, dar le-ar fi răpit, cred, un oarecare farmec sufletesc, spontan, pe care-l au şi tot puful primei atingeri feciorelnice – virtuţi pe care le consider, în opere de acest fel, mai înalte decât cumpătata analiză raţională şi decât zadarnica strădanie, bine intenţionată, de a tăinui înflăcărarea rusească. „Vai omului care, când Dumnezeu stârneşte o furtună, el varsă ulei în mare.”

Introducere

Spun adevărul aşa cum l-au văzut ochii mei. Momentul prin care trecem este atât de hotărâtor, încât orice minciună sau trecere sub tăcere a adevărului ar fi o faptă dezonorantă.

Şi totuşi, dacă omeneşte ar fi posibil să fie înghesuit în cuvinte întregul adevăr – miezul lui luminos şi nebuloasa lui tulbure, vibrantă –, cartea aceasta ar trebui să fie aspră, vizionară, plină de fior. Ceea ce se întâmplă astăzi în Rusia în mod conştient este mutilat şi incert în comparaţie cu ceea ce se-ntâmplă subconştient, fără s-o ştie conducătorii – sau chiar fără s-o vrea. Ghicim neclar că în această nemărginită Rusie a mujicilor sunt semănate evenimente cosmogonice. Din nefericire, trăim foarte puţin şi nu ajungem, din întregul ciclu, decât să ghicim – şi

asta doar precum o străfulgerare – curba care pândeşte şi se avântă pe trecătorul arc al epocii noastre.

Cine vrea să asocieze în mod fecund Rusia cu Spiritul care merge înainte, zdrobind şi creând, trebuie s-o iubească fără rest, radical, fără mizerabilele rezerve ale raţionalismului metafizic sau minuţioasa examinare a aritmeticii şi ştiinţei.

Momentul este hotărâtor; Rusia iese secătuită şi victorioasă dintr-o aventură teribilă, iar puterile burgheze o înconjoară cu ură. Ideea[2] încă nu şi-a întărit trupul, nu şi-a găsit glasul desăvârşit, limpede, curge încă, bâjbâie, se luptă să se întărească şi să vorbească. Necesitatea autoconservării – iată prima grijă. E flămândă, vrea să mănânce; lumea din jurul ei se aşază în ordine de luptă ca să se arunce asupra ei, trebuie să se înarmeze şi ea, să fie pregătită; pâine şi tanc – iată primele mari necesităţi. Mai târziu, când va trece primejdia, când va fi sătulă şi va învinge, atunci va avea timp pentru filozofări. Acum, întâi să trăim![3]

Şi totuşi, în cartea aceasta pe care o ţii în mână, cititorule, vei găsi o raţiune de a le pune întrebări filozofice arhitecţilor şi muncitorilor care astăzi clădesc noua Rusie. Aceştia sigur nu au timp pentru filozofii; zidesc. Eu însă eram stăpânit încă de grijile boiereşti ale burghezului, care a mâncat, s-a săturat – muncesc alţii pentru el – şi are răgaz să discute, iar mintea lui să se joace. A trecut vreme, am călcat mult pe de lături, am suferit până să

---

[2] Ideea comunistă, despre care cei ce au promovat-o au crezut că va aduce omenirii o epocă de dreptate şi prosperitate pentru toţi oamenii. Însă pe parcursul transpunerii ei în practică s-a dovedit a fi o calegreşită, falimentară economic, o utopie, iar în întregul ei – o himeră chinuitoare.

[3] Referire la dictonul latin *Primum vivere deinde philosophari* – „Să trăieşti mai întâi, şi abia după aceea să filozofezi”.

strălucească în mine, plină de sânge şi lumină, adevărata faţă a Rusiei.

Iar acum, când îmi aduc iarăşi aminte de întreaga privelişte, cel mai adânc mă mişcă acest fapt: în oraşele zgomotoase, în satele ninse şi în stepele pustii ale Rusiei, întâia oară l-am văzut atât de limpede pe Cel Nevăzut.

Şi când spun „Nevăzut” nu înţeleg vreun Dumnezeu preoţesc, nici vreo Conştiinţă metafizică sau vreo oglindire poetică a dorinţei; înţeleg Puterea cosmogonică ce ne foloseşte pe noi, oamenii, şi înainte de noi animalele, plantele şi materia – purtătorii ei, vitele ei de povară – şi se grăbeşte ca şi cum ar avea un Scop şi ca şi cum ar urma un drum. Simţi, îţi dau ocol aici, în Rusia, forţele oarbe care creează ochiul şi lumina.

De aceea, cititorule, nu mă adresez numai raţiunii tale, mă adresez înainte de toate însufleţirii care există în viscerele tale şi care vrea să mişte lumea în acord cu avântul ei. Însufleţirea aceasta a viscerelor mele aş vrea şi eu să ţi-o transmit, ca să pot să mă înţeleg cu tine. Cum însă, ca să vin în contact cu tine, sunt nevoit să înghesui însufleţirea în cuvinte, s-o preschimb adică în neînsufleţire, e nevoie ca, înainte de a începe să citeşti, să ai în minte acest fapt: cuvintele pe care le folosesc să le primeşti ca pe o materie – adică un sâmbure dur care închide în el forţe explozive. Fiecare cuvânt, ca să afli ce vreau să spun, trebuie să-l laşi să facă explozie în tine şi să elibereze astfel sufletul pe care-l întemniţează. Altfel, înţelegere nu există.

Zdrobeşte cuvântul, eliberează forţa concentrată în el, şi atunci vei simţi şi tu, cititorule, acest lucru: dincolo de logică, de dezbatere şi dispute înţelepte, dincolo de necesităţi economice, răsturnări sociale şi programe politice, deasupra sovietelor şi a comisarilor, lucrează şi guvernează aici, în Rusia, spiritul epocii istorice în care

trăim – sumbru, însângerat, însetat de lumină, nemilos. De la cel mai primitiv mujic până la chipul integru al lui Lenin, toţi sunt muncitori şi colaboratori conştiincioşi sau neconştiincioşi ai lui.[4]

Un farmec sacru a pus stăpânire pe toţi cei care construiesc noua Idee, un farmec sacru care provoacă teamă. Aceasta este emoţia cea mai înaltă pe care mi-a dat-o Rusia. Măcar de-aş putea să-ţi transmit şi ţie puţin din emoţia asta – alt scop nu are cartea aceasta liberă.

Atena – Odessa

De îndată ce am lăsat în urmă ţărmurile greceşti, am răsuflat uşuraţi. Lăsam în urma noastră neruşinatele dispute partinice, micile şi comicele noastre incoerenţe politice cu marile şi tragicele lor consecinţe, atmosfera sufocantă a Greciei de astăzi, şi respiram în sfârşit aerul mării celei libere şi nelocuite.

O curiozitate şi o nelinişte puternică ne stăpâneau inima. Ne îndreptam spre nord, spre misterioasa ţară, spre nemărginitele câmpii ninse, unde milioane de oameni, jumătate asiatici, jumătate europeni, cu bogate calităţi contradictorii, deopotrivă stăpâniţi de misticism şi realişti, blânzi şi nemiloşi, răbdători şi revoluţionari, se căznesc, adânciţi până la genunchi în sânge şi noroi, să deschidă, în avangardă, un drum nou oamenilor.

---

[4] Ai lui, adică ai spiritului epocii.

Ce să fie oare dincolo de câmpiile astea ninse? „Zăpezile roşii”, pe care le salută poeţii bolşevici, au fost oare înveşmântate în purpură de noul soare care răsare, sau numai de sângele miilor de bărbaţi şi femei care au fost omorâţi? Sau nu cumva Rusia rămâne aşa cum a fost dintotdeauna şi cum o voia marele ei poet contemporan, Aleksandr Blok: „Pădure şi câmpie şi basma-nflorită pe sprâncene”?

Vom vedea; nimeni nu a putut, cred, sau nu a vrut să ne spună acum adevărul. Grămezi de cărţi au fost scrise, imnuri şi pamflete ne descriu „Sfânta Rusie”, când rai, când iad, cu toate cercurile danteşti ale foamei, ticăloşiei şi demenţei.

Numai acest fapt îl recunosc toţi, prieteni şi duşmani, vrând- nevrând: astăzi pe pământurile acestea omul întreprinde un experiment foarte dificil şi sângeros, auzim strigăte de luptă şi speranţă, milioane au murit de boli, de războaie, de foame, şi totuşi poporul acesta nu îngenunchează, se căzneşte cu încăpăţânare, vrea să mântuiască pământul.

În jurul ţinuturilor roşii ale Rusiei, plină de speranţe şi de groază, omenirea trage cu urechea şi se apleacă să vadă. Înfiorătoarea Idee însângerată a adus oare puţin mai multă lumină, puţin mai multă dreptate şi fericire în izbele ţăranilor şi în umilele case muncitoreşti? A înălţat oare puţin, a îmblânzit puţin inima omului? Mănâncă mai bine, muncesc mai omeneşte, respiră mai liber fiii şi fiicele Rusiei?

Toţi – oameni politici, industriaşi, muncitori, ziarişti – care s-au dus să vadă şi să-i lumineze pe ceilalţi s-au întors şi, cu rapoartele lor contradictorii, au sporit încă şi mai mult confuzia. Şi asta din două motive:

a) Fiecare a mers în Rusia purtând cu el dinainte, pregătit, propriul sistem economic şi social şi având un

singur scop: să caute şi să găsească argumente în sprijinul sistemului său. Şi, cum era firesc, micşorând multe din cele câte vedea, mărind prea mult altele, fiecare a izbutit, cu solide, mărginite argumente logice, să dovedească ceea ce, înainte de a porni la drum, deţinea deja dovedit în el. Vreun ochi curat, care să nu fie totuşi rece şi indiferent, ci plin de dragoste şi dorinţă dezinteresată de a găsi şi a spune adevărul, nu a mers încă, mi se pare, să cuprindă din toate părţile poliedrica faţă a Rusiei Sovietice, plină de umbre şi străfulgerări. Sau mintea era fanatizată şi vedea doar într-o direcţie, fie-n dreapta, fie-n stânga, jumătate din chipul adevărului, sau inima era când sarcastică şi incapabilă să vadă ceva fără să deformeze, când naivă şi aprinsă, pierzându-se în lirisme şi exprimări neclare.

b) Iar al doilea, cel mai adânc motiv pentru care europenii nu au putut şi nu vor putea, probabil niciodată, să simtă Rusia este acesta: un abis există între sufletul slav şi cel apusean. Rusul are harisma de-a împăca în el contradicţii de neconciliat pentru logica europeanului. Europeanul pune deasupra tuturor lucrurilor mintea limpede, legătura logică, roditoarea întrebuinţare practică a noţiunii abstracte; rusul pune deasupra tuturor lucrurilor sufletul, clocotul acesta bogat, contradictoriu, încâlcit, numai lumină şi întuneric, care-l împinge pe om, dincolo de logică, spre creaţia primejdioasă. Forţele creatoare oarbe nu au fost supuse încă ierarhiei raţionale, rusul se găseşte încă în chip nedesluşit cu Mamele primitive, plin de lut şi întuneric divin, şi în acelaşi timp cu o suliţă de lumină care-l străpunge şi-l aprinde ca o flacără. De aceea virtuţile şi defectele rusului trebuie să le judecăm cu o măsură diferită şi multe dintre faptele lui nu trebuie să ne surprindă; până şi în cel mai nevinovat impuls al lui poate să săvârşească crime, precum iarăşi în sânge şi în vodcă poate să rămână întru totul nevinovat. Rusul este ca

bătrânul Karamazov: patimi multe, primitive şi incoerente, şi totuşi ne farmecă în chip irezistibil, pentru că simţim că sufletul lui este larg, iar inima lui, toată numai căldură omenească.

Călători pe vaporul care ne ducea către nord erau şi doi ruşi, o rusoaică şi câţiva negustori greci, care se întorceau în porturile ruseşti aducătoare de câştiguri mari. Unul dintre ruşi, palid şi tăcut, fusese învăţător; celălalt fusese cândva colonel în armata ţaristă, se întorcea după ani de refugiu în Balcani, a încercat toate profesiile, a răbdat de foame, a însetat de vodcă, hainele i s-au ferfeniţit, obrajii i s-au afundat, mantaua veche de blană atârna pe umerii lui ca un steag zdrenţuit. Dar încet-încet toate aceste suferinţe s-au copt – s-au copt sau i-au doborât sufletul –, s-a muiat ura împotriva bolşevicilor, şi acum se întorcea în patrie învins şi voios. Toată ziua se juca c-un porc, c-un câine şi c-o pisică pe care îi găsise pe vapor, şi râdea singur, vorbea afectuos cu animalele, fuma şi bea încontinuu ceai.

Într-o zi, se apropie de mine, mă privi atent, îmi arătă hainele lui ferfeniţite, mânecile destrămate şi zâmbi. Se uită în jur cu atenţie, eram singuri, şi începu să-mi recite cu voce joasă, emoţionată, versuri ruseşti. Nu înţelegeam nimic, aşa că l-am chemat pe unul dintre greci să-mi explice.

— Sunt versuri de-ale unui poet rus, îmi zice el.

— Bine, dar ce spun?

Preavicleanul grec şovăia.

— Spune, îi zic, de ce te temi? Aici suntem singuri.

Şi grecul, şovăind, începu să-mi traducă:

— „Cade trosnind peste istoria rusă cortina de fier.

«Spectacolul s-a sfârşit», publicul se ridică,

«E timpul să ne îmbrăcăm blănurile şi să ne întoarcem acasă».

Se întorc. «Nu mai sunt nici blănuri, nici case!»„[5]

Rusul zâmbi, îşi scutură capul chelit şi plecă spre pupă, iar preavicleanul grec îmi făcu semn cu ochiul.

— Ia priveşte cum i s-au golit pantalonii, îmi zise el. Se duce să-i umple iarăşi în Rusia!

M-am dat la vorbă cu şiretul nepot al lui Odiseu:

— Ce părere ai despre bolşevici?

— Să-ţi spun: la început, când a izbucnit furtuna, noi, grecii din Rusia, ne-am zăpăcit. Am fugit îmbulzindu-ne. Am venit în Grecia. Bună şi vrednică e patria, nu zic, dar acolo nu iese pâine. Oamenii, acolo jos, sunt isteţi ca şi noi. Nu putem să-i înşelăm. Ce să facem, aşadar? Ne întoarcem în Rusia. Sunt buni şi bolşevicii, n-asculta de gura lumii, ruşi sunt şi ei, blânzi, prostănaci... O să găsim un chip s-o scoatem la capăt.

Ochii lui mici şi hrăpăreţi licăriră; sigur preavicleanul grec născocise deja metode de-a scoate untură şi de pe urma noilor vaci sovietice. Vorbea despre ruşi cu dragoste, le lăuda virtuţile, toate foarte bune pentru negoţul lui: nevicleni, inocenţi, harnici, orice le-ai spune tu ei înghit, au ogoare bogate – ei seamănă şi tu seceri. Ochii preaisteţului grec străluceau ca ai unui cioban care-şi aminteşte de carnea, lâna şi laptele turmelor lui.

Aceleaşi lucruri, dar c-un singur cuvânt, mi-a răspuns şi căpitanul când, într-o seară, l-am întrebat cum sunt oamenii acum în Rusia. A zâmbit cu amabilitate, mi-a făcut cu ochiul şi el şi-a spus:

— Necioplíţi!

---

[5] Versurile îi aparţin unuia dintre cei mai controversaţi scriitori şi filozofi ruşi din perioada prerevoluţionară, Vasili Rozanov (1856–1919), şi apar în eseul lui din 1918 intitulat *Apocalipsa timpului nostru*, fiind considerate primul loc în care sintagma „cortina de fier” este folosită cu referire la Rusia comunistă.

Rusoaica aceea care călătorea cu noi era soţia colonelului. Ajunsese dansatoare la Salonic, a răbdat de foame, s-a îmbolnăvit, dinţii i s-au stricat, bluzele i s-au găurit în coate, dar ochii ei luceau albaştri ca marea şi misterioşi, iar năsucul ei, ridicat ştrengăreşte, dădea un aer copilăros încântător feţei ei ofilite, mult sărutate.

Când plângea şi ţipa de durere de rinichi, când, pe dată, începea să cânte cu glas subţire cântecelele sprintene de café-aman[6], îşi mlădia mijlocul, bătea din pălmuţe şi se uita cu o privire leneşă şi ameţită în salonaşul înăbuşitor, la bărbaţii aceia lipsiţi de chef, încercaţi de primejdiile mării.

Lăsaserăm de-acum departe ţărmurile noastre greceşti şi într-o dimineaţă, în aerul tomnatic, tulbure, apăru din ape, foarte palid, Constantinopolul. Ploua mărunt. Minaretele străpungeau, eroice şi zvelte, ceaţa. Catedrala „Sfânta Sofia”, palatele, ruinele zidurilor împărăteşti se pierdeau în ploaia silenţioasă, deznădăjduită.

Toţi ne înghesuiserăm la proră, cu gâtul întins, şi priveam. Fiecare avea în lumina ochilor lui şi un alt Constantinopol. Ruşii se uitau adânciţi într-un tăcut extaz vegetal, precum în urmă cu o mie de ani strămoşii lor uriaşi cu ochi albaştri la palatele, aurăriile şi femeile Bizanţului. Cei doi greci priveau hrăpăreţi portul şi se întrebau despre negoţ şi contrabandă. Iar mie inima-mi rămânea neclintită. În alţi ani, străbătând aceste legendare ape, îmi auzeam sângele cum se învolburează de poveşti şi cântece populare, de dorinţe aprige şi simţeam cum îmi picură pe mâini, mari, calde, lacrimi din icoana Preasfintei Fecioare. Astăzi, ca un ecou al setei mele mi se păru, foarte îndepărtată, incredibilă, toată

[6] *Café-aman* – un tip de cafenea care a apărut prin secolul al XVII-lea în Imperiul Otoman şi în care oamenii se-adunau ca să bea, să mănânce, să fumeze narghilea şi s-asculte amanele.

această ţâşnire de chiparoşi şi case, fantasmă plăsmuită cu pâclă.

Două zile am privit de departe Constantinopolul şi am aşteptat cu speranţă să se liniştească marea şi să plecăm. Mă bucuram că plouă, mă bucuram că vameşii turci, care urcaseră ca paznici pe vapor, nu ne lăsau să ieşim afară şi să păşim pe caldarâmurile legendare. Toate astea se armonizau fidel cu amara dispoziţie care-mi stăruia în suflet. Spuneam: „Oraşul acesta multicolor, cu palatele lui, cu semilunile şi cu turlele lui, este creaţia minţii mele. Mintea mea l-a clădit în ploaie, l-a împodobit cu împăraţi, cu geamii şi chiparoşi, ca să-mi pună inima la-ncercare. Dar când vreau voi sufla asupra lui şi va dispărea”.

Ploua, marea era de un verde-închis, vântul se potoli. În a treia zi, în zori, am ridicat ancora, am trecut prin Bosfor, grădinile stufoase se răreau mereu, casele se împuţinau, se înăspreau în dreapta şi-n stânga noastră ţărmurile Europei şi ale Asiei. Am intrat în Marea Neagră. Valurile ne urcau şi ne coborau. Rusoaica se făcu palidă, începu să cânte, din când în când îşi întrerupea cântecul, vomita, iar apoi, ştergându-şi buzele arcuite, ofilite cu o batistă lată, roşie, începea iar.

Aşa treceau zilele şi nopţile.

Până când deja, astăzi de dimineaţă, desluşirăm departe, în zare, la marginile orizontului, o neclară, joasă, linie gri-verde – Rusia.

Odessa

— Mama Rusia! Mama Rusia! strigară cei doi călători ruşi la proră, văzând linia gri-verde cum se măreşte şi cum se încrustează din ce în ce mai adânc în aerul umed şirul de dealuri joase ale pământului matern.

Amiază de-acum, desluşeam limpede grădinile desfrunzite, bisericile verzi înceţoşate, casele înalte. Rusoaica se închisese de câteva ceasuri în cabina ei şi, când să intrăm în port, apăru fardată, cu o îndemânare diabolică, cu două cercuri albastre la ochi, palidă, cu gura de un roşu-aprins, înfăşurată într-un şal portocaliu de mătase – şi se aşeză în salon, lingându-şi încet buzele, tăcută.

Vaporul acostă. Aplecaţi la proră, priveam toţi cu lăcomie. Călătorii treceau grăbiţi pe chei frecându-şi mâinile ca să se încălzească. În spate se zăreau şiruri de case cu multe etaje, cu ferestrele închise. Din biroul vamal de vizavi săriră vreo zece vameşi şi gardieni roşii şi se repeziră pe vapor. Scotociră peste tot, deschiseră valizele, răsfoiră cărţi, scuturară haine, politicoşi, dar nu amabili.

— Poftiţi, treceţi!

Ofiţerul zâmbi, întinse mâna şi ne arătă dinaintea noastră Rusia; eram liberi să intrăm.

Să nu spun cu ce emoţie am păşit pe pământul rusesc! Multe generaţii în mine doriseră clipa asta. Mulţi străbuni în mine, care au aşteptat veacuri la rând, în Creta, să vină Moscova şi să-i elibereze, se bucurară mult. „Faceţi-vă curaj, fraţilor, strigau străbunii, şi Moscova vine!”

Străbăteam străzile largi cu nesaţ. Priveam, ascultam, atingeam, eram fericit. Grămezi de harbuji pe trotuare, stive de mere roşii, bărbaţi puţini, palizi, mereu pe grabă, femei fardate, copii desculţi, din când în când câte-o maşină, prăvălii încărcate de alimente, vitrine cu doar câteva feluri de obiecte de lux, altele pline de cărţi şi peste

tot imagini ale lui Lenin, cu zâmbetul sarcastic, tăios ca un cuţit.

Prima impresie adâncă ţi-o lasă liniştea şi pustiul pe străzile foarte largi. Sunt deschise toate magazinele, şi-ţi par închise; sunt pline, şi-ţi par goale. Pe toate chipurile sunt întipărite limpede oboseala, paloarea foamei, a suferinţei şi a fricii – care acum nu mai există, dar care, în primii ani ai Revoluţiei, i-au chinuit fără milă pe oameni.

Odessa întreagă, simţi, îşi revine din marea hemoragie. A fost greu bolnavă, dar acum viaţa i se revarsă din nou în vine, ziua îşi regăseşte pulsul regulat, încep să se liniştească bărbaţii, să zâmbească femeile, să se îmbujoreze din nou obrajii copiilor – se ridică încet-încet din boală străzile, copacii, oamenii.

Un fel de tăcere sfântă şi de linişte te pătrunde, ca şi când ai intra în camera unui bolnav care a fost în primejdie şi căruia acum îi merge bine, i-a scăzut febra şi a început să mănânce şi să vorbească. Îmi amintesc de un alt oraş pe care l-am văzut cu câţiva ani în urmă, aflat şi acela într-un moment critic – Viena. Ce diferenţă! Viena murea, dar toate laboratoarele de plăcere improvizată erau zi şi noapte deschise şi puternic luminate; dans, bar, muzici ţigăneşti excitante, spectacole neruşinate; femei trupeşe se mlădiau într-un aer care duhnea şi mirosea a flori, a năduşeală şi a cocaină.

Odessa n-a decăzut până la o asemenea putreziciune; ea s-a purtat eroic în vreme de primejdie şi a fost rănită, iar acum îşi revine şi trăieşte. Pâinea miroase din nou îmbietor în cuptoare, au sosit iarăşi hainele, pantofii, cărbunii, carnea, toate cele trebuincioase vieţii. Noaptea, foarte puţină mişcare; istovit, oraşul doarme. Pe tramvaie, pe faţadele de la stradă, pe şcoli, pe tribunale, pe localuri, imagini colorate – muncitori care lucrează, femei care alăptează, copii care merg la şcoală, ţărani care ară, Lenin

care se apleacă asupra mulţimilor, când vesel şi liniştit, când furios, scos din fire, cu gura deformată spasmodic, ai zice că buzele lui sunt ca ale profetului – pline nu de cuvinte, ci de cărbuni aprinşi.

Ceea ce face aici impresie este mulţimea de evrei. Odessa era unul dintre puţinele oraşe ruseşti în care ţarii le îngăduiau evreilor să locuiască; şi acum rămâi uimit, umblând pe străzi, să vezi chipurile acelea isteţe, negricioase, nasul încovoiat, ochii negri, sprinteni, buzele ca de ţap.

Tovarăşul meu de călătorie grec, care îmi arăta oraşul, înjura văzându-i pe „nebotezaţi” şi scuipa. O ură adâncă, o nemiloasă rivalitate îl despărţeau de rasa asta periculoasă, neobosită.

— Ptiu, de-ar pieri! murmura el. Nu ajunge că l-au răstignit pe Hristos, ne-au mai luat şi toate muncile!

Cu pantofii găuriţi şi cu pantalonii lui de refugiat atârnându-i cârpiţi, păşea alături de mine şi se uita la toate cu o privire ascuţită, lacomă; se bucura că se întorsese în „Săraca mamă”, nota prăvăliile, întreba preţurile, cântărea unde să ia prăvălie, visa să-şi cumpere pantaloni noi, să-şi comande pantofi, şi apoi, cuminte de tot, fără să-i prindă „roşiii” mirosul, să adune iarăşi ruble şi să ajungă de acelaşi neam. Acesta era visul său. Când a coborât astăzi de pe vapor, s-a aplecat şi a sărutat pământul Rusiei, iar când a pus prima oară în gura lui largă o bucăţică din noroioasa pâine neagră de secară n-a putut să-şi stăpânească lacrimile. De-acum, Grecia strălucea în mintea lui ca o idee îndepărtată. Rusia era pentru el Mama, „Săraca mamă”, cum o numea cu tandreţe, şi o iubea, şi o căuta şi se căznea să-i găsească ţâţele, ca şi cum ar fi fost, aievea, o vacă blândă, bună, plină de lapte.

— Să mergem la „Pasajul Roşu”, i-am propus.

Voiam să văd căsuţa unde s-a reunit prima oară Societatea Prietenilor[7]. Ne-am oprit la numărul 16. Trei ferestre vechi cu obloane, un balcon gata să se dărâme; la parter lucra un cârpaci.

L-am luat de braţ pe grecul cel rotofei şi hrăpăreţ:

— În căsuţa asta sărmană pe care o vezi, i-am spus, au avut loc primele întruniri ale Societăţii Prietenilor. Trei oameni simpli, trei negustoraşi ca şi tine, s-au întâlnit în mansarda asta într-o seară şi au jurat să distrugă Imperiul Otoman. Nu aveau nici bani, nici armată, nici, poate, ceea ce numesc cei cuminţi minte. Turcia era pe-atunci atotputernică; avea tot Răsăritul, Egiptul, Arabia, Siria, Balcanii întregi, armatele ei ajunseseră până la porţile Vienei. Şi aceşti trei greci naivi întocmeau, în spatele ferestruicilor ăstora pe care le vezi, planul să-l răpească pe sultan, să doboare Turcia, să elibereze Grecia şi să intrăm în Constantinopol!

Grecul asculta, nu vorbea. Ne-am urcat într-o trăsurică şi m-a însoţit până la staţia Moscova. Se înnoptase, casele se afundaseră în întuneric, bărbaţi şi femei se întorceau grăbiţi la casele lor, pe la colţuri cerşetorii cu muzicuţe cântau încet cântece populare ucrainene; o ploaie rece cădea uşor în marele oraş boieresc.

Am ajuns la staţia Moscova. Mi-am luat rămas-bun de la tovarăşul meu, iar el mi-a strâns mâna emoţionat:

— Din clipa în care mi-ai arătat, spuse, căsuţa Societăţii Prietenilor, am devenit alt om. Nu mă mai tem de nimic. Am fost bogat aici în Rusia, apoi am fost ruinat, acum mă întorc cu pantalonii găuriţi, desculţ; dar o să ajung iarăşi,

---

[7] În original, Filikí Etería. E vorba despre vestita societate secretă antiturcească, sprijinită de Imperiul Ţarist, care a acţionat şi pe teritoriul ţării noastre sub conducerea lui Alexandru Ipsilanti. „Pasajul Roşu” – pasaj din strada Krasnîi Pereulok unde se află casa în care s-a înfiinţat Societatea Prietenilor, transformată azi în Muzeul Filikí Etería.

îţi jur, foarte bogat. Deja ştiu cum… O să-mi propun lucrări măreţe, o să vezi. Pentru că ştiu, de-acum, că ceea ce vrea sufletul omului, aceea izbuteşte întocmai.

Şi astfel, grecul cel vajnic şi iscusit preschimba înlăuntrul lui Societatea Prietenilor în Societate Comercială.

Kiev

Noapte, ploua, trenul pornise. În faţa mea şedea un ins de vârstă mijlocie, îmbrăcat muncitoreşte – bluză cu centură de piele, încălţăminte înaltă, grosolană, capul ras. Am făcut cunoştinţă; era profesor la Universitatea din Kiev. Am vorbit despre Rusia şi Grecia. El visa să se-nvrednicească într-o bună zi să vadă lumina Greciei, eu îmi împlineam în ziua aceea visul de-a pătrunde în nordul întunecat, în ţinutul zăpezilor. Am zâmbit amândoi cu gândul la nesătula, mereu nemulţumita fire a omului, care totdeauna îşi doreşte ceea ce nu are, şi cu bucurie am ajuns la concluzia că tocmai pe această nepotolită sete luciferică, pe această incurabilă nefericire, se sprijină toate speranţele şi cuceririle omului.

Astfel, de veacuri, veşnic, viaţa, râvnind primejdia şi nesiguranţa, a izbutit să sară de la plante la animale, de la animale la oameni; iar acum acelaşi suspin preaomenesc ne împinge – jertfitori şi victime laolaltă – să zdrobim cotidianul nostru echilibru social şi sufletesc şi să căutăm o

nouă, nesigură şi primejdioasă, dar mai înaltă stabilitate, aşa sperăm.

Când spovedania noastră filozofică a ajuns în acest punct, tovarăşul meu a tăcut. Eu mă pregăteam să aplic principiile astea generale şi la problema noastră rusească din ziua de astăzi, dar profesorul tăcuse. A scos din buzunar două mere, le-a mâncat cu coajă cu tot şi apoi, înfăşurat în paltonul său lung din piele de vacă, s-a întins pe banchetă, spunându-mi noapte bună.

În zori ne-am pomenit pe nesfârşitele pământuri negre ale Ucrainei. Ici şi colo, risipiţi pe ogoarele cele grase, ţăranii arau cu caii lor robuşti, greoi. Nicăieri piatră, nici munte, nici pădure; doar din vreme-n vreme îţi mai săreau în ochi plopii albi ca neaua, cu trunchiuri zvelte sau, sus pe cer, dese cârduri de corbi înfometaţi. Prin pâclă, împrăştiate din loc în loc pe câmpia nesfârşită, desluşeam satele; mereu cu biserica în centru, dreaptă, cu turla în formă de pară, vopsită în verde, iar în jurul ei, ghemuite, umilele case ale satului; ciobanul în picioare, iar în jur, oile sale.

În fiecare staţie se iveau dintr-odată vesele copile de ţărani cu broboade multicolore, cu cizme groase de pâslă numite *valenki*, cu năsucurile ridicate, cu ochii albaştri, umezi; ţineau în mâini tăvi încărcate cu pahare de ceai cald sau ciubere mari cu lapte ori coşuri pline de mere, pere, pâinici, unt. Câţiva tineri săreau în tren şi vindeau cărţulii ieftine – *Alfabetul comunismului*, opere de-ale lui Lenin, Troţki, Buharin, cântece proletare, broşuri publicitare populare despre cultivarea pământului sau despre bolile omului.

Pentru câteva minute se umplea staţia de râsete şi strigăte, coborau călătorii, îşi vârfuiau ceainicele cu apă clocotită – şi apoi imediat locomotiva şuiera, trenul pornea

din nou şi ne afundam iarăşi în tăcuta, umeda Ucraină cu pământul ei negru.

Priveam tăcut şi reconstruiam în minte uriaşul trup al Rusiei. Sus, spre nord, înalte, se înnegreau întunecoasele păduri dese: brazi, fagi, ulmi, tei, stejari. Paralel, în sud, se întind nemărginitele stepe ale cazacilor, netede, monotone, numai cu sfintele curgane, care acoperă osemintele vechilor eroi; mai jos, nisipoase la gurile de vărsare ale Niprului, argiloase în nordul Crimeii, sărate în jurul Mării Caspice, văluresc înfiorătoarele, cruntele stepe, cu popoarele lor pe jumătate sălbatice, cerchezii, nogaii, calmucii, tătarii. Şi mai jos încă, pe ţărmurile Caucazului şi Crimeii, străluceşte soarele, rodesc viile, măslinii, pomii fructiferi. Nimic nu lipseşte din Rusia; toate animalele şi plantele, de la cele de miazănoapte până la cele tropicale, trăiesc lipsite de griji pe nemărginitul pământ rusesc.

Graniţe naturale nu există; uscatul se întinde ca şi marea, iar pustiul plăsmuieşte după chipul şi asemănarea lui şi sufletul omului. Câmpiilor acestora şi stepelor le datorează rusul firea lui largă. Rusia este, în ochii poporului ei, lumea întreagă. „De care străinătate-mi vorbeşti? – strigă un personaj din *Revizorul* lui Gogol. Din oraşul nostru poţi să călătoreşti trei ani cu trăsura şi nu ajungi în nici o străinătate!”

Ruşii înnebunesc tot călătorind prin nesfârşita lor ţară; în timpurile străvechi îşi încărcau într-o pirogă zeii şi copiii, intrau în râurile cele mari şi se bucurau că schimbă locurile, hrana, clima şi modul de viaţă. Precum copiii.

Un amestec de neamuri şi rase foarte diferite a alcătuit giganticul mozaic rusesc: slavi, varegi, germani, lituanieni, armeni, greci, evrei, polonezi, tătari, mongoli, cazaci... Şi-au vărsat sângele lor nou în marele trup, au trecut cuceritoare unele peste altele şi au pus ordine în haos. Doi, mai presus de toţi, mari organizatori:

1. Varegii. Coboară cu lungile lor pirogi de la Marea Nordului, intră pe marile râuri ruseşti, construiesc fortăreţe în ţinuturile riverane, ajung până la Marea Neagră. Jefuiesc tot ce găsesc în cale şi coboară până-n Bizanţ, unde-şi vând la preţ bun mărfurile: piei de oaie, chihlimbar, miere, ceară, animale, sclavi şi sclave.

Slavii, care locuiau atunci pe malurile Niprului, erau un popor agricol, trăiau în familii patriarhale, blânzi, harnici şi barbari. Adorau libertatea, îşi primejduiau eroic viaţa, erau ospitalieri şi iubeau cu patimă dansul şi cântecul. Obiceiurile lor erau simple şi străvechi, femeia era sclava bărbatului, copiii erau proprietatea tatălui. Religia lor era venerarea străbunilor; preot era fiecare căpetenie a familiei, iar cei mai bătrâni stăteau în frunte la sărbătorile sfinte.

Două erau cele mai mari sărbători ale lor: sărbătoarea primăverii, când îi rugau pe zei să le binecuvânteze semănăturile, şi sărbătoarea iernii, când le mulţumeau zeilor pentru recolte. Temple separate nu aveau; locurile de venerare erau pădurile, colinele, izvoarele, râurile. Când erau învinşi în război, nu se predau; îşi luau singuri viaţa, spintecându-şi pântecele, fiindcă credeau că dacă mor de mâna duşmanului vor fi veşnic robi în viaţa de apoi.

Anarhie, haos; se luptau între ei, se omorau de veacuri; când, spune Nestor, cel mai vechi cronicar slav, le-au dat de ştire varegilor să vină şi să pună rânduială în anarhia lor. „Ţara noastră este bogată şi mare, dar rânduială n-avem; veniţi aşadar şi puneţi-ne rânduială.” Aşa le-au dat de veste.

Au venit aşadar varegii, au construit turnuri şi castele, i-au făcut iobagi pe slavi şi au devenit stăpâni feudali. Nu se amestecau deloc în viaţa familială şi socială a autohtonilor, nici în religia şi-n obiceiurile lor; cereau numai supunere şi

tributuri. Şi luau asupră-le să-i ocrotească de corsarii nomazi şi de anarhia lor internă.

2. Bizantinii. Varegii i-au organizat pe ruşi în exterior, bizantinii i-au organizat pe dinăuntru, au cultivat forţele lor spirituale şi sufleteşti, le-au dat civilizaţia. Alfabetul, scrierea şi arta, literatura, religia, pe toate le datorează bizantinilor.

Prima, Olga, văduva căpeteniei de trib Igor, a mers în Bizanţ şi a fost botezată. „Olga a strălucit în creştinătate – spune cronograful rus – ca luceafărul de dimineaţă. A revărsat asupra creştinătăţii o lumină preadulce. Lumina deasupra necredincioşilor precum luna în timpul nopţii. Acum s-a înălţat pe cerul rusesc, unde se roagă lui Dumnezeu pentru fiii Rusiei.”

Cruntul ei fiu, Vladimir, pentru că a cucerit fără milă popoarele din jur şi a fost întronat la Kiev, a trimis crainici la toate regatele dimprejur, să afle şi să-i înfăţişeze lui ce zei venerează, ca să aleagă. Au mers la alamani, dar zeii lor nu le-au plăcut, au mers în sultanatele musulmane, dar când Vladimir a auzit că profetul cetăţii Mecca le interzicea credincioşilor să bea a strigat mânios: „Religia lui Mahomed e inacceptabilă, fiindcă poporului rus îi place mult să bea!” Când în sfârşit trimişii au sosit în Bizanţ, s-au cutremurat, în cugetul lor, de admiraţie. „Nu ştim – i-au scris regelui lor – dacă suntem în cer sau pe pământ; atâta frumuseţe depăşeşte închipuirea omenească.”

Vasile Bulgaroctonul le-a arătat palatele lui, bisericile, întrecerile la hipodrom, sărbătorile, procesiunile; i-a încărcat de daruri preţioase şi i-a dat-o în cele din urmă de soţie lui Vladimir pe sora sa, prinţesa Ana. Barbarul conducător rus a fost fermecat de atâtea bogăţii şi de atâta putere, s-a botezat în Chersonesul Crimeii şi apoi a început la rându-i să-şi boteze, în râuri, toată turma de popoare. Ana, minunata, cultivata fiică a faimoasei

împărătese Teofana, a luat cu ea învăţaţi, preoţi, pictori, arhitecţi şi a pornit spre nord, a străbătut nesfârşitele câmpii, a dormit în case umile, străvechi, se trezea dimineaţa şi urca, prin troiene, mereu către nord, purtând în delicatele ei mâini, ca s-o sădească în negrele pământuri, sub zăpezi, civilizaţia Greciei.

Sământa a prins, nu au trecut mulţi ani şi s-au înălţat din pământul acesta gras bisericile şi mănăstirile, zidurile au fost acoperite cu picturi şi mozaicuri, s-au îmblânzit asprele obiceiuri, şi de la Kiev până sus, la străvechiul Novgorod, a fost luminată faţa Rusiei.

Dimineaţa, am ajuns deja în vechea capitală a Rusiei, la Kiev. De departe desluşeam turlele de aur strălucind ca nişte capete ascuţite de tătari prin ceaţa subţire.

Oraş sfânt, picură şi el, ca toate vechile oraşe, sânge. Cât timp a durat fericirea lui dintâi? Două secole. Apoi, pe neaşteptate, au năvălit asupra lui tătarii, au ars bisericile, au înjunghiat bărbaţii, au luat femeile. Literatura şi artele caută refugiu în mănăstiri, un ideal foarte înalt ajunge a fugi de lume şi a te călugări; mulţi se castrează ca să-şi mântuiască sufletul. Mănăstirile se îmbogăţesc, călugării ajung conducători, se înţeleg cu tătarii şi-i exploatează împreună pe mujici.

Soarele străluceşte. Coborâm din tren, ne plimbăm cu lăcomie prin oraşul cel vestit. Parcuri boiereşti, chipuri ucrainene joviale, culori ţipătoare. Această Ucraină este faţa râzătoare a Rusiei; la 25 martie, în multe sate, fetele se urcă pe acoperişuri şi cheamă primăvara. O roagă să vină repede să aducă iarăşi soarele, păsările, florile. Deseori aceste saluturi lirice adresate primăverii iau o formă teatrală; fetele se împart în două coruri: unul strigă primăvara, celălalt răspunde în chip de primăvară.

Dansurile ucrainene sunt pline de viaţă, numai patos şi bucurie. Bărbaţi şi femei dansează împreună, iar dansul lor

este adesea pantomimă dramatică: vânătoare erotică, femeia se împotriveşte, fuge, se întoarce iar, în cele din urmă, veselă, se lasă biruită şi dansul izbucneşte într-un vârtej al victoriei.

Intru în biserici; întuneric, miros de tămâie, vechi icoane bizantine, Preasfintele noastre Fecioare înstrăinate – toată vâna de aur a Bizanţului înţepenită încă, fosilă, în viscerele vieţii contemporane. Nimeni nu mai atinge fosila aceasta; nici ea nu atinge pe nimeni; altădată era un organism autarhic, numai forţă şi foame; acum a ajuns o simplă podoabă inofensivă. Prin faţa ei se perindă bolşevicii şi nici nu se-ntorc s-o vadă; numai din când în când mai trec închinători întârziaţi, plini de patimă, şi o salută pe ascuns, ca şi cum ar păcătui sau ca şi cum s-ar teme.

La amiază urcăm din nou în tren, reîncepe călătoria. După o mie de ani urcăm iarăşi spre nord, dar acum nu ca să dăm lumină, ci, poate, ca să luăm. Noii conducători au doborât astăzi vechea organizare statală şi spirituală a Rusiei, creează un nou model şi prin modelul acesta se luptă să înnoiască lumea. Cu nelinişte şi nerăbdare, cu idei încurcate şi păreri contradictorii, mă duceam acum să-i cunosc pe aceşti noi conducători, să trăiesc noua realitate, să văd dacă aduceau vreo schimbare – şi care anume – în viaţa materială şi în inima omului.

Precum în străvechile epoci cosmogonice, la fel astăzi s-a aflat iarăşi că s-au născut – în nord acum – zei noi, şi venim de departe să ne plecăm noilor leagăne zeieşti. Împreună cu mine, în acelaşi tren, veneau mujici trimişi de sovietele lor locale, veneau muncitori cehoslovaci, turci şi bulgari, ba chiar şi doi japonezi, misterioşi şi tăcuţi. Fiecare îşi purta cu el neliniştile, speranţele şi întrebările – acestea sunt darurile pe care omenirea de astăzi are să le ofere Dumnezeului născut de curând.

M-am apropiat de japonezi, arhitecţi amândoi.

— Am văzut în cărţi noile şcoli ruseşti de arhitectură şi mergem la Moscova să le studiem. Ne chinuie unele probleme tehnice şi sperăm să găsim soluţia.

Îi ascultam şi mi-am amintit cu bucurie vechile cuvinte ale Magilor: „Am văzut o stea nouă şi mergem pe urmele ei”.

Cu asemenea gânduri, a trecut şi a doua noapte, iar în zori ne-am pomenit deja pe zăpadă. Brazii îngheţaţi stăteau neclintiţi, casele de piatră dispăruseră şi în locul lor se iviseră izbele de lemn, cu acoperiş de paie, înclinat.

De-acum străbătuserăm Ucraina şi intram în Marea Rusie.

Feţele ţăranilor deveniră mai grave şi mai pământii, satele, mai umile şi mai mohorâte, viaţa îşi schimbase ritmul – când mai largă, adâncă şi primitivă, când mai greoaie.

Înfăşuraţi în piei de vacă, mujicii, tăcuţi, unsuroşi, păroşi, cu frunte îngustă, semănau cu nişte demoni care locuiau în pădurile ninse, mai prejos şi totodată mai sfinţi decât omul. Ţăranii aceştia ţineau, poate, în mâinile lor bătătorite şi păroase nu numai soarta Rusiei. Este gloata cea neagră, cu multe capete, greu de urnit. În cele dintâi şi-ntâi rânduri de bătaie, câteva suflete se mişcă şi se chinuie, se luptă şi oftează; în spatele lor, masa brută împinge şi este împinsă, oarbă şi neşovăielnică.

Îmi venea în minte, ademenitor, tot numai lumină şi flacără, chipul scânteietor al lui Lenin şi vedeam acum dinaintea mea întunecata plămădeală pe care o frământa – mujicul. Pe aceşti doi străvechi potrivnici şi colaboratori – Spiritul şi Materia – doream acum fierbinte să ajung mai repede şi să-i văd luptându-se în palestra roşie, închisă a Kremlinului.

Zăpada cădea deasă, toată câmpia arată era învelită şi grâul semănat se hrănea în tăcere şi în siguranţă; când şi

când mai trecea câte-un corb negru ca tăciunele, furios, şi trăgea spre acoperişurile oamenilor, ca să mănânce.

Priveam Rusia şi-mi veneau în minte, pline de tristeţe şi mândrie, cuvintele lui Ilya Ehrenburg[8]:

„Murdar, chinuit de foame – curge sânge şi puroi din rănile tale deschise. Cu gemete şi suspine ai fost culcată la pământ, Rusie – aiurarea naşterii tale au luat-o ei la moarte –, au huiduit cei cuminţi, cei sătui, cei curaţi... Sterpe, măruntaiele lor, împietrite, piepturile lor goale. Cine va primi sfânta, vechea moştenire? Care mână a lui Prometeu va răpi făclia aproape stinsă, s-o reaprindă şi s-o ducă mai departe? Grea naştere, ceas sfânt, mare. Nu se va naşte spuma mării, nici cerul albastru. În neagra putreziciune de-aici, cu sângele nostru spălat, se naşte vânjos un nou veac. Aveţi încredere în noi! Primiţi-l din mâinile noastre! Este al nostru şi al vostru! O suflare va şterge toate hotarele. În întunericul din oraş, de la miezul nopţii, uitată. Sub linţoliul de zăpadă zace ascunsă viaţa. Şi a fost scris ca un popor să adape cu cinstitul său sânge sânul sterp al pământului. Duşmanul tău va veni la tine, o, Născătoare, urmele tale însângerate să le sărute pe zăpadă!”

Priveam, priveam şi simţeam că privirea mea căpătase îndepărtatul, adâncul albastru din ochii oamenilor care trăiesc în nemărginitele câmpii. Priveam, şi pe neaşteptate, spre amiază, apărură de departe, neclare, sub cerul negru-cenuşiu, turle de aur.

---

[8] Ilya Ehrenburg (1891–1967) – scriitor şi jurnalist rus, stabilit la Paris după o perioadă de arest pentru activitate revoluţionară. Scrie, pentru publicaţiile sovietice, despre regimul condus de Stalin. După moartea acestuia, devine critic la adresa moştenirii staliniste, în opere ca *Dezgheţul* şi *Oameni, ani, viaţă*. Alte scrieri: *Căderea Parisului*, *Furtuna*, *Al nouălea val*. Dar cel mai reuşit roman al său rămâne *Julio Jurenito şi discipolii săi* (1922).

Ne apropiam de-acum, soseam în noul Ierusalim al muncitorului Dumnezeu, în inima noului Pământ al Făgăduinţei, în Moscova.

Moscova

Mă tot învârtesc şi nu mă mai satur văzând neorânduiala asta multicoloră de multe seminţii – Moscova. Înainte de-a mă osteni să aflu ce se ascunde în spatele acestei întinse perdele fermecătoare, să-mi las ochii să se bucure, cu naivitate şi cu bucurie de copil, de priveliştea asta neaşteptată.

Să ne plimbăm puţin, să facem un tur prin Moscova. Portarul bolşevic de la hotel se apleacă şi ne pune galoşii, ca şi cum încă ar mai exista stăpâni şi robi. E frig, cade lapoviţă. Păsările şi vulpile s-au adăpostit în cuiburile lor, însă în Moscova mii de copii ai străzii nu au o colibă unde să intre să se încălzească. Proletarii ăştia micuţi mă privesc cum trec îmbrăcat în blană, fără să protesteze; dar mă mângâi cu gândul că vor creşte repede, mai repede decât toţi copiii lumii, şi vor căuta şi-mi vor lua blana.

Încă un domn îmbrăcat bine, cu o blană veche, destrămată, înalt, bătrân greu de îndoit, vechi stăpân, stă la colţul hotelului să vândă o pipă de chihlimbar. Deodată, de pe trotuarul de vizavi, un alt bătrân îl vede, o ia de-a dreptul prin noroi şi se duce la el, îl salută cu emoţie, îi strânge amândouă mâinile şi îl tot întreabă, iscodindu-l; iar

boierul scăpătat zâmbeşte liniştit, blând şi spune, repetând faimosul cuvânt, plin de vechiul suflet rusesc:

— *Nicevo! Nicevo!*[9] (Nu face nimic!)

„Există o rană în istorie mai mare decât slava, / batistă sărutată de milioane de buze. / În Moscova, în pădurea de oameni / unde sunt îngrămădite ideile, / copaci arşi de fulger / şi cuvintele ca nişte frunze uscate...” – nu ştiu cum mi-am amintit cuvintele acestea ale poetului mistic rus Kliuev şi le murmuram plecând departe de cei doi boieri scăpătaţi.

Kremlinul se înălţă dinaintea mea. Inima Moscovei, şi astăzi, cred, inima lumii. Piaţa Roşie, uimitoarea catedrală „Sfântul Vasile” şi în faţă tribuna unde stătea Ivan cel Groaznic împreună cu gâdele şi tăia capetele boierilor răzvrătiţi, iubitori de libertate. Voia să-i înjosească pe toţi nobilii, ca să creeze o unitate de stat puternic; dar iubea poporul umil şi îi asculta emoţionat pe rapsozii rătăcitori, zdrenţăroşi, cum cântă bîlinele[10] populare la Curtea lui.

Un înger stătea la dreapta lui – boierul Nikita Romanovici, ginerele ţarului şi străbunul Romanovilor – şi un demon la stânga lui – sângerosul Maliuta Skuratov[11].

O bîlină istoriseşte cum a cucerit Ivan Kazanul: „A săpat sub zidurile Kazanului, / a îngrămădit butoaie cu praf de

---

[9] În rusă, în original.

[10] Bîlina – specie epică a poeziei populare ruseşti. Cânta faptele eroice ale unor viteji (bogatîri). În literatura noastră populară are drept corespondent balada vitejească (eroică).

[11] Maliuta Skuratov (pe numele său adevărat Grigori Lukianovici Skuratov-Belski; ?–1573) – om de stat, asistent al ţarului Ivan IV cel Groaznic şi conducătorul gărzii lui personale, Opricinina. A rămas în istorie pentru masacrele împotriva boierilor şi ţăranilor, pentru moravurile sale îndoielnice şi pentru uciderea sfântului Filip – pe atunci, mitropolit al Moscovei.

puşcă negru, / a aprins fitilul. / Dar praful n-a luat foc. / Tătarii râdeau pe ziduri / şi i-au arătat fundul: «Uite-aşa o să iei Kazanul, ţarule!» / Inima ţarului s-a înfuriat, / şi a poruncit să fie spânzuraţi tunarii. / Un bătrân cere îngăduinţa să-i vorbească: / «O, stăpâne ţar, ai răbdare, / fitilul arde repede în văzduh, / dar arde încet sub pământ!» / Şi, cum spuse, Kazanul se clătină / şi se prăbuşi tot. Şi ţarul se bucură, / îi dă fiecărui tunar cincizeci de ruble, / iar unui bătrân îi dă cinci sute!”

Alte bîline cântă întunecata viaţă privată a lui Ivan – cele şapte soţii ale lui, dintre care pe unele le-a omorât, pe altele le-a închis în mănăstiri; pe urmaşul moştenitor, fiul său, pe care l-a omorât. „Groaznicul Ivan se plimba prin palatul său în sus şi-n jos, / privea prin fereastra cea roşie / şi îşi pieptăna părul negru c-un pieptene subţire. / Se întinse şi spuse: «Eu am adus tronul de la Ţarigrad (Constantinopol) la Moscova, / eu primul am îmbrăcat purpura împărătească, / eu am pus stăpânire pe Kazan şi pe Astrahan, / am lovit trădarea în Kiev, / am lovit trădarea în Novgorod, / o s-o lovesc şi în măicuţa noastră, în Moscova cea cu ziduri albe.» / Atunci se ridică un boier: «Ţarule Ivan Vasilievici, ai lovit trădarea în Kiev şi în Novgorod, / dar nu poţi să loveşti trădarea în Moscova. / Este în palatul tău, / şade în coasta ta, / mănâncă din aceeaşi farfurie cu tine, / poartă aceeaşi haină cu tine, / trădătorul este ţareviciul Feodor!» / Se înfurie Ivan: / «Nu mai am ucigaşi credincioşi?» Maliuta sare ca ars: / «Vrei să ridic mâna?» Îl apucă pe ţarevici de mânuţele lui albe, / de degeţelele încărcate de inele şi îl târăşte la râul Moscova...”

Sălbatic, bogat, nestatornic suflet Ivan, foarte dur şi credincios, imaginaţie îndrăzneaţă, dragoste pentru

operele de artă. Scrisorile lui către prinţul Andrei Kurbski[12] şi către stareţul mănăstirii „Chiril”[13], la Marea Albă, sunt pline de şiretenie, ironie, neruşinare, vorbe de ocară neînfrânată, frică de Dumnezeu, erudiţie. Este primul scriitor rus care şi-a dezvelit şi şi-a arătat gol eul. Uneori descrie câte a îndurat, copil fiind, de la boieri: „Cât am mai suferit de goliciune şi de foame! Noi, copiii, ne jucam, iar Şuiski şedea pe scaun, se rezema în cot şi întindea picioarele pe patul tatălui nostru. Au luat tot tezaurul cel bogat al tatălui şi bunicului nostru, l-au topit, au făcut servicii de aur şi de argint şi au încrustat pe ele numele lor...”

Privesc turlele de aur ale bisericilor din Kremlin, zidurile roşii cu grelele porţi de fortăreaţă, cu roşul şi albul de pe boiandrugul lor, unde odată, demult, zâmbea icoana Preasfintei Fecioare – grăbesc pasul ca să fug de sângeroasele amintiri medievale şi intru despovărat pe străzile de astăzi, toate foarte vioaie.

Întreg Răsăritul s-a revărsat în zăpadă. Negustori răsăriteni cu saricuri grele, chinezi uscăţivi ca nişte maimuţe care vând beţişoare parfumate şi cărţi de joc, toate trotuarele sunt pline de bărbaţi şi femei care crăinicesc fructe, cărţi, bărbiţe pentru prunci, găini jumulite, statuete ale lui Lenin; copilandre care vând ziare cu ţigara-n gură, muncitoare cu basma roşie pe cap, femei grosolane, aspre, cu obraji şi ochi mongoli, copii pe

---

[12] Andrei Mihailovici Kurbski (1528–1583) – om politic şi scriitor rus, prieten apropiat (iar apoi adversar) al lui Ivan cel Groaznic, cu care a purtat o bogată corespondenţă, important document literar şi istoric pentru secolul al XVI-lea rusesc.

[13] Chiril şi Metodiu, doi fraţi din Tesalonic, călugări şi misionari în lumea slavă (sec. al IX-lea). I-au încreştinat pe slavi, le-au alcătuit un alfabet, numit chirilic, luând ca bază alfabetul grecesc, au tradus în slavonă Sfânta Scriptură şi alte texte liturgice.

jumătate goi, cu căciulă ţuguiată de astrahan... Biserici cu turle verzi sau cu turle de aur, ziduri tătăreşti şi turnuri medievale, iar lângă ele zgârie-nori americani, inscripţii pe drumuri, pe biserici, pe tramvaie: „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!” – şi dintr-odată, către asfinţitul soarelui, peste tot acest vuiet dezordonat răsună preadulce clopotele ruseşti, cu sunetele adânci ale vecerniei care stăruie să trăiască.

Haos – iată prima impresie!

Moscova este întruparea desăvârşită a sufletului slav. Fără vreun plan arhitectonic, a încolţit ca o pădure în jurul miezului ei roşu, Kremlinul. Întâi şi-ntâi pe această colină sfântă a Rusiei au fost construite palatele regelui şi alături de ele templele cu turle de aur ale lui Dumnezeu. Dar nu după mult oraşul şi-a întins tentacule în afara Kremlinului, a fost ancorat lângă râu şi a fost încins cu zid tătăresc. Şi apoi, cu timpul, s-a revărsat iarăşi, s-a întins, au fost deschise drumuri, piezişe şi vălurite, au fost vopsite în culori calde bisericile şi casele, toate rasele Rusiei şi ale Răsăritului au venit şi şi-au înfipt sufletul, fără nici o coerenţă logică, în nedesăvârşitul, mereu deschisul mozaic rusesc.

Arhitectonica răsăriteană lasă palatele şi oraşele să crească liber, ca nişte păduri, fără armonie geometrică, dar în acord cu elanul supraraţional, încâlcit, al vieţii. La fel şi realitatea rusească: nu există, devine. Este un râu care înaintează şi, înaintând, îşi croieşte şi albia. Există multe antinomii, lucruri şi fiinţe inexplicabile, rămăşiţe străvechi care mor încet, altele care s-au născut ca avortoni şi altele care abia au apărut şi trăiesc, cu toată stângăcia şi nesiguranţa fiinţelor dintâi.

Aici, în inima unei ţări nemărginite, pe care o locuiesc şi de la sânul căreia sug peste o sută de etnii diferite, antinomiile convieţuiesc cu o absolută lejeritate, de

neînţeles pentru europeni. În biserici, în vitrine, în muzee, în viaţa caselor şi a străzilor, te bucuri să cercetezi şi să găseşti contribuţiile îndepărtate.

Iată Ucraina, cu minunatele ei scoarţe înflorate şi cu olăria ei multicoloră. Iată Crimeea, cu încântătoarele ei broderii de mătase, iată marele suflu tătăresc în metal şi pe piele. Caucazul aduce iubitele lui obiecte smălţuite cu argint – care, centuri, paftale, cercei. Azerbaidjanul şi Daghestanul – mătăsurile lor împodobite cu flori şi cu sălbăticiuni, Asia Centrală – bogatele ei covoare, pe care fiecare rasă ţese cu răbdare trandafirul ei geometric tradiţional. Şi, în sfârşit, iată-i pe pustnicii cei pletoşi de la miazănoapte, înfăşuraţi în piei de oi, vin şi depun gravurile lor în lemn şi-n os.

Acestea le aduce Asia. Iar din Europa vin idei şi teorii şi sisteme şi ineluctabila nevoie de-a introduce o logică în toată această nebunie asiatică. Întâlneşti pe străzi, în şcoli, în birouri oameni mohorâţi, numai sistem, energie şi logică, cu totul diferiţi de tipurile ruseşti, obosite, isterice, mistice, cu care ne obişnuise marea literatură rusă.

Astăzi este creat un nou tip de rus, călit de noua Idee.

Şi astfel se naşte a doua impresie fundamentală care te stăpâneşte plimbându-te prin Moscova. Aici, în acest oraş exotic, oamenii se luptă să ajungă la o sinteză; cu trudă şi încăpăţânare, se străduiesc să supună tot acest orientalism din ei şi tot haosul din afara lor unei Idei riguroase, asamblate raţional.

Vezi lucrul ăsta, intri într-un oraş de credincioşi fanatici. În nici un alt oraş din lume nu poţi vedea asemenea chipuri dure şi hotărâte, ochii care ard, buzele strânse şi încăpăţânate, încordarea şi febra religioasă a muncii. Ca şi cum te-ai fi mutat într-o cetate medievală mohorâtă, numai turnuri şi ambrazuri, iar duşmanii se apropie şi cavalerii stau înarmaţi în dosul porţilor zăvorâte. La fel şi

în Moscova, parcă respiri aerul unor pregătiri de război. Fie că intri în şcoli şi în universităţi ori în ministere şi fabrici, fie că iei parte la sărbători şi cuvântări, mereu simţi o atmosferă ca de intense pregătiri.

Aici muncesc, trudesc, se pregătesc cu stăruinţă şi credinţă. O mare groază şi o mare speranţă atârnă deasupra capetelor tuturor. Rareori auzi aici un râs lipsit de griji, nu întâlneşti nici oameni care să se plimbe, fără să fie ocupaţi cu munca, nu ies la amurg femeile desfrânate sâsâind pe trotuare, nici nu întâlneşti noaptea cabarete, localuri de dans şi tripouri burgheze cu plăcere pe bani. Într-adevăr, e ceva aici în aer care stă la pândă şi-ţi dă fiori. Unul din înfricoşătorii heruvimi de foc ai celei de-a Doua Veniri, numai ochi şi sabie, şade la ambrazurile Kremlinului – ca o himeră medievală pe clopotniţele gotice – şi păzeşte Moscova.

Urmez puhoiul, funcţionarii termină lucrul, se umplu trotuarele şi tramvaiele de grăbiţii ruşi noi, scumpi la vorbă, cu centură de piele peste bluză şi haine roase din piele de oaie. Le prind iute privirea, strălucirile feţei în lumina slabă a asfinţitului de toamnă şi gesturile lor bruşte, hotărâte. Încet-încet mi se dezvăluie o adâncă asemănare interioară în toate aceste mulţimi puse-n mişcare; şi aceasta este a treia impresie fundamentală care te stăpâneşte în Moscova: individualitatea cedează şi se supune unui ritm supraindividual.

Şi atunci speranţa sau groaza ta creşte. Ceva imbatabil şi nemilos, o forţă naturală simţi că împinge toate aceste mulţimi întunecate, până acum incoerente, spre o organizare atotputernică.

Se înnoptase de-acum, se lăsase frigul. Şi, dintr-odată, pe bulevardul central din Moscova răsună un sălbatic cântec de război; de la marginile pieţei Sverdlova apăru un batalion al Armatei Roşii. Purtau căciuli mongole, ţuguiate,

mantalele gri ca oţelul îi acopereau până mai jos de genunchi, feţele lor ardeau ca nişte flăcări. Ofiţerul mergea înainte şi începea sălbaticul cântec. Când a trecut prin faţa mea, am văzut că gura i se strâmba ca a unui epileptic, vinele de la gât i se umflaseră, iar sudoarea îi şiroia, prin ger, de pe frunte. Mult timp a cântat singur-singurel, clătinând ameninţător sabia prin aer, şi, aşa cum păşea, ai fi zis că dansa, atât de exaltat era ritmul trupului său. Cânta singur-singurel, dar deodată au început cântecul cel sălbatic şi soldaţii, şi toată strada aceea liniştită bubuia.

Şi pe când priveam Armata Roşie cum trece şi îi simţeam răsuflarea asupra mea, izbucni în mine profetic înfiorătorul cântec al lui Roerich[14]:

„Să vă stăpânească groaza când Cel Nemişcat / se va mişca. Când neîntemeiate vânturi / vor naşte uragane. Când gura omului / se va umple de cuvinte fără noimă. / Să vă stăpânească groaza când oamenii vor pune-n pământ / ca tezaure bunurile lor. / Să vă stăpânească groaza când se vor aduna gloatele, / când învăţătura va fi uitată, / când nu veţi avea nici o foaie de hârtie să scrieţi ce gândiţi. / O, vecinii mei, rău v-aţi aşezat! / Nebunia voastră o striga / «iubita» pe cea mai stâlcită dintre toate femeile. / Mici şarlatani, care mă dansaţi, / vă pregătiţi să mă sugrumaţi / în dans!”

Armata Roşie a trecut, a tăcut văzduhul. Dar am apucat să văd astă-seară în Moscova ceea ce doream: nu Cerul, nici Hadesul, ci Pământul, Pământul care acum milioane de ani se lupta, prin sudoarea lui şi prin sângele lui, sub primejdii, poticneli şi împleticeli, să înainteze şi să urce mereu. În epoca noastră, lupta aceasta a Pământului este mai limpede, mai profetică şi mai hotărâtoare în Rusia. În

[14] Nikolai Konstantinovici Roerich (1874–1947) – pictor, scriitor, mistic, filozof, arheolog şi explorator rus.

alte epoci, a fost în alte ţări; astăzi, marele Luptător, pe care unii îl numesc Dumnezeu sau Spirit şi alţii Materie, are centrul acţiunii lui, adică al luptei şi speranţei lui, în novatoarea aceasta chinuită – Mamocika[15] Rusia.

Naţionalităţile – Evreii

E o mare bucurie să te plimbi prin Moscova şi să vezi ciudate, misterioase rase cum circulă pe drumurile pline de zarvă. Tătari cu ochi de şarpe fermecători, evrei şi armeni cu neliniştita lor expresie vicleană şi cu buze nesătule, răsfrânte, varegi din Arhanghelsk înfăşuraţi în piei de vacă, înalţi, zvelţi, cazaci ciolănoşi, negustori scunzi din Turkestan în blănuri de oaie miţoase, georgieni veseli, frumoşi, dedaţi vinului şi femeilor, şi după ei mulţi turcmeni, cerchezi, uzbeci, başkiri, iakuţi, înstrăinaţi, îndepărtaţi fraţi de-ai noştri care miros ca nişte cai.

Toată Asia circulă încolo şi-ncoace în capitala ei, Moscova. Bogate încrucişări de sânge, viaţa în acest laborator de chimie contemporan amestecă rasele, greşeşte, izbuteşte, se luptă să creeze un tip nou şi neaşteptat. Iar noi o să trăim să ne bucurăm de roadele acestui nou amestec de rase; dar o minte care poate să scruteze într-o mare întindere de timp se bucură hoinărind prin Moscova, pentru că zăreşte reînnoitele elemente

[15] Măicuţa (în rusă, în original).

omeneşti care aleargă, ovule şi spermatozoizi, neliniştiţi, inconştienţi, şi plăsmuiesc noua civilizaţie.

Peste o sută de etnii sunt înrădăcinate în Rusia, şi fiecare îşi are limba ei, moravurile şi obiceiurile ei, alcătuirea ei sufletească aparte. Cum a voit bolşevismul să armonizeze această încâlcită, primejdioasă Babilonie?

Când am sosit la Odessa, un lucru la care nu mă aşteptam m-a uimit – marele elan naţionalist al Ucrainei: cărţi, ziare, inscripţii pe clădiri, discuţii – toate în limba ucraineană; ambiţie şi mândrie naţională, întreaga rasă, care de atâtea veacuri se zbătea sub tirania ţaristă, respira liberă.

În istorica Şcoală Grecească din Odessa, o uimire la fel de plăcută; directorul şcolii, fanatic ascet grec, comunist, mi-a spus:

— Legea ne impune ca toate cursurile să se ţină în limba greacă. Nimeni nu poate fi numit aici învăţător dacă nu ştie să predea în limba greacă. Fiecare popor să înainteze pe propriul drum.

Văzându-mă că sunt uimit, a zâmbit:

— Democraţia comunistă, a zis el, nu doar că nu împinge la uniformitate diversele etnii, ci chiar întăreşte caracterul naţional al fiecăreia. Ideea comunistă este o bogată armonie de glasuri foarte diferite. Fiecare glas este liber, dar totodată, în mod armonios, supus întregului.

Recreaţie. Se joacă, râd, se luptă puştanii – elevi şi eleve – în curtea mare a şcolii. Se jucau, râdeau, se luptau, şi învăţătorul împreună cu ei.

— Asta e marea deosebire! a continuat asceticul meu tovarăş tuns chilug. Politica ţaristă avea ca program să rusifice toate rasele care locuiau în imperiu; nu îngăduia să se înveţe în şcoli limba maternă, ci numai rusa; era interzis să fie tipărite cărţi şi ziare sau să se joace piese de teatru ori să fie ţinute cuvântări în limba locului; trebuia abolit

prin orice mijloc sufletul naţional şi impus cu forţa tuturor naţionalităţilor sufletul rus.

Dar bolşevicii au rupt lanţurile astea. La puţine zile după Revoluţie au publicat Declaraţia Drepturilor Popoarelor din Rusia, semnată de rusul Lenin şi de georgianul Stalin:

a) Toate popoarele din Rusia sunt independente şi egale.

b) Fiecare popor are dreptul să dispună de sine cum vrea.

c) Sunt abolite toate privilegiile etnice speciale.

d) Toate minorităţile etnice au de-acum dreptul să se desfăşoare liber.

Curajoasă, îndrăzneaţă, istorică declaraţie, pe care nu a născut-o numai o conştiinţă ideologică foarte înaltă, ci şi o rodnică, foarte abilă practică politică. Au fost doborâte graniţele care separau naţionalitatea până acum dominatoare de celelalte rase; nu mai există popoare tirane şi popoare roabe. S-au împăcat muncitori şi ţărani de toate rasele, a fost eliberată fiece conştiinţă naţională. Au fost deschise şcoli etnice în fiecare ţinut, idiomul fiecărui popor a fost considerat limba lui oficială şi pentru prima oară au început să fie scrise şi tipărite ziare în diverse limbi locale, necultivate până acum. Optsprezece popoare – iakuţi, ţuvahi, cerchezi – nu aveau alfabet; pentru prima oară acum le-a fost alcătuit alfabetul şi au fost tipărite cărţi în limba lor maternă.

Multe popoare aproape sălbatice sunt luminate. Tătaria toată avea, înainte de Revoluţie, doar 75 de şcoli, unde copiii erau învăţaţi numai limba rusă; după 10 ani avea 2 000 de şcoli, unde erau învăţaţi limba naţională: tătara. În Turkestan, în vremea ţarului, mergeau la ore în toate şcolile de acolo numai 300 de băştinaşi; după 10 ani de libertate există 673 de şcoli cu 45 000 de elevi şi încă 1

596 de grădiniţe şi aziluri de copii şi şcoli profesionale cu mii de elevi.

An de an sunt tipărite, în toate limbile, milioane de cărţi, ziare, broşuri edificatoare, reviste. Lucrarea care se săvârşeşte acum în Rusia ca să se trezească omul este uimitoare. Duşmanii o subestimează şi o ridiculizează, prietenii orbiţi o exagerează, însă nici unul nu are dreptate. Lucrarea care se săvârşeşte aici pentru naţionalităţi este foarte importantă, dar foarte dificilă şi nu şi-a dat încă toate roadele. O să şi le dea.

Tovarăşul a tăcut, iar eu m-am gândit multă vreme după aceea cât de sigur au reuşit bolşevicii cu asemenea politică luminată să atragă de partea lor toate naţionalităţile, care până acum convieţuiau, duşmănoase ori dispreţuite, în Rusia. Când duşmani dinăuntru sau din afară puneau în pericol noua Idee, popoarele acestea le luau mereu partea acelora care le-au dat, după atâtea veacuri, libertatea naţională şi demnitatea umană. Aşa a fost salvată Revoluţia.

Mai târziu, unul din conducătorii sovietici mi-a explicat mai pe larg:

— Dintre toate soluţiile ce puteau fi date acestei probleme atât de încâlcite a naţionalităţilor, aceasta pe care am dat-o este nu numai pur şi simplu cea mai potrivită cu ideologia noastră marxistă, ci şi cea mai nimerită din punct de vedere politic şi ideologic. Desigur, există primejdii, dar le cunoaştem şi facem tot ce putem ca să le biruim. Cum? Luminând, cultivând în chip comunist popoarele noastre necultivate sau cultivate doar pe jumătate încă.

Comunismul nu face să dispară, nu şterge însuşirile unui individ sau ale unei rase. Dimpotrivă, intensifică şi ocroteşte ceea ce poate fiecare individ şi fiecare popor să aducă folositor şi original drept contribuţie la întreg.

Pentru că ştie că toţi, indivizi şi popoare, se completează unii pe alţii şi colaborează, dar uniformitatea sărăceşte întregul.

Cu cât mai mult este înţeles principiul acesta, al comunismului, cu atât mai sigură devine simbioza armonioasă. Învăţăm diversele noastre popoare să nu se intereseze dacă eşti evreu sau turc, ucrainean sau tătar; ci numai de un singur lucru să se intereseze: dacă eşti comunist sau burghez. Primii, de orice naţionalitate ar fi, orice culoare ar avea, oricărei rase i-ar aparţine, sunt tovarăşi; următorii, fie ei şi părinţii noştri, sunt duşmani.

Şi problema aceasta, a naţionalităţilor, ne străduim s-o rezolvăm prin singura metodă care poate să dezlege, o dată pentru totdeauna şi într-un mod superior, orice nod gordian: prin luminarea poporului. Lumina – iată sabia noastră.

Şi evreii?

Neam ales de soartă, care şi-a aruncat în toată lumea tentaculele şi e deseori primul – pentru că este foarte puternic – şi în bine, şi în rău, este acuzat şi astăzi, ca şi înainte cu douăzeci de veacuri, că vrea să educe lumea.

Adesea, chiar şi oameni foarte instruiţi adeveresc: „Revoluţia rusă este opera evreilor; este o uriaşă conspiraţie diabolică a evreilor împotriva civilizaţiei creştine”. Ce rol deci a jucat şi joacă rasa asta periculoasă în isprava aceasta de importanţă istorică pentru întreaga lume, a catastrofei şi apoi a recreării ruseşti?

Ca să putem da un răspuns cât de cât corect la întrebarea asta trebuie să înţelegem limpede: a) Care sunt structura sufletească şi formaţia istorică ale neamului evreiesc în toată lumea, în general; b) în special, în Rusia.

În general, din cauze istorice mai ales, care acţionează asupra lor acum şi de atâtea veacuri, evreii au dobândit cu desăvârşire o structură sufletească aparte între celelalte

neamuri. Studiază istoria lor în ultimii două mii de ani şi vei înţelege de ce neamul acesta, urmând durele legi biologice, a fost constrâns să-şi hipertrofieze mai ales însuşirile puternice – virtuţi şi defecte – ca să izbutească să-nfrunte atâtea prigoane, să supravieţuiască.

Multe veacuri evreii au fost dispreţuiţi de toate naţiile. Nu le îngăduiau să trăiască în toate oraşele; unde li se îngăduia, îi înghesuiau în cel mai murdar cartier, cel evreiesc, şi acolo, înăuntru, îi izolau, ca şi cum ar fi fost leproşi.

Îi insultau, îi băteau fără pricină, le refuzau până şi cele mai elementare drepturi omeneşti şi, pe neaşteptate, pentru fiece motiv – ba pentru că a dispărut un copil, ba pentru că le erau datori conducătorii şi aveau interesul să-i omoare, ba pur şi simplu pentru că venea Vinerea Mare –, creştinii ieşiţi din minţi se năpusteau, zdrobeau porţile cartierului evreiesc şi înjunghiau mii de oameni.

Aşa au trăit, veacuri întregi, în neliniştea fatală. Era aşadar firesc să dobândească puteri de apărare şi să-şi hipertrofieze însuşiri cu desăvârşire excepţionale. Întâi şi-ntâi ura împotriva statului, a oricărui stat. În mod forţat, măcelurile şi nedreptăţile acestea i-au făcut revoluţionari; visau în taină în colibele lor să doboare regimul nedrept – şi orice regim era pentru ei nedrept – şi să aducă în lume dreptatea. Au plăsmuit cu sângele lor, cu lacrimi şi cu ură un Mesia care va veni atotputernic într-o zi să-i elibereze. Statul era, pentru ei, nedreptatea organizată, pentru că, într-adevăr, nici un popor nu a îndurat atât de inuman cât cel iudaic tirania, lăcomia şi nedreptatea celui puternic.

Ca să se salveze, şi fiindcă nu puteau să recurgă la puterile lor trupeşti, şi-au cultivat până la extrem capacităţile spirituale. Altă armă decât Spiritul nu aveau. Isteţimea, viclenia, răbdarea, rezistenţa au fost pentru evrei însuşiri de primă necesitate, fiindcă de acestea

atârna nu doar succesul lor în societate, ci şi propria viaţă. Numai cei mai isteţi, cei mai răbdători şi cei mai vicleni puteau, între atâţia duşmani, să se strecoare şi să supravieţuiască. Sălbatică, nemiloasă, de-a lungul veacurilor, alegerea asta i-a cernut pe evrei.

Adaugă acum al treilea factor pentru formarea rasei evreieşti – Diaspora. Evreii nu au fost, precum celelalte naţionalităţi, legaţi de un anumit teritoriu al patriei, se împrăştiaseră în toată lumea şi avuseseră parte peste tot de aceleaşi prigoane şi înjosiri. Foarte amară a fost experienţa lor şi toate puterile li s-au părut la fel de nedrepte, aşa că trebuiau să le facă să dispară. Şi astfel, prin Diaspora, evreii au purtat cu ei peste tot şi au răspândit „setea de Dreptate”, creând în orice societate nucleul revoluţionar.

Era firesc ca nucleul acesta revoluţionar să aibă ascunse în el un contact şi o colaborare neîntrerupte: a) cu orice element revoluţionar neevreiesc de-al locului; b) cu toţi evreii, şi în general cu revoluţionarii din toate locurile. Din fire, organizarea revoluţionară devine internaţională.

Aşadar, când în vreun colţ al pământului izbucnea o revoluţie, era firesc ca un rol important în mişcarea aceea să-l fi jucat evreii. Adeseori urma o măcelărire a evreilor, care scălda iarăşi în sânge şi făcea încă şi mai puternică şi mai mlădioasă oţelita rasă evreiască.

Iată cum, prin prigoane şi prin groază, etnia evreiască dobândea o martirică, puternică conştiinţă de sine, se aduna cu fanatism în jurul Dumnezeului ei, crudul Iehova, care-şi pedepseşte poporul pentru că-l iubeşte, care scrie totul în aramă şi îşi aminteşte de toate cele bune şi de toate cele rele – şi va veni într-o zi, Domn al Puterilor, răzbunător al poporului său, să pună stăpânire pe pământ.

Credinţa aceasta că vine, că se apropie ziua dreptăţii şi a răzbunării, i-a izbăvit, de-a lungul veacurilor, pe evrei.

În general, în toată lumea, poziţia evreilor a fost aceeaşi. În special în Rusia ţaristă, soarta lor a fost încă şi mai rea; nu aveau voie să trăiască decât în anumite oraşe, mai ales la graniţele vestice şi sud-vestice; din când în când gloata fanatizată se ridica, cu preoţii şi călăreţii cazaci înainte, şi începeau oribilele masacre ale evreilor, pogromurile. Iar dacă nu-i omorau, îi considerau blestemaţi, necuraţi, periculoşi. Nu-i lăsau să se instruiască şi le făceau mari greutăţi când încercau să intre la şcoli şi la universităţi.

Şi totuşi, din statisticile oficiale ale epocii ţariste vedem acest fapt uimitor: cu toate că evreii nu erau mai mulţi de şapte milioane în tot imperiul, numărul total al evreilor care ştiau să scrie şi să citească era aproape egal cu numărul celor care ştiau să scrie şi să citească din tot restul populaţiei de 160 de milioane!

Fiindcă evreii ştiau că pentru ei superioritatea era o chestiune de viaţă şi de moarte, iar instruirea, o armă atotputernică, singura care putea să învingă uriaşa gloată întunecată a duşmanilor lor. Au născocit aşadar o mulţime de şiretenii ca să reuşească să studieze. În universităţi, de pildă, nu era îngăduit ca studenţii evrei să depăşească 5-10% din numărul total de studenţi. Ce au născocit aşadar aceia? Găseau tineri ruşi, îi înscriau, chipurile, ca studenţi, le plăteau taxele şcolare, şi astfel, prin această aparentă creştere a numărului studenţilor, evreii dobândeau dreptul să se înscrie şi ei ca studenţi. Închipuie-ţi acum cu ce râvnă inspirată de Dumnezeu, cu ce conştiinţă a responsabilităţii, cu ce mândrie vor fi gustat şi vor fi asimilat mai bine şi mai lacom studenţii aceştia evrei roadele învăţăturii, oprite pentru rasa lor.

Dar, fără voia lor, prelucrând uriaşa mulţime întunecată a ruşilor, împingând-o să se trezească şi să deschidă noi, mai drepte drumuri pentru om, evreii slujesc o foarte

adâncă dorinţă mesianică a sufletului rus: să mântuiască lumea.

Cum? Pe ce cale? Toţi sunt de acord că Rusia şi-a asumat misiunea aceasta mesianică, dar, din epoca lui Petru cel Mare, părerile au fost împărţite. Unii, slavofilii, socoteau că Rusia este o lume deosebită, între Europa şi Asia, şi că are propriul ei drum, diferit de cel al Apusului. Religia ei, tradiţia ei, sufletul ei au o calitate cu totul aparte. „Dacă înfrăţirea popoarelor, spun slavofilii, dacă noţiunile de adevăr şi bunătate nu sunt fantasme înşelătoare, ci forţe născătoare de viaţă şi veşnice, atunci superioritatea morală le aparţine nu germanilor, cuceritorilor, ci ruşilor, blânzilor mujici.” Europa, mai spun ei, este un cimitir, toate sufletele mari au murit, şi numai cei fără suflet, interesaţii cei pragmatici, „băcanii”, trăiesc. Rusia este femeia din Apocalipsă, asupra căreia cade soarele, fecundând-o, şi care naşte un fiu; fiul pe care-l va naşte Rusia este Logosul care va mântui lumea.

Dimpotrivă, filoapusenii susţin că Rusia va urma în chip forţat etapele îndelungi prin care a trecut Europa. Rusia trebuie numai să le străbată mai repede, ca să poată să se armonizeze cu nevoile contemporane. Lucrarea izbăvitoare a lui Petru cel Mare nu s-a sfârşit, şi de aceea suferim. „Nu avem o evoluţie internă proprie – spunea un conducător al filoapusenilor, Ceaadaev[16]. Creştem, nu ne maturizăm.” Deviza Rusiei nu este „Înapoi spre Sfânta Rusie!”, ci „Înainte spre Europa!”. Vechile instituţii sociale şi economice ale Rusiei sunt de-acum cu desăvârşire învechite, teocraţia este o etapă pe care omenirea a depăşit-o, e nevoie să industrializăm ţara, să creăm o

[16] Piotr Iakovlevici Ceaadaev (1794–1856) – unul dintre întemeietorii gândirii filozofice ruse moderne, convenţional integrat grupării „occidentaliste”, filoapusene, opusă „slavofililor”.

orânduire burgheză şi să pregătim terenul pentru o democraţie burgheză civilizată, sincronizată.

Nu se puneau toţi de acord cu privire la drumul pe care trebuia să-l urmeze Rusia ca să-şi îndeplinească misiunea ei mesianică; însă toţi, slavofili şi filoapuseni, pe toată durata secolului al XIX-lea, au fost absolut de acord asupra acestui fapt: Rusia, urmând fie cele strămoşeşti, fie civilizaţia europeană, este hărăzită, ori „de sus", ori din necesitate istorică, să mântuiască lumea.

Simţi, rasa aceasta dă pe dinafară de forţe neconsumate încă, priveşte în jur lumea cea bătrână, nu-i place, vrea, cu credinţă şi cu rodnică naivitate creatoare, s-o dărâme şi s-o clădească nouă pe întinsele urme ale sufletului slav. Toată numai zbucium este întrebarea pe care o puneau cele mai înaintate şi mai reprezentative suflete ale pământului rusesc: „Cum va fi mântuit rusul?", iar ea s-a răspândit repede, a ieşit din hotarele ruseşti, s-a preschimbat, înălţându-se, într-o întrebare cu totul omenească: „Cum va fi mântuit omul?"

Mesianismul care de veacuri frământă rasa evreiască s-a unit cu mesianismul sufletului rus, a luat astăzi o expresie mai modernă şi organizată şi răvăşeşte, cutreierând, tot pământul.

Iată de ce evreii au jucat un rol important în Revoluţia rusă. Oamenii lor instruiţi erau aproape câţi cei din Rusia întreagă; erau nu doar cele mai autentice elemente revoluţionare, ci şi singurii care puteau să dea cei mai fanatici conducători unei revoluţii ce avea un caracter internaţional şi voia să doboare puterile statale vestind dreptatea, egalitatea şi libertatea. Se lupta adică să înfăptuiască speranţele seculare ale neamului evreiesc.

Evreu a fost profetul noii religii, Marx. Evreu – marele lui apostol înflăcărat al neamurilor, Lassalle[17]; toţi conducătorii de astăzi ai Rusiei roşii, oricărui neam i-ar aparţine, sunt simpli comentatori şi executanţi ai *Capitalului*, ai Noului Testament marxist. Lenin, tipul acesta întru totul rusesc, a considerat mereu drept o datorie a lui să rămână credincios spiritului lui Marx. „Nu există leninism – îmi spunea deunăzi, în Academia Comunistă din Moscova, un profesor. Lenin pur şi simplu a îndeplinit poruncile marxiste."

Ceea ce adaugă evreii luptei ruseşti este patosul, intima şi sălbatica înflăcărare pentru Idee, imbatabila lor rezistenţă războinică. La fiecare pas al meu aici fac un salt dintr-o lume în alta, vorbind c-un rus sau c-un evreu. Ieri mă dusesem la Universitatea Comunistă; m-a primit secretarul general, un rus – blond, fizionomie foarte plăcută, ochi albaştri, inundaţi de o lumină blândă. Mi-a vorbit cu calm, cu o siguranţă liniştită despre organizarea universităţii, despre studenţi, despre cea mai înaltă educaţie sovietică; eram gata să plec, când s-a deschis brusc uşa şi a intrat un alt profesor; păr negru, creţ, ochi numai flacără – evreu. Îndată ce a intrat, atmosfera s-a schimbat, rusul s-a ridicat o clipă să-mi aducă o carte, iar evreul s-a aşezat imediat pe scaunul său şi a început discuţia. Puternică, numai patos şi obiecţii, a ţinut câteva ore. Admiram cu emoţie neamul acesta exploziv, care vreme de atâtea veacuri s-a ascuns şi a tremurat, iar acum porneşte la luptă, înarmat până-n dinţi, fiindu-i sete de răzbunare şi de dreptate. Trăim într-o perioadă critică, de tranziţie; evreii îţi par că au astăzi o misiune istorică bine definită: să prăbuşească vechea lume. Planeta noastră trece prin constelaţia evreilor.

---

[17] Ferdinand Lassalle (1825–1864) – socialist german. A fondat mişcarea muncitorească germană.

Idei, convingeri, tradiţii sunt zguduite, clasa care a creat o civilizaţie, adaptând lumea la interesele ei, este organizată, este înarmată s-o apere; o clasă care era asuprită şi nedreptăţită s-a aşezat în ordine de luptă şi vrea să se elibereze. Care alt neam decât cel evreiesc era mai desăvârşit pregătit pentru o asemenea lucrare de răzbunare şi în acelaşi timp de dreptate? De aceea şi astăzi mari oameni de ştiinţă, filozofi, economişti, ziarişti, oameni de acţiune sunt evrei. Cât va dura stăpânirea aceasta spirituală a lor? Cât va dura şi perioada aceasta de tranziţie pe care o traversăm.

Într-o zi l-au întrebat pe marele economist şi filozof evreu Rathenau[18]:

— Care va fi consecinţa comunismului rus?

— Un groaznic măcel al evreilor, a răspuns el.

Muncitori – Ţărani

„— Tată, cine a făcut calea ferată? — Ministrul, dragul meu.” Dialogul acesta l-a auzit în secolul trecut, într-o zi, în tren, poetul Nekrasov[19], care-şi numea Muza „Muza răzbunării şi a durerii”. Aceste câteva cuvinte i-au răvăşit inima şi a scris o înflăcărată vedenie tragică: din pământul

[18] Walther Rathenau (1867–1922) – industriaş, filozof şi politician liberal german. A fost ministru de externe al Republicii de la Weimar, iar la două luni după semnarea Tratatului de la Rapallo a fost victima unui asasinat politic.

[19] Nikolai Alekseevici Nekrasov (1821–1878) – însemnat poet rus.

unde se-ntindeau liniile de cale ferată săreau mii de lucrători, înfometaţi, istoviţi, tremurând de frig, care muriseră aşternând calea ferată. Cu sfântă indignare descrie poetul cum lucrau de dimineaţa până noaptea, cum îi biciuiau cu cnutul supraveghetorii, cum îi înşelau şi îi plăteau prost antreprenorii. A Doua Venire este învierea aceasta a muncitorilor, care ascultau trâmbiţa poetului, trosnindu-le osemintele.

„Va veni o zi, vestea Nekrasov, în care toţi muncitorii vor învia din pământurile ruseşti!”

Ziua aceea a venit. S-a adunat, s-a tot adunat indignarea, a început să n-o mai încapă inima omului. La câţiva ani după ce a fost scris cântecul acesta, este omorât ţarul Alexandru II şi urcă pe tron autocratorul Alexandru III. Limitează libertatea presei, înăbuşă drepturile poporului, îi vânează fără milă pe evrei, rusifică prin violenţă naţionalităţile, terorizează Rusia.

Ai crede că libertatea s-a înecat în propriu-i sânge; dar, cum se întâmplă întotdeauna, din cea mai grea sclavie se iveşte brusc libertatea. Exact în această perioadă a Terorii se naşte industria rusească, mii de ţărani sosesc dintr-odată în oraşe ca să lucreze, se îndesesc rândurile muncitoreşti, odată cu împrejurările economice se schimbă şi caracterul societăţii ruse. Ideologii şi liberalii nu mai speră ca prin desfiinţarea iobăgiei să fie eliberat poporul; o nouă, întru totul modernă formă de tiranie îşi face apariţia în Rusia: capitalismul.

Muncitorii se adună în anumite zone, încet-încet îşi simt forţa, se organizează, ridică glasul, cer să li se îmbunătăţească condiţiile de viaţă. Generaţia aceasta nouă nu mai este interesată de poeme şi de romane, ca cea precedentă; se entuziasmează şi ascultă cu credinţă noile teorii, care-i dovedesc că din necesitate istorică – şi nu din necesitate ideologică ori din îngăduinţa filantropică

a burghezilor – va lua puterea în mâinile ei, într-o zi. Karl Marx intră pe pământul rusesc.

Izbucnesc aprinse dispute intelectuale de un fel nou. Rusia trebuie să treacă şi ea, ca şi Europa, fie şi într-un ritm mult mai iute, prin toate etapele evoluţiei economice – feudalism, orânduire burgheză, proletariat – sau, poate, depăşind toate etapele intermediare, să intre dintr-odată în socialism?

Societatea comunistă – toate mijloacele de producţie sunt în comun, desfiinţarea claselor, desfiinţarea statului – este un ideal imposibil de realizat de la o zi la alta. E nevoie de o pregătire îndelungă, de cultivarea intensivă a poporului, de înăbuşirea oricărei reacţii interne sau externe, de supunerea libertăţii individuale interesului întregului. Până se va încheia, cu timpul, toată această pregătire, ce putere va guverna în perioada de tranziţie de la capitalism la comunism?

Cu ascuţimea lui obişnuită, Marx a formulat această întrebare şi i-a dat singurul răspuns posibil: între societatea capitalistă şi cea comunistă se interpune perioada în care, prin revoluţie, capitalismul este preschimbat în comunism; vom avea atunci o perioadă politică de tranziţie, în care singura formă pe care poate s-o ia statul este aceasta: dictatura revoluţionară a proletariatului.

În perioada aceasta de tranziţie se găseşte astăzi Rusia. Încă nu există comunism în ţara asta avangardistă; există dictatură a proletariatului. Adevărul acesta foarte simplu nu trebuie să-l uităm dacă vrem să pricepem ce probleme au apărut în Rusia de astăzi şi de ce au fost rezolvate uneori într-un fel străin comunismului. Dictatura proletariatului are ca misiune să zdrobească orice reacţie, să-i elibereze şi pe proletarii înşişi de vechile obişnuinţe, să-i facă să dobândească unele noi; numai aşa va putea

poporul să înfăptuiască, mai târziu, societatea ideală comunistă.

În această etapă de tranziţie uneori este necesară violenţa: „Nu poţi face revoluţie cu mănuşi albe – declara Lenin. Partidul Comunist nu este pension de eleve inocente. Dictatura proletariatului înseamnă: război nemilos, neîncetat, până la moarte, împotriva burghezilor.”

Mijloacele de producţie vor aparţine, în această etapă de tranziţie, nu în totalitate, ci exclusiv organizaţiei statale a proletariatului; proletarii monopolizează temporar mijloacele de producţie. Lupta de clasă nu este desfiinţată; clasa proletariatului, organizată acum statal, concentrează cu o disciplină de fier toate puterile, asupreşte clasa burgheză, nu-i îngăduie nici o libertate şi vrea s-o facă să dispară, mutând-o, cu binele sau cu forţa, la proletariat.

Cu o asemenea sabie a încercat Revoluţia rusă, încă din primele zile, să rezolve toate problemele economice, sociale, politice. Şi încet-încet, după periculoase erupţii cosmogonice, s-a închegat, în jurul nucleului comunist totdeauna înflăcărat, scoarţa tare, bună de locuit, a Rusiei Sovietice de astăzi.

Două sunt problemele interne esenţiale de care atârnă soarta Rusiei de astăzi: problema ţăranilor şi problema industrializării ţării.

Ca să înţelegem limpede problemele ruseşti trebuie să avem mereu în minte acest fapt: la 7 noiembrie 1917 nu a fost o revoluţie; au fost două, şi mai ales întru totul diferite:

a) Revoluţia ţăranilor împotriva feudalilor, mari proprietari de pământ; revoluţie clar mic-burgheză.

b) Revoluţia muncitorilor împotriva burghezilor; revoluţie clar socialistă.

În momentul primejdiei comune, cele două revoluţii s-au unit şi au doborât vechiul regim, care avea două fundamente; îndată ce duşmanul comun a dispărut şi nu a mai existat pericol, aliaţii s-au despărţit în ceasul nevoii. Lenin le spusese ţăranilor: „Pământul le aparţine celor care-l cultivă; mergeţi şi luaţi-l!” Ţăranii au dat năvală, i-au omorât sau i-au alungat pe moşieri şi şi-au împărţit ogoarele. Înainte de Revoluţie, abia o treime din pământ, cel mai neproductiv, aparţinea ţăranilor, adică celor 100 de milioane care-l munceau, pe când mai bine de două treimi din pământ, cel mai roditor, aparţinea celor câţiva boieri inactivi; Revoluţia aducea dreptate.

Dar ţăranii, îndată ce şi-au împărţit pământul şi au devenit mici proprietari, s-au legat de ogoarele lor şi nu mai înţelegeau să se supună puţinilor muncitori, care continuau să ceară noi jertfe. Dar de ce este nevoie de noi aventuri? strigau ţăranii. Oare n-au fost atinse toate ţelurile Revoluţiei? Oare nu le-a fost împărţit pământul cultivatorilor lui? Aşadar ţăranul refuza să continue cu o nouă revoluţie.

Şi astfel a început lupta între ţăran şi muncitor. Muncitorul avântat, nerăbdător, gata de toate jertfele – dar nici o zecime din poporul rus; ţăranul – greoi, egoist, interesat. S-a împotrivit ca un animal încăpăţânat, a refuzat să muncească pentru alţii. S-a străduit cu viclenie, fără milă, să-i exploateze pe alţii şi să se îmbogăţească.

Satele, cu psihologia lor mic-burgheză, au refuzat să ajute oraşele socialiste. Fiecare ţăran se îngrijea numai de propriul ogor şi refuza să muncească pentru comunitate. Grâul care le prisosea nu voiau să-l trimită muncitorilor, îl ascundeau şi guvernul li-l lua cu forţa. Atunci, ţăranii au început să semene numai cât era nevoie pentru întreţinerea lor.

Această pătimaşă împotrivire a ţăranului a fost extrem de primejdioasă. Cum l-ar sili să cultive mai mult? Şi dacă de pe cele mai roditoare ogoare nu ar recolta cantităţi mult mai mari de grâu decât ceea ce le trebuie, cum ar putea atunci celelalte ţinuturi să trăiască? Şi cum s-ar putea face export ca să fie cumpărate articolele industriale necesare?

Totuşi, ţăranul refuza cu sălbatică încăpăţânare. Haosul ajunsese la limita extremă. Foame, nefericire, se închid ateliere, izbucnesc revolte, grânele sunt arse, sunt ucişi muncitori; conducătorii îl rugau, îl ameninţau, se luptau să-l lumineze pe ţăran; dar acesta încrucişa braţele şi refuza să muncească pentru ceilalţi. Ideea sovietică era în primejdie. Trebuia găsită repede o împăcare între comunism şi ţăran.

Dar cine ar fi avut curajul să propună orientarea Ideii comuniste spre dreapta?

În această groaznică clipă, Lenin a salvat Ideea sovietică. Ceea ce-l distingea pe omul acesta era, în mod uimitor, simplul şi foarte ascuţitul său contact cu realitatea; trasa prin cel mai încâlcit haos cel mai simplu şi mai sigur drum al acţiunii. Nu-l orbeau teoriile, nu era înrobit dogmelor. Înţelegea foarte adânc şi punea în aplicare ordinul lui Marx: „Teoria noastră nu este dogmă; este călăuză spre practică”.

Lenin a fost un adevărat conducător; cu o claritate unică şi cu bărbăţie a recunoscut greşelile comunismului nefalsificat în aplicarea lui: „La nivel economic – a mărturisit –, am avut cea mai mare nereuşită şi am făcut cele mai grosolane greşeli. Şi acum e oare posibil să înceapă, fără nereuşite şi greşeli, o operă nemaipomenită în istorie? Am vrut, fără să fim atenţi şi să cercetăm, să impunem prin decrete, într-o ţară de mici proprietari, producţia de stat şi modul comunist de a distribui

produsele. Viaţa ne-a arătat greşelile. Ca să pregătim trecerea la comunism trebuie mai întâi să creăm întregul şir de etape de tranziţie – capitalismul de stat şi socialismul. Nu este de ajuns entuziasmul ideologic; e nevoie şi de interesul personal pentru a fi clădită o punte solidă, pe care o vor trece şi mic-burghezii. Altfel este imposibil să ajungem la comunism şi să călăuzim spre o nouă viaţă milioane de oameni”.

Mulţi fanatici, ascultând declaraţia lui Lenin, erau scandalizaţi; dar Lenin aştepta. Rusia, spunea el, nu este încă matură pentru aplicarea completă a Ideii; e nevoie aşadar ca, recunoscând etapa aceasta economică – prin urmare şi socială şi sufletească – pe care o străbate Rusia, să trasăm o nouă politică economică. Să ajungem la conciliere. Nu pentru că facem o concesie de la Ideea noastră, ci tocmai pentru că vrem să impunem în întregime Ideea, cu timpul.

Într-o zi, a exprimat acest gând al lui într-o frază simplă, pitorească: „Ce face acela care vrea să ducă un sac de făină şi nu poate, pentru că este prea greu? Îl goleşte pe jumătate, îl urcă în spinare, iar apoi duce şi cealaltă jumătate. Acelaşi lucru trebuie să-l facem şi noi”.

— Cel mai important lucru nu este, tuna el, să-i alungăm pe moşieri şi pe capitalişti; asta o izbutim foarte uşor; lucrul important este să-i nimicim pe micii producători. Pe aceştia e imposibil să-i alungăm sau să-i distrugem. Trebuie să ajungem la o înţelegere cu ei şi să-i transformăm – după o îndelungă lucrare organizatorică – în membri activi ai societăţii comuniste. Pentru că aceşti mici producători şi negustori învăluie peste tot proletariatul cu atmosfera lor mic-burgheză, îl străpung, îl pervertesc şi-l descompun. În fiecare zi, în fiecare ceas, aceşti mic-burghezi recreează pe tăcute, tainic, capitalismul. Trebuie

să ajungem la o înţelegere cu ei, dacă vrem ca, lucrând cu vigilenţă, să-i supunem.

— Ce vor spune burghezii din întreaga lume? Ce ruşine să ne întoarcem înapoi! strigau ideologii fanatici.

— Să spună ce-or vrea, să facă ironii, să înjure! răspundea Lenin. Nu uităm nici o clipă greşelile noastre. O să luptăm până la moarte să le îndreptăm.

Cine încearcă, spunea el, să răstoarne orânduirea burgheză internaţională – ispravă mult mai dificilă şi mai încâlcită chiar şi decât cele mai crâncene războaie statale – şi în acelaşi timp refuză să ajungă la o înţelegere, folosind potrivnicele interese ale duşmanilor lui, bătând palma cu aliaţii, fie ei chiar şi temporari, nesinceri şi nestatornici, dar folositori pentru un ceas, acela este ridicol. E ca şi cum ar vrea să urce pe un munte anevoios, inaccesibil şi nu catadicseşte să urmeze o cărare piezişă, să înainteze şi uneori să se întoarcă, ci vrea să-l urce pieptiş.

Părerea lui Lenin învinge. Ţăranului îi sunt date libertăţi, poate acum să-şi administreze recoltele cum vrea el; unii ţărani, mai harnici, mai isteţi şi economi, se îmbogăţesc, devin culaci. Aceştia încep apoi să-i exploateze pe sătenii lor, îi folosesc ca argaţi, le împrumută bani cu dobândă, le cumpără dinainte recoltele şi încet-încet îi înrobesc din punct de vedere financiar.

Ambiţiile culacilor devin tot mai îndrăzneţe. Îndată ce s-au îmbogăţit şi au dobândit putere, încearcă să se impună mai activ şi în politică, urând, fireşte, ideologia comunistă. Apare astfel o nouă primejdie. Lenin, la rându-i, vorbeşte despre culaci cu o puternică ură: „Culacii sunt cei mai sălbatici exploatatori, cei mai bestiali, cei mai neomenoşi; în unele ţări îi aduseseră la loc pe feudali, pe regi, pe clerici şi pe capitalişti. Vârcolacii aceştia au adunat sute de mii de ruble ridicând preţul grâului; s-au îngrăşat sugând

de la ţăranii săraci şi de la muncitorii care flămânzeau. Au băut sângele poporului”.

Între cele două clase extreme ale ţăranilor – culacii şi muncitorii agricoli proletari – se mişcă uriaşa masă a ţăranilor mijlocii. Singura lor dorinţă şi strădanie zilnică este să se îmbogăţească şi să urce şi ei în rândul culacilor. Sunt conservatori, se luptă prin metode viclene să pună mâna pe mijloacele de producţie, practică camăta, exploatează munca săracului. Tot sufletul hrăpăreţ, lipsit de scrupule al capitalismului se revoltă din nou.

Iată clipa, au strigat atunci fanaticii conducători, să atacăm şi să nimicim toate elementele capitaliste şi să-i distrugem pe culaci!

Dar cum se va da atacul acesta? Troţki, consecvent în convingerea sa că numai muncitorul poate să aibă o ideologie curat comunistă, strigă: trebuie să ne întoarcem împotriva ţăranului; muncitorul, şi nu ţăranul trebuie să fie liderul de opinie al Rusiei Sovietice. Dar Stalin, care se află la putere şi trece, în chip tragic, în fiecare clipă, prin marile dificultăţi cu care se confruntă, în paşnica ei aplicare, Ideea, răspunde: nu există un singur ţăran, există trei feluri de ţărani: săracul, mijlociul, bogatul. Săracul este prietenul nostru, mijlociul poate să devină prietenul nostru, bogatul este duşmanul nostru. Scopul politicii mele este să se întărească şi să fie organizaţi ţăranii săraci şi mijlocii şi să participe din ce în ce mai mult şi mai activ la viaţa politică. Pe culaci trebuie să-i înlăturăm îndată ce putem să-i înlocuim fără primejdie. Cum? Prin asociaţii de stat şi comunale şi prin maşini. Şi în acelaşi timp trebuie să-i înlăturăm sistematic, fără mijloace violente şi periculoase: îi lipsim de vot, nu le dăm împrumuturi, le concesionăm după preferinţă asociaţiilor maşinile agricole, le impunem impozite grele.

„Comunism înseamnă: soviete cu electricitate.” Infailibil, Lenin a găsit şi aici singura soluţie: „Numai când ţăranul va fi înconjurat de fire electrice va deveni comunist; cea mai mare speranţă şi cea mai mare armă a comunismului este industrializarea”. Marele conducător considera electrificarea singura metodă nu doar pentru ca ţara să se redreseze economic, ci şi pentru ca ţăranul să fie făcut comunist. Să înceteze să mai fie ţăran, mic proprietar de tip vechi şi să devină muncitor agricol. Numai marea industrie de stat va face să dispară mica industrie particulară şi asociaţiile de comerţ particulare; şi, industrializând agricultura, va face să dispară culacii.

Aşadar, Rusia Sovietică s-a aruncat la singura salvare care i-a rămas: la industrializarea ţării. Şi după câţiva ani industria rusească a depăşit-o pe cea antebelică; dar asta nu e de ajuns; dacă Rusia vrea să nu dispară, trebuie să compare neîncetat producţia ei industrială – din punct de vedere cantitativ, calitativ şi al costului – nu cu cea rusească antebelică, ci cu producţia industrială de astăzi a Europei şi a Americii.

Lumea capitalistă, echipată cu maşini mai perfecţionate, cu tehnici mai speciale, cu o gigantică organizare, produce bunuri industriale mai multe, mai de calitate şi mai ieftine decât industria sovietică mai tânără. Cum va putea Rusia de azi să ajungă din urmă acest randament capitalist? Şi nu numai să-l ajungă, ci să-l şi depăşească, dacă vrea să distrugă dominaţia capitalistă şi s-o înlocuiască apoi cu comunismul?

Victoria încununează întotdeauna regimul care asigură societăţii un nivel economic mai înalt. Statele capitaliste îi vor da oare Rusiei timpul cerut ca să-şi desfăşoare toate capacităţile economice şi să exploateze foarte bogatele ei materii prime?

Statele capitaliste ştiu bine că timpul lucrează în favoarea noii Rusii, şi totuşi nu reuşesc niciodată să se unească şi să pornească război toate împreună împotriva ei. Pentru că statele capitaliste nu au unitate, nici sufletească, nici economică. În acest binefăcător armistiţiu, Rusia investeşte toate posibilităţile ei ca să se reorganizeze şi să-şi depăşească adversarii; va apuca oare să facă asta?

Momentul prin care trece Rusia este hotărâtor. Pacea îi este necesară ca să-şi poată continua şi desăvârşirea tehnică, şi, totodată – pentru că este sigură că o vor ataca –, pregătirea războinică. Dar oare îi vor lăsa adversarii timp?

Rusia speră. Şi speranţele ei sunt întemeiate:

1) Pe armata ei; ţările capitaliste ştiu că este puternică şi fanatizată.

2) Pe lipsa acordului dintre adversari; lumea burgheză nu urăşte numai Rusia Sovietică, ci în acelaşi timp se urăsc reciproc şi în ceasul critic se vor găsi state capitaliste care se vor alia cu Rusia.

3) Pe teama capitaliştilor că, dacă izbucneşte un asemenea război, acesta se poate preschimba repede într-unul social.

Tragică este poziţia celor două lumi adversare: una încă nu s-a maturizat şi cere termen câţiva ani de pace ca să se pregătească şi să se întărească; cealaltă, care s-a maturizat complet, simte cu o dramatică limpezime cât de dezastruoasă poate să-i fie pacea şi în egală măsură cât de dezastruos poate să-i fie şi războiul.

Am ajuns la o cotitură creatoare a Istoriei, unde o lume veche se clatină gata să se dărâme şi o alta, nouă, se luptă să se nască. În clipele acestea hotărâtoare orice s-ar întâmpla, fie de la prieteni, fie de la duşmani, colaborează în mod fatal, conştient sau inconştient, cu lumea care se

naşte. În epoca în care trăim, fie că vrem, fie că nu, nimic nu se mai poate întâmpla care să nu ajute Rusia Sovietică.

Armata Roşie

Armata Roşie nu este deloc îmbrăcată în roşu. Ostaşii roşii poartă mantale gri până mai jos de genunchi şi caschete tot gri, ţuguiate, de lână; doar pe caschetă au un steguleţ roşu cu alb.

Armata Roşie este creaţia necesităţii. Vreme de trei ani Revoluţia roşie a luptat neîntrerupt cu duşmanii externi şi interni. Lumea burgheză s-a aruncat asupra noii Idei, ca s-o înăbuşe în sânge; de la toate nemărginitele hotare s-au năpustit duşmanii: din nord – forţele navale şi militare ale Angliei, din sud-vest – polonezii, germanii, finlandezii, estonienii, letonii, cehoslovacii, sârbii, grecii, italienii şi românii; din sud-est – iarăşi englezii, francezii, americanii, japonezii... Burghezii din toată lumea simţiseră primejdia: dacă lăsau Rusia Sovietică să trăiască, erau pierduţi. Trebuia de îndată, cu orice jertfă, să nimicească noua Idee.

Nu erau de ajuns toate aceste pericole externe; statele burgheze s-au mai şi organizat şi au ajutat cu oameni, cu muniţii, cu trupe de ofiţeri, cu bani din belşug toate grupările reacţionare din Rusia şi au aruncat ţara extenuată într-un conflict civil sângeros; astfel au izbucnit

sălbaticele mişcări ale lui Kornilov, Denikin, Vranghel, Iudenici, Kolceak[20].

Momentul acesta, care a durat trei ani întregi, a fost definitiv hotărâtor. Fără bani, istoviţi de lupte, înfometaţi, prost îmbrăcaţi, neorganizaţi, credincioşii noii concepţii despre lume s-au ridicat şi s-au adunat în jurul steagului roşu. Au simţit nevoia să creeze o armată nouă, să înceapă un nou război. Ei, care cu o pricepere diabolică au reuşit să destructureze armata ţaristă, propovăduind înfrăţirea oamenilor şi războiul împotriva războiului, sunt constrânşi acum să-şi organizeze armata cu o disciplină de fier şi cu o gândire belicoasă fanatică. Altfel, erau pierduţi.

Nici o revoluţie nu s-a înfăptuit vreodată – subliniază Lenin – şi nici nu se poate înfăptui vreodată dacă nu urmăreşte mai înainte de orice destructurarea armatei inamice. Pentru că armata este întotdeauna apărătoarea clasei stăpânitoare – a dominaţiei capitaliste, în epoca noastră. Şi în acelaşi timp o revoluţie nu poate să se întărească şi să prospere dacă nu îşi alcătuieşte o armată proprie, apărătoare a noii clase. Muncitorii înarmaţi au fost acum nucleul Armatei Roşii, celula organică, înarmată a noii ierarhii sociale.

Orice revoluţie aşadar este pierdută dacă nu reuşeşte aceste două lucruri: a) să destructureze vechea armată; b) să alcătuiască, în groaza conflictului civil, noua armată.

Foarte dramatică a fost lupta pentru formarea armatei proletare; din martie 1917 începuseră bolşevicii să înarmeze muncitori şi ţărani săraci; numai acestor două clase le încredinţau armele. După câteva luni Kerenski interzice recrutarea; însă la puţin timp este silit să recurgă

---

[20] Generali ţarişti, care au condus „trupele albilor” (în care ofiţerii Armatei Imperiale Ruse luptau ca simpli soldaţi) în războiul civil ce a măcinat Rusia de la lovitura de stat bolşevică din 7 noiembrie 1917 până în 1923.

la armata proletară ca să lupte cu Kornilov. Kornilov este învins, iar mica Armată Roşie prinde curaj şi începe, de-acum, să se organizeze mai limpede şi cu mai multă metodă. Comitetele uzinelor îi obligă pe muncitori să facă exerciţii militare şi începe o rapidă, fanatică recrutare.

În paralel se face mare propagandă în rămăşiţele vechii armate şi flote; sute de mii de ofiţeri, soldaţi şi marinari aderă la steagul roşu. Izbucneşte Revoluţia din Octombrie, învinge, şi Lenin semnează ordinul de organizare a armatei proletariatului.

„Armata Roşie a muncitorilor şi ţăranilor trebuie să fie constituită din câţi muncitori şi ţărani sunt organizaţi şi au conştiinţa clasei lor. Această nouă armată trebuie să formeze nucleul marii armate, care va fi constituită din tot poporul înarmat şi va întâmpina revoluţia socială care urmează în Europa."

Talentul organizatoric al lui Troţki face minuni. Evreul acesta uimitor a fost părintele Armatei Roşii. De la lună la lună puterea armată a proletariatului devenea tot mai mare, uriaşă: în aprilie 1918 Armata Roşie este alcătuită din 106 000 de bărbaţi; în august, din 392 000, în decembrie, din 790 000, în aprilie 1920, din 3 660 000, în ianuarie 1921, din 5 300 000.

Nemiloasa necesitate şi credinţa au creat Armata Roşie; aceste două mari forţe au călăuzit-o şi către victorie. A luptat desculţă, înfometată, fără muniţii, cu conducători începători – şi după trei ani, minunea, adică cel mai adânc miez al vieţii, a fost realizată: toţi duşmanii interni şi externi ai noii Idei au fost împrăştiaţi.

După victorie ostaşii roşii s-au întors în uzine şi la pământul lor, ca să continue lupta în alte sectoare.

Prin ce se deosebeşte Armata Roşie de toate celelalte armate ale lumii? Patru, cred, sunt deosebirile fundamentale:

a) Este unică strădania depusă în Armata Roşie – la fel de importantă precum educaţia militară – de a-l educa pe soldat şi în calitate de om; şi în special în calitate de comunist.

Educaţia politică şi militară începe din stagiul militar; cu doi ani înainte însă viitorul soldat este chemat şi urmează, în ţinutul unde locuieşte, exerciţii militare şi lecţii de cultură generală. Analfabeţii învaţă în cei doi ani să citească; şi astfel în Armata Roşie nimeni nu intră analfabet.

Îndată ce soldatul a fost înregimentat, două ore în fiecare zi urmează lecţii de cultură generală şi o oră, lecţii de teorie comunistă. În fiecare cazarmă există o faimoasă formă de organizare educativă a Rusiei noi, Clubul, Lésche[21] – o clădire mare împodobită cu steaguri roşii, cu imaginea lui Lenin şi cu gazeta de perete, unde soldaţii publică ceea ce în general sau în special are legătură cu viaţa lor. La Club există bibliotecă şi sală de lectură, se ţin cuvântări, spectacole teatrale, concerte, sărbători şi sunt primiţi din alte cazărmi.

b) Disciplina Armatei Roşii este de fier în timpul orelor de serviciu; însă în afara serviciului ofiţerii se poartă cordial, familiar cu soldaţii. Clasă de ofiţeri izolată şi arogantă nu mai există în Rusia; toţi, ofiţeri şi soldaţi, ies din măruntaiele poporului muncitor.

Şi astfel ajungem la a treia însuşire caracteristică a Armatei Roşii.

c) „Dreptul” de a fi înrolaţi în Armata Roşie îl au numai cetăţenii muncitori; toţi câţi trăiesc din munca altora, negustori, preoţi, culaci, nu au dreptul să fie chemaţi la arme. Armata Roşie nu recrutează din toate clasele, ci numai din clasa proletarilor, nu-i reprezintă pe toţi

[21] În greacă, Lésche – club, loc de adunare şi de conversaţie; *club*, din engleză, este împrumutat ca atare în rusă.

cetăţenii, ci numai pe cei care muncesc. Şi astfel, prin forţa lucrurilor, Armata Roşie este o fanatică apărătoare a Ideii sovietice.

d) Armata Roşie nu este considerată instrument numai al proletariatului din Rusia, ci şi al proletariatului din întreaga lume. Pentru prima oară în istoria omenirii armata regulată a unui stat este învăţată că nu e pur şi simplu armata naţiunii ei, ci o armată internaţională. Ofiţerii şi soldaţii roşii simt că aparţin unei idei globale, dincolo de orice graniţă statală şi naţională, unei clase internaţionale. De veacuri, în toată lumea, clasa aceasta este nedreptăţită şi suferă, iar proletariatul Rusiei are o datorie – el, care cel dintâi s-a eliberat –, să ajute cu Armata lui Roşie să se elibereze şi celelalte proletariate ale lumii.

Precum noţiunea de patrie în armatele din restul lumii, în Armata Roşie noţiunea de proletariat mondial e cea care naşte entuziasm. Acest nou strigăt care mobilizează puterile sufleteşti ale omului e plin de o forţă imbatabilă, pentru că simţământul noii speranţe colective încă nu s-a risipit.

Ideologia comunistă, fireşte, este împotriva războiului; dar Armata Roşie este creaţia necesităţii; numai ea poate să salveze Ideea nou-născută de vigilenţii, aprigii ei duşmani.

La congresul internaţional care a avut loc deunăzi la Moscova s-au auzit multe glasuri împotriva războiului; în aerul moscovit este răspândită convingerea neclintită că statele burgheze pregătesc o cruciadă împotriva sovietelor.

În plus, mii de reprezentanţi, muncitori şi intelectuali din toată lumea, au venit să-şi spună părerea: vine război, ce trebuie să facem? Enorma sală a Uniunii Centrale a Sindicatelor este plină cu ciudate chipuri înflăcărate, din rase albe, negre, galbene. Odată, demult, în sala aceasta

negustorii şi boierii cei bogaţi aveau clubul lor, se îmbătau, înjurau, jucau jocuri de noroc; astăzi s-au adunat aici reprezentanţi de pe întreg pământul ca să dea un răspuns acestei înfricoşătoare întrebări, plină de nelinişte: „Ce trebuie făcut ca să fie preîntâmpinat un nou război mondial?”

Trei zile a durat congresul. Au fost ascultate o mulţime de graiuri – de la cele europene până la ţipetele guturale ale Africii şi la strigătele păsăreşti, subţiri din Siam[22] şi din China. Aproape toţi susţineau că trebuie organizată o mare propagandă pentru pace, că trebuie propovăduit războiul împotriva războiului. Să fie îndoctrinate masele muncitoare, să fie organizate şi, când va veni clipa hotărâtoare a mobilizării, să treacă la arme; să nu accepte să-i omoare pe fraţii lor muncitori care se găsesc în tabăra adversă.

Concepţia aceasta mi s-a părut extraordinar de primejdioasă. Şi astfel, pentru că eram vrăjit de atmosfera înflăcărată pe care o respiram, am putut să-mi înving stânjeneala de a urca la tribună şi mi-am spus şi eu părerea:

— Propaganda pacifistă pe care o propuneţi mi se pare exagerat de optimistă şi primejdioasă. Speranţa că vom putea să organizăm toate masele de muncitori ai lumii astfel încât să refuze în clipa decisivă să meargă la război ne poate duce la distrugere: sunt sigur, toţi vor alerga iarăşi la măcel, şi proletarii iarăşi vor omorî proletari.

E nevoie, cred, să privim primejdia drept în faţă. Dumneavoastră spuneţi: „Să propovăduim maselor că, dacă sunt organizate, vor putea să preîntâmpine un nou război mondial”. Eu propun: „Să propovăduim maselor aşa: noul război capitalist va izbucni cu siguranţă;

[22] Numele vechi al Thailandei (până la redenumirea oficială din 23 iunie 1939).

capitaliştii care guvernează ţările burgheze au interesul să fie război, şi va fi. Să nu credeţi în propagandele pacifiste, să nu aveţi nici o speranţă că veţi scăpa de noul război. Acesta vine repede şi sigur; proletari din lumea-ntreagă, pregătiţi-vă pentru noul război mondial!”

Este o deosebire adâncă între cele două păreri propuse: dacă o urmăm pe prima, împingem popoarele spre optimism, care poate să le fie iarăşi fatal; cu optimismul acesta bine intenţionat, popoarele se vor găsi din nou, pe neaşteptate, pe nesimţite, încercuite într-un război pe care au avut naivitatea să creadă că ar fi putut să-l evite. Dacă urmăm a doua părere, popoarele nu vor fi înşelate de speranţe zadarnice, iar scopul lor nu va mai fi negativ şi himeric – cum anume să evite războiul –, ci pozitiv şi realist: ca, atunci când va veni războiul capitalist – şi va veni cu siguranţă –, să-l preschimbe într-unul social.

Congresul s-a sfârşit. Miile de reprezentanţi din 43 de naţiuni s-au ridicat ca un singur om şi au început să cânte „Internaţionala”. Toţi simţeau că această Rusie este marea Mamă şi că este în primejdie. Lângă mine, un negru din Sierra Leone, din Africa, râdea şi plângea şi, în timp ce cânta, îi clănţăneau parcă-n gură, furioşi, dinţii lui ca de canibal. Chinezii mijeau ochii lor oblici, foarte duri şi ţipau, germanii şi englezii, cu gâtul drept, cu pieptul lat, blonzi şi trandafirii, străluceau, desăvârşite modele ale rasei albe. Şi printre toţi, cu obraji osoşi, cu nasul mic şi ochi înflăcăraţi, puţin oblici, jumătate orientali, jumătate europeni, cu judecată foarte ascuţită şi dorinţe arzătoare, nemiloşi, realişti, dar investind fapta cu cel mai adânc înţeles mistic, se învârteau încolo şi-ncoace ruşii.

O clipă mi-au trecut prin minte sinoadele ecumenice ale primilor creştini. Un amestec asemănător de neamuri, o emoţie asemănătoare, frăţietate şi râvnă. Nu există eleni sau iudei, albi sau negri; toţi, în primul vârtej al Ideii,

împliniseră cea mai înaltă dorinţă a comunităţii risipite – deveniseră una.

Justiţia roşie

Ce este justiţia roşie? Cum este împărţită dreptatea în Rusia Sovietică? Revoluţia, care a răsturnat cu susul în jos vechile relaţii economice, sociale, politice ale oamenilor, a reuşit oare să dea un nou, mai înalt, mai larg conţinut noţiunii de justiţie?

Umblu printr-un tribunal, unde mult timp am urmărit un proces. Sala era foarte simplă: bănci de lemn, o măsuţă acoperită cu o pânză roşie, iar deasupra două figuri mari: a lui Marx şi a lui Lenin. De jur împrejur pe pereţi litere roşii, mari: „Tribunalul popular soluţionează dreptul poporului, luptă cu burghezia, îi apără pe săraci.” „Trăiască unirea ţăranilor şi a muncitorilor!”, „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!” Ca şi armata, justiţia este şi ea armă de luptă în mâinile proletariatului.

O mare frescă împodobea peretele: muncitori cu ciocane, ţărani cu seceri, în mijloc, o femeie-bărbat ţine în mână un steag roşu, şi toţi, ca ieşiţi din fire, se năpustesc prin zăpadă.

Au venit acuzaţii, s-au aşezat – doi tineri muncitori. Puţini auditori – două fete, o familie cu pruncii ei, cinci-şase bătrâni. Imediat au apărut judecătorii, trei, preşedintele, un chip rotofei de ţăran, blând, inocent, care se străduia să facă pe severul şi s-a aşezat mohorât, în

dreapta lui – o femeie cu părul prins în coc, grasă şi mulţumită; în stânga preşedintelui a luat loc, cu un ifos comic şi tăios, un tânăr muncitor, cu bluză roşie ca un garibaldin şi cu un smoc de păr ondulat cumpănit în mijlocul frunţii, ca al lui Napoleon.

Procesul a început. Acuzaţii, singuri, fără avocat, au vorbit liniştit, preşedintele îi tot întreba, se străduia să descopere adevărul – simţeai că scopul lui nu era să soluţioneze o chestiune de drept, ci să rezolve o întâmplare neplăcută într-un mod care să-i mulţumească pe toţi.

Toată scena amintea de împărţirea primitivă a dreptăţii: judecătorul şade sub un copac şi se străduieşte cu dibăcie, părinteşte, să cerceteze ca să găsească dreptatea, iar apoi, potrivit simplei şi puternicei logici a „bunei căpetenii de familie”, rosteşte hotărârea.

Modul acesta simplu de a împărţi dreptatea este caracteristic astăzi Rusiei Sovietice. Imediat după Revoluţie, toate formele încâlcite care, încet şi sigur, înăbuşeau fiinţa au fost desfiinţate; a fost desfiinţată şi a dispărut şi toată reţeaua de tribunale din epoca ţaristă; a fost abolit şi vechiul drept şi a fost creat unul nou, revoluţionar.

O mare jurisdicţie îi este încredinţată judecătorului. Scopul tribunalului nu este să găsească şi să aplice litera moartă a legii şi să îngrădească o întâmplare într-un anumit articol din legislaţie, ci să judece orice chestiune înfăţişată potrivit laturii ei sociale. Când interesul societăţii o impune, judecătorul are nu numai dreptul, ci şi obligaţia să se abată de la dreptul scris şi să-l aplice pe cel nescris pe care i-l dictează propria conştiinţă. În ţara sovietelor, judecătorul nu aplică drastic şi fără suflet justiţia; este, când binele comunităţii o impune, şi creator de lege.

Judecătorul rus are chiar şi această libertate: nu este obligat ca, în procesele politice, să judece numai sprijinindu-se „pe elementele prezentate şi demonstrate”, ci caută să găsească adevărul adevărat prin orice metodă.

Formele procedurale au devenit foarte simple; dar chiar şi formele acestea pot să lipsească, fără ca omisiunea, fie ea şi esenţială, să aibă drept urmare distrugerea dreptăţii. Şi astfel, adeseori, prin simplificarea aceasta, împricinatul nu mai are nevoie de avocat; judecătorul îi explică atunci în ce fel să-şi apere dreptatea.

Modul în care funcţionează tribunalele şi în care sunt numiţi şi revocaţi judecătorii, precum şi jurisdicţia creatoare încredinţată judecătorului – de a urma şi de a aplica, drept cea mai înaltă lege, interesul comunităţii – concordă cu principiile antiindividualiste ale ideologiei sovietice. Orice drept individual este supus interesului comunităţii. Bolşevismul este duşmanul nemilos al oricărui individualism; nu recunoaşte individul ca scop, ci numai ca instrument şi mijloc. Libertatea individuală şi faimoasa sacralitate a proprietăţii private, existenţa legală independentă a fiecărui individ trebuie supuse nevoii colective.

Omorul, furtul, nedreptatea sunt pedepsite în principal nu fiindcă reprezintă acţiuni împotriva individului vrednice de pedeapsă; sunt pedepsite înainte de toate pentru că tulbură şi păgubesc comunitatea. Dacă bunăstarea comunităţii o cere, atunci încălcarea libertăţii individuale, confiscarea avuţiei, exilul, omorul sunt considerate măsuri legale, care se impun.

Ca şi în celelalte locuri în care s-a vădit viaţa cea nouă în Rusia, şi în justiţie au fost zdruncinate multe, adânc înrădăcinate sensuri în noi, iar altele le-au luat locul; totdeauna însă, pe baza acestui principiu general de

neclintit: cel mai înalt reglator al relaţiilor dintre oameni este interesul comunităţii.

Individul, ca individ, nu are nici un drept, nu este liber, inviolabil, înzestrat de la naştere cu aşa-zisele „drepturi naturale”. Individul este membru al unui întreg, nimic altceva, şi este obligat să îndeplinească o anumită misiune în întregul acesta – şi numai câtă vreme o îndeplineşte are drepturi. Nu există Drept natural, există numai drept social. Nimeni nu este liber să dispună cum vrea de mijloacele producătoare de avuţie care se găsesc în stăpânirea sa; dacă are, de pildă, pământ, nu este liber să-l lase necultivat, potrivit justiţiei roşii; numai câtă vreme îl cultivă are un drept – nu-l cultivă, pierde orice drept asupra acelui pământ. Justiţia roşie nu protejează utilizarea în voie a proprietăţii de către proprietar; protejează numai îndeplinirea netulburată a misiunii sociale pe care o are fiecare proprietate. Drepturile individuale au importanţă şi sunt ocrotite numai câtă vreme nu se opun drepturilor de grup; dacă se întâmplă să intre în conflict, drepturile individuale sunt nimicite.

Precum în toate locurile în care s-a vădit viaţa cea nouă în Rusia, şi în justiţie ritmul general care guvernează experimentata, laborioasa cosmogonie sovietică este atât de puternic, încât li se transmite, ca un ritm muzical, tuturor instrumentelor executante.

Există aici o credinţă. Poţi să discuţi dacă este corectă sau nu, dacă te interesează sau nu; însă nu poţi să negi că există. Credinţa are mereu această elementară, foarte adâncă urmare: uneşte, împacă, îndreaptă spre aceeaşi orientare până şi organismele cele mai diferite, până şi legile cele mai rebele şi mai încâlcite. Disciplina, simplitatea, perseverenţa, care-i caracterizează aici deopotrivă pe legiuitori şi pe executanţi, au izvoare mult mai adânci decât individualitatea.

Un ritm guvernează Rusia Sovietică, aspru, dur, bărbătesc, care împinge morala şi justiţia dincolo de fericirea individuală.

Închisorile roşii

Panagis Skouriotis[23] din Rusia Sovietică este, ca şi al nostru, un om puternic, tot numai o flacără, dedicat cu fanatism scopului pe care şi l-a propus în viaţă: să îmbunătăţească închisorile. Blond, ochi albaştri, dând pe dinafară de bucurie, ca oamenii care, stăpâniţi de o mare patimă, şi-o împlinesc şi se bucură. Vesel, iute în mişcări, m-a înhăţat în maşina lui şi m-a dus la marile închisori din afara Moscovei.

Prin ceaţa deasă, în dimineaţa aceea, casele şi bisericile luceau palid, materializate, ca nişte clădiri exotice făcute din fum şi umezeală. Felinarele erau aprinse şi luminau neclar străzile şi vitrinele îngheţate. Treceau în tăcere corbii şi se aşezau în copacii îngheţaţi, casele se tot împuţinau; ieşiserăm de-acum pe câmpul moscovit şi ajungeam la închisori.

Tot drumul, tânărul meu tovarăş mi-a explicat cum priveşte el Rusia Sovietică şi dificila problemă a închisorilor şi a deţinutului:

---

[23] Panagis Skouriotis (1881–1960) – avocat şi politician grec venizelist, guvernator al prefecturii Iraklion, activ în reforma închisorilor şi în lupta pentru democraţie.

— Două sunt principiile noastre fundamentale: a) educarea deţinutului; b) munca.

a) Fiecare închisoare are şcoala ei pentru analfabeţi; toţi, când vor ieşi din închisoare, trebuie să ştie cititul şi scrisul; are clubul ei, teatrul ei, cinematograful ei, biblioteca ei; la club discută, sunt cuvântări, reprezentaţii teatrale, citesc şi se cultivă. Fiecare închisoare are gazeta sa de perete, unde înşişi deţinuţii scriu cu desăvârşită libertate despre toate subiectele care privesc viaţa lor materială sau spirituală. Deţinuţii sunt împărţiţi în mai multe grupe, şi fiecare se ocupă de câte un domeniu: există grupe pentru educaţie, pentru politică, pentru economie, pentru igienă, altele se ocupă de filologie, de muzică, de sărbători. Toate grupele sunt alcătuite din deţinuţi, şi numai preşedintele lor este funcţionar de stat. În acelaşi timp, dăm mare atenţie corpului: curăţenie, helioterapie, aeroterapie, gimnastică, drumeţii.

b) Potrivit celui de-al doilea principiu al nostru, câţi condamnaţi pot, trebuie să muncească. Munca nu are drept scop pedepsirea deţinutului, ci educarea lui civică şi profesională; de aceea, munca trebuie să corespundă cu înclinaţiile şi capacităţile fiecărui individ. Pedeapsa corporală sau psihică este interzisă, nu numai pentru că se opune principiilor noastre sovietice, ci şi pentru că îl înfurie pe om şi îi stârneşte ura faţă de societate. Experienţa noastră a arătat că nimic nu-l influenţează atât de mult în bine pe deţinut cât respectul pentru individualitatea lui.

Îndată ce condamnatul intră în închisoare, se duc să-l vadă directorul şi şefii din sectorul educaţional sau de muncă. Vorbesc cu el, îi studiază caracterul, instruirea, capacităţile profesionale. A doua zi îi dau broşura unde sunt înscrise drepturile şi datoriile lui.

Deţinuţii sunt împărţiţi în trei clase: cea mai de jos, cea mijlocie şi cea mai de sus. Fiecare deţinut rămâne

obligatoriu un anumit interval de timp în clasa în care a fost înregimentat, până ce direcţiunea îi îngăduie să se mute în cea imediat superioară. Rămânerea în aceeaşi clasă sau mutarea în alta depind de progresul deţinutului în munca şi în comportamentul lui, şi în general de influenţa pe care a avut-o asupra lui sistemul de corecţie.

Promovarea într-o clasă superioară aduce cu sine anumite privilegii: se uşurează dispoziţiile regulamentului, deţinutul poate fi eliberat înainte să se încheie perioada de pedeapsă etc. Deţinuţii aflaţi în clasa cea mai de jos au dreptul să primească vizite şi să aibă corespondenţă la fiecare cincisprezece zile; cei aflaţi în clasa cea mai de sus, în fiecare zi. Când urcă în clasa cea mai de sus dobândesc şi o libertate mai mare de a mânui sumele de bani pe care le câştigă şi de a cumpăra alimente, articole de îmbrăcăminte, cărţi. Cei care aparţin clasei de mijloc au dreptul la şapte zile de învoire pe an; cei care aparţin clasei celei mai de sus, la paisprezece. De asemenea, agricultorii care au arătat o bună purtare pot primi permisiunea să lipsească trei-patru luni, ca să se ducă în satele lor şi să ajute la seceriş. Lunile acelea sunt socotite perioadă de detenţie.

Avem diverse tipuri de închisori, corespunzător cu diferitele măsuri de ocrotire socială:

a) Corecţionale – subîmpărţite în: case de detenţie, case corecţionale de ocrotire, colonii agricole, profesionale, industriale, carcere speciale, case corecţionale de tranziţie.

b) Medical-educative – subîmpărţite în case de muncă pentru minori, case de muncă pentru adaptarea celor proveniţi din tineretul muncitor în agricultură.

c) Terapeutice – subîmpărţite în: fundaţii pentru dezechilibraţi psihic şi bolnavi la trup, institute de terapie psihiatrică, spitale etc.

Sistemul corecţional sovietic a impus încă o inovaţie importantă: până astăzi, domina ideea că tribunalul este singurul reglator al pedepsei; la noi însă, puterea judecătorească şi cea corecţională sunt doi factori egali în politica unitară de pedepsire adoptată de stat. Lucrarea puterii corecţionale nu are la noi un caracter mecanic; a devenit, în mod limpede, creatoare.

Din clipa în care, îndată după proces, centrul de acţiune se mută la puterea corecţională, organele corecţionale executante se consacră studierii – psihice, somatice, spirituale – a condamnaţilor. Îi clasifică, fixează regulamente speciale, folosesc mijloace de corecţie şi educare diverse, potrivite fiecărei categorii.

Şi lucrul cel mai important: pot nu doar să schimbe dispoziţiile de executare a hotărârilor judecătoreşti, ci şi să scurteze timpul de pedeapsă pe care l-a hotărât tribunalul şi să schimbe radical măsurile de protecţie socială. Rusia Sovietică a clătinat principiul conform căruia sentinţele judecătoreşti sunt inviolabile; organele executante pot, în funcţie de purtarea condamnatului, să modifice radical pedeapsa.

Prin toate aceste mijloace ne străduim nu să-l pedepsim pe deţinut, ci să-l facem să colaboreze şi el cu societatea: îl învăţăm carte, îi îngrijim sufletul şi trupul, îl învăţăm o meserie ca să poată să trăiască şi să se arate folositor comunităţii.

Facem tot ce putem ca să biruim întunericul din mintea şi din sufletul omului.

Prin ceaţa cea deasă vedeam ochii întunecaţi ai tovarăşului meu cum străluceau acum ca două flăcări. Intraserăm în marea curte a închisorii.

Clădirea era veche, imensă şi izolată în mijlocul câmpului. Mulţi deţinuţi tăiau lemne, alţii cărau cărbuni; directorul i-a salutat cordial pe „tovarăşii deţinuţi”. Apoi

am intrat pe un coridor lung, luminat; de îndată ai impresia că nu te afli în închisoare, ci într-o tăcută, disciplinată uzină.

Deschideam uşile una după alta şi de fiecare dată ne aflam în faţa unui nou atelier. Aici tipografia în care, împreună cu firma închisorii, se editează cărţi, mai încolo legătoria, apoi tâmplăria, cizmăria, fierăria, brutăria. Înşişi deţinuţii frământă, pun la cuptor, gătesc, spală. Peste tot ne primesc cu veselie şi căldură; nicăieri nu am văzut paznici cu uniformă şi cu arme; foarte puţini paznici, şi aceia îmbrăcaţi în civil. Deţinuţii, iarăşi, poartă orice haine le plac; nimic nu-ţi aminteşte că te afli într-o închisoare.

Mulţi, aflând că sunt străin, se apropie de mine curioşi şi plini de interes şi mă întreabă despre patria mea: „Ce se întâmplă acolo, există oameni care exploatează alţi oameni, există tovarăşi care suferă? Cum faceţi ca să fie luminat şi eliberat poporul?” Întrebau, mă prindeau de mână, mă priveau, aşteptau; iar eu răspundeam cu vorbe neclare.

În fierărie, un deţinut stătea într-un colţ cu mâinile încrucişate:

— Acesta nu vrea să muncească, mi-a explicat directorul zâmbind. Dar în câteva zile se va plictisi, se va ruşina, va fi cuprins de râvnă şi se va apuca şi el de treabă. Când vine un condamnat, îl întrebăm dacă vrea să muncească şi unde. Unii răspund că nu au nici o dispoziţie pentru muncă, şi-atunci noi îi lăsăm. Fiecare e liber. Însă ne îngrijim ca cei nelucrători să stea alături de aceia care muncesc. Şi întotdeauna, după câteva zile, vin ei singuri şi ne roagă să le dăm de lucru.

Am mers la club. Pe vremuri acolo era o biserică şi încă se păstrează câteva fresce cu sfinţi de deasupra altarului; acum este împodobită cu steaguri roşii şi cu lozinci roşii; iar în fund, unde odată, demult era Sfânta Masă, se află

acum un bust de marmură al lui Lenin; în dreapta lui, o copie de lemn a mausoleului său din Piaţa Roşie; în stânga, macheta izbei unde se refugiase Lenin când îl urmăreau organele ţarului.

Îndată ce am intrat, o orchestră de deţinuţi a cântat „Internaţionala”, cortina s-a ridicat, au apărut în scenă vreo treizeci de atleţi pe jumătate goi şi au început să execute diverse exerciţii dificile de gimnastică.

— Una dintre cele mai mari griji ale noastre este şi aceasta, îmi zice directorul. Îi învăţăm pe tovarăşii deţinuţi să respire, să-şi exerseze corpul, să-l păstreze vânjos şi curat, să trăiască pe cât posibil mai mult sub cerul liber. De aceea îi vedeţi atât de vioi şi rumeni.

Era amiază de-acum. Ne-am aşezat pe nişte bănci mari de lemn şi am mâncat toţi laolaltă: supă, carne cu cartofi prăjiţi, ceai. Deţinuţii veneau şi ei din atelierele lor, se spălau, se aşezau veseli şi mâncau.

I-am spus directorului:

— Şi noi, în Grecia, ne străduim uneori ca, prin muncă, să facem mai bune sufletul şi trupul deţinuţilor. Şi noi ştim principiile teoretice pe care le aplicaţi şi încercăm să le urmăm. Am un prieten care şi-a dedicat viaţa acestei înalte misiuni. Îl cheamă Panagis Skouriotis.

Directorul a clătinat din cap:

— În toată lumea, a răspuns el, există strădania de care spuneţi. Toate teoriile sunt cunoscute şi circulă prin văzduhul epocii noastre. Peste tot se va găsi câte un ideolog curat şi înflăcărat care îşi va jertfi viaţa ca să le aplice. Însă, cred, prost. O schimbare curajoasă, radicală nu pot reuşi ţările burgheze în această chestiune. Şi închisorile sunt parte a unui întreg, iar o reformare radicală nu poate reuşi dacă e incoerentă.

În ţările burgheze faptele considerate a merita pedepsite au drept cauză, cel mai adesea, nu dispoziţia

individuală a vinovatului, ci condiţiile sociale generale. De cele mai multe ori, în societăţile burgheze, criminalul e împins la crimă de toată societatea. Iar când este închis în puşcărie are convingerea că nu el este răufăcătorul, ci întreaga societate; el este doar victima. Şi convingerea asta a lui îl umple de amărăciune şi de ură. Cu asemenea gânduri, e firesc să fie refractar la orice strădanie pe care o întreprinde societatea ca să-l facă mai bun.

Încercarea burgheză de reformare nu poate fi nici completă, nici continuă. Stă în natura statului burghez să nu vrea niciodată – pentru că nu are interesul – să trezească cu desăvârşire sufletul poporului. Nu are interesul să vadă poporul cât şi de cine este nedreptăţit, nici să simtă că are în mâinile lui toată puterea. De aceea, dacă în orice domeniu de activitate statală sau socială apare brusc, pentru o clipă, o strădanie curată, strădania aceasta este imediat izolată şi zădărnicită, fiindcă provine de la cineva neadaptat la putreziciunea din jurul ideologului, aşa încât se confruntă cu o reacţie acerbă, bine organizată – fie făţiş, fie într-ascuns –, şi este înăbuşită repede.

A doua zi, un cunoscut de-al meu, evreu din Polonia, foarte şiret şi reacţionar, căruia i-am povestit vizita la închisorile sovietice, precum şi toate lucrurile admirabile pe care le-am văzut în fiecare zi, mi-a răspuns rânjind:

— Potemkin[24], când o scotea la plimbare pe metresa lui împărătească, pe Ecaterina cea Mare, trimitea înainte sate pregătite din carton şi le instalau în apropierea locurilor pe unde aveau să treacă. Ţărani şi ţărănci îmbrăcaţi în costume strălucitoare petreceau veseli la umbra copacilor, cântau la balalaică, dănţuiau şi o aclamau pe împărăteasă.

---

[24] Grigori Potemkin (1739–1791) – general-feldmareşal rus, demnitar şi favorit al ţarinei ecaterina II a Rusiei.

De fapt nu erau ţărani şi ţărănci, ci actori pe care-i închiria Potemkin; iar Ecaterina cea rotofeie şi amorezată vărsa lacrimi de cucernicie şi fericire.

La fel şi bolşevicii, vă duc la plimbare prin Moscova – prin marea vitrină de carton, de actori şi de balalaici a Rusiei – şi vă arată (ruşii sunt, prin tradiţie, regizori faimoşi) câteva locuri dichisite, trucate cu dibăcie: şcoli, sanatorii, închisori, tribunale, sirenele uzinelor şuieră când treceţi, chipurile cum că muncesc neîncetat, până şi maşinile agricole apar mereu taman pe drumurile pe unde urmează să treceţi, aşa, ca din întâmplare... Iar voi căscaţi gura, apuseni prostănaci, şi cădeţi în cursa întinsă de sistemul lui Potemkin cel nou – în cursa „Karl Marx”.

Prietenul meu râdea sarcastic şi mă privea cu ochişorii lui preaşireţi. Şi imediat m-a trecut un fior. Printre capetele acelea mici, înflăcărate, credincioase care muncesc cu dragoste şi perseverenţă, există şi necredincioşii cei instruiţi, mândri şi câinoşi. Ei le ştiu pe toate, nimeni n-ar putea să-şi bată joc de ei, vădesc şi acuză cu mare iscusinţă „sfântul şiretlic”, fără de care niciodată nu s-a putut întemeia o nouă religie.

Pe toate le ştiu aceşti rafinaţi necredincioşi; doar un lucru uită: că numai dorind, amăgindu-se şi amăgind – adică crezând – poate omul să schimbe faţa pământului.

Şcoala roşie

Îmi place să umblu prin şcolile roşii şi să vorbesc cu învăţătorii – alţi tineri, turnaţi pe acelaşi calapod: părul tuns foarte scurt, bluză cu centură de piele, încălţăminte înaltă. Ei nu cunosc multe teorii şi deseori întrebările mele spirituale indiscrete îi enervează. N-au studiat la şcoli foarte înalte, n-au avut timp; luptau. Prea multă învăţătură nu le trebuie pentru misiunea de astăzi; preţiozitatea chiar că este primejdioasă. Ceea ce le trebuie este entuziasmul, sfânta înflăcărare, să trăiască nemijlocit clipa istorică prin care trecem şi să îndeplinească o datorie imediată.

Un învăţător, plictisit de întrebările mele, îmi spune:

— Noi nu vrem să scoatem savanţi, vrem să scoatem luptători. Generaţia asta pe care o vedeţi stând în bănci şi strigând în curte are o misiune urgentă: să lupte. O înarmăm, aşadar. E nevoie de ea, ca să-şi împlinească menirea, să fie tare trupeşte, să ştie să folosească forţele ucigaşe, să conducă maşini, să înainteze fără abateri sau ezitări spre ţinta sa. Nu ne trebuie analize raţionale exagerate şi cerneri prin sita deasă, artificii mentale, cunoştinţe care nu pot fi transformate pe dată în arme de apărare sau de atac – şi să nu mă-ntrebaţi de-aşa ceva.

În toate şcolile în care am mers, am respirat aerul acesta al pregătirii de război. Noua generaţie educată astăzi în şcolile sovietice va juca, sunt sigur, un rol teribil, războinic în viitorul apropiat.

Lenin a deschis şi în domeniul acesta drumul pe care îl urmează cu fanatism şi credinţă învăţământul rusesc: „Până şi cea mai mică activitate a şcolii şi cel mai mic pas în creşterea şi educarea copiilor trebuie unite inseparabil cu lupta de clasă”. Şi un alt conducător, Kamenev[25], propovăduieşte: „Armata roşie a învăţătorilor trebuie să

---

[25] Lev Borisovici Kamenev (1883–1936) – revoluţionar bolşevic şi politician sovietic proeminent.

aibă un scop şi numai unul: să transforme şcoala în armă a proletariatului”.

Totdeauna şcoala a fost o armă în mâinile clasei stăpânitoare: religia, morala, istoria, ştiinţa, arta – toate sunt predate în aşa fel încât să servească interesele când ale Bisericii, când ale regilor, când ale nobililor, când ale burghezilor. Scopul şcolii a fost considerat mereu acesta: să creeze „cetăţeni buni”, adică apărători şi slujitori ai clasei conducătoare. De aceea şi orice tentativă inovatoare din partea reformatorilor progresişti de a da un nou scop şi un nou conţinut învăţământului a fost totdeauna înăbuşită, nu a durat mult şi a fost lovită nemilos. O „nouă şcoală” presupune mereu o nouă situaţie socială şi politică; o schimbare radicală; şi toate şcolile din societăţile burgheze de astăzi care aspiră să servească idealurile socialiste superioare sau o mai largă şi luminată percepţie asupra moralei, religiei, dreptăţii sunt condamnate la o prigoană dezlănţuită şi la un eşec total, pentru că rădăcinile lor stau atârnate în văzduh.

Aşadar numai în Rusia Sovietică, unde clasa proletariatului a luat puterea, pot să prospere noile şcoli; de aceea şi are atâta valoare studiul şcolii sovietice de astăzi.

Două sunt principalele scopuri ale acestei şcoli noi:

a) Negativ: să lupte cu clasa burgheză, să dezrădăcineze din copii orice percepţie şi obişnuinţă burgheză: „Şi în şcoli – declară apăsat Lenin – avem datoria să răsturnăm burghezia; o spunem clar: şcoală în afara politicii este minciună şi ipocrizie!”

b) Pozitiv: să-i obişnuiască pe copii cu o colaborare solidară, să fundamenteze în mintea şi în faptele lor principiile noii societăţi comuniste.

Şcoala primară trebuie, potrivit programei sovietice oficiale: a) să trezească în copil un interes activ pentru

ceea ce-l înconjoară, să-i stârnească nevoia de a cerceta toate cele naturale din jurul său şi fenomenele sociale; b) să-l înveţe pe copil să caute în ştiinţă răspunsul la toate întrebările; c) să-l obişnuiască pe copil să trăiască şi să muncească în chip armonios, în concordanţă cu restul comunităţii; d) să-i transmită copilului o anumită cantitate de cunoştinţe pozitive, care să-i permită să-şi continue apoi singur instruirea şi să se adapteze rodnic la viaţa cotidiană de-acum şi la toate nevoile.

Ceea ce caracterizează în mod aparte noua programă şcolară nu este metoda pedagogică, ci scopul pedagogic. Le este conferit cu desăvârşire un scop nou, obiectiv, voinţei, gândirii şi activităţii elevului. Şi scopul acesta este inseparabil armonizat cu noua realitate socială şi politică a Rusiei. Copiii muncitorului şi ai ţăranului nu mai merg la şcoală ca să înveţe mai mult decât cei asemenea lor din punct de vedere social, să poată ajunge medici, avocaţi, oameni de ştiinţă şi să urce deasupra clasei care i-a născut, cum se-ntâmplă în societatea burgheză; aici, în Rusia, copiii de muncitori şi de ţărani merg la şcoală ca să dobândească o mai profundă conştiinţă a clasei lor şi să intre ca apărători conştiincioşi în lupta ei. În şcoli dobândesc fanatica credinţă că au ca datorie să elibereze de ignoranţă şi de sclavie clasele muncitoare din întreaga lume. Şi asta constituie a doua caracteristică esenţială a învăţământului sovietic; îşi încredinţează sieşi o misiune internaţională, o răspundere mondială. Micii elevi de astăzi care stau în bănci şi se joacă prin curţile şcolilor din Rusia dobândesc în noua şcoală convingerea că sunt promotorii unei idei mondiale, că oamenii nu se mai împart în ruşi, americani sau chinezi, în creştini sau musulmani, în albi, galbeni sau negri, ci în nedreptăţitori şi nedreptăţiţi. Elevii aceştia mici mai au drept datorie şi răspundere ca, atunci când vor creşte, să aducă dreptatea în lume.

De aceea, în jurământul pe care îl depun copiii sovietici intrând în şcoală promit cu seriozitate şi mândrie: „Vreau să lucrez cu muncitorul şi ţăranul, vreau să lupt împreună cu ei împotriva duşmanului comun, să ajut şi eu Ideea să biruiască. Vreau să fiu colaborator credincios şi folositor tovarăşilor mei mai mari. Iată pentru ce am intrat în şcoală”.

Să-l instruiască pe viitorul luptător care va doborî clasa burgheză internaţională şi în acelaşi timp să-l creeze pe colaboratorul luminat al noii societăţi – acesta este dublul scop al şcolii sovietice. Scopul acesta este urmărit prin cea mai sigură metodă pedagogică: începe cu cele mai simple întrebări şi cu cele mai simple răspunsuri – apoi tot mereu adânceşte şi lărgeşte cercul, ţinându-l totdeauna pe elev ancorat în universul din zilele noastre; îl înarmează de fiecare dată pe potriva puterilor lui intelectuale şi psihice, cu toate cunoştinţele, metodele şi obişnuinţele care-i vor folosi în misiunea lui revoluţionară. Învăţătorul rus munceşte cu neclintita convingere că prin revoluţia sovietică omenirea a intrat definitiv în etapa revoluţiei sociale. Luptă aşadar să înarmeze această nouă generaţie cu toate armele potrivite, necesare luptătorului în această clipă hotărâtoare pe plan mondial.

De aceea, orice i-ar preda elevului – istorie, sociologie, ştiinţă, artă, tehnică –, urmăreşte o anume finalitate imediată. Cotitura hotărâtoare de astăzi a lumii este centrul grijii pentru educaţie; educaţia sovietică nu este interesată de ştiinţă din punct de vedere teoretic, ci de utilizările practice în lupta socială ale ştiinţei, ale istoriei şi ale cunoştinţelor.

În acelaşi timp, copiii deprind în şcoală solidaritatea, autoorganizarea şi autoadministrarea, care constituie fundamentele viitoarei realităţi comuniste. Şcoala sovietică creează şi întăreşte în copil instincte sociale,

obişnuinţe de întrajutorare, strădanii şi bucurii de grup, emoţii care depăşesc îngusta individualitate egoistă. Chiar şi jocurile elevilor sunt alese cu mare grijă, ca să le întărească voinţa, să trezească în ei nevoia de ajutor reciproc şi de colaborare şi să se deprindă să-şi asume răspunderea.

Elevii împreună cu învăţătorii administrează şcoala, pedepsesc, răsplătesc, se judecă unii pe alţii; prin sovietul lor şcolăresc deosebit supraveghează clasa şi igiena din propria şcoală. Stau în frunte la sărbătorile revoluţionare, urmăresc demonstraţiile militare, iau parte la mitingurile muncitorilor; totodată îi ajută pe ţărani în muncile lor: să are, să semene, să secere, să treiere; leagă prietenii cu fetele de ţărani şi de muncitori, se cunosc de aproape, îşi scriu, relaţiile dintre ei devin din ce în ce mai cordiale. Astfel, oraşul şi satul se cunosc încet-încet şi încep să se iubească.

Viaţa micilor bolşevici depăşeşte graniţele obişnuite până acum ale datoriei şcolare.

Potrivit programei oficiale, copilul care sfârşeşte şcoala primară trebuie să fi dobândit următoarele deprinderi şi cunoştinţe:

a) Deprinderi de orientare. Orientare în spaţiu: să ştie să găsească fără greşeală orice punct al oraşului sau al ţării după o hartă. Orientare în timp: să ştie să determine timpul de care e nevoie ca să parcurgă o distanţă în baza scării geografice. Orientare de volum şi cantitate: să măsoare şi să socotească, să ştie să folosească balanţa, metrul şi toate instrumentele de măsurare. Orientare de calitate: să distingă calitatea articolelor de primă necesitate. Orientare mentală: să ştie mecanismul după care funcţionează ţinutul său şi, în sfârşit, să folosească tramvaiul, trenul, poşta, telegraful, telefonul.

b) Deprinderi de muncă intelectuală: să facă planul unei curţi, al unei case, al unui drum, al unei periferii, să schiţeze simplu diverse obiecte; să scrie o compunere pe orice subiect, să scrie o socoteală, o statistică, o factură, o coloană de ziar.

c) Deprinderi de muncă casnică: igienă, igiena locuinţei, spălatul, aerisitul, dezinfectarea; să-şi repare şi să-şi spele hainele şi lenjeria intimă, să gătească mâncăruri simple, să dea primul-ajutor.

d) Folosirea uneltelor: să repare mobila, să demonteze, să cureţe şi să monteze la loc maşinile simple, să folosească electricitatea.

e) Deprinderi agricole: să ştie să îngrijească animalele de casă şi plantele; să lucreze pământul, să semene, să ude, să secere; să ştie să pescuiască şi să vâneze.

f) Deprinderi ştiinţifice: să poată să urmărească sistematic anumite fenomene; să facă colecţii de insecte, de minerale etc.; să folosească dicţionare, indexuri, cataloage, ziare, ghiduri, biblioteci etc.

g) Deprinderi sociale şi politice: să participe activ la şedinţele şcolii lui, să se intereseze de grupă, să orânduiască practic etc. Să îndeplinească singur sau împreună cu alţii misiunea pe care i-a încredinţat-o grupa; să organizeze cluburi, sărbători, cuvântări, drumeţii, propagandă pentru o anumită chestiune, să colaboreze ca redactor la gazeta de perete, să clasifice reviste, ziare, părţi dintr-un ziar pentru anumite scopuri.

Aceste lucruri uimitoare pentru rutina noastră burgheză le cere programa şcolară oficială sovietică de la absolventul şcolii primare; sistemul acesta, care ascute la maxim cele cinci simţuri ale copilului şi-l pregăteşte pentru lupta viitoare, se numeşte leninist.

— Ce înseamnă sistem leninist? l-am întrebat într-o zi pe un învăţător.

— Să vezi limpede, mi-a răspuns, în jurul tău lumea materială, morală, spirituală şi să te foloseşti de ea pentru un anumit scop imediat de-al tău: nimicirea burgheziei din toată lumea şi crearea societăţii comuniste.

În jurul nostru, şcolarii patinau în curtea ninsă; învăţătorul mă privea şi ochii lui scânteiau.

— Vreţi, a zis el, să vorbiţi c-un învăţăcel leninist?

Şi, fără să aştepte răspunsul meu, a strigat:

— Ivan Mihailovici!

Un puştan subţirel, îmbujorat de joacă, a sărit din grupa lui şi a alergat spre noi. Purta cravată roşie şi avea o cocardă cu Lenin în piept. S-a cumpănit zvelt, încântător, pe muchiile ascuţite ale patinelor şi a salutat.

Şi am început discuţia. Era pionier, cercetaş comunist, şi când i-am spus să-mi povestească despre viaţa pionierilor ochii i-au scânteiat.

— Anul trecut, vara, ne-am dus într-un sat. Toată ziua i-am ajutat la muncile lor pe tovarăşii ţărani, seceram şi noi, treieram, căram grâul, păşteam oile, iar seara luam copiii de ţărani şi le vorbeam despre Lenin. Apoi aprindeam focuri în jurul taberei noastre, stăteam de strajă şi dormeam.

Într-o noapte, alţi pionieri, care îşi aşezaseră tabăra pe o colină din faţa noastră, au vrut să ne ia steagul. Au pornit în taină, la miezul nopţii, s-au târât prin semănături şi-au ajuns până la străjile noastre, care erau în noaptea aceea două fete. S-au năpustit, uneia i-au astupat gura c-un sacou, dar cealaltă a apucat să fluiere. Într-o clipă toată tabăra a sărit în picioare. Am alergat să-i prindem pe năvălitori, dar se ascunseseră. Am aprins torţe, am căutat, şi iată-ţi-i, în semănături, pe bravii noştri, întinşi la pământ; ne-am avântat, eram mai mulţi, şi i-am înhăţat; au mărturisit că au vrut să vadă dacă ne păzim bine steagul şi ne-au rugat să-i lăsăm puţin să se încălzească la

foc, iar apoi să se întoarcă în bârlogurile lor. Le-am dat ceai şi cartofi fierţi şi când au plecat le-am spus: „Aveţi grijă, săptămâna asta o să vă luăm noi steagul!”

Micul pionier a râs. A trasat cu patinele un cerc mare şi apoi a alunecat iarăşi, oprindu-se în faţa mea.

— Şi l-aţi luat?

— Ce?

— Steagul lor.

— De unde să-l luăm! Crezi că nu aveau şi ei străji?

A râs iarăşi. Iar eu l-am apucat de umăr.

— Voiam să ştiu, tovarăşe, l-am întrebat, prin ce se deosebeşte un pionier de toţi ceilalţi copii.

Puştiul a devenit serios într-o clipită.

— Un pionier, mi-a răspuns el, nu spune niciodată minciuni şi nu se teme niciodată. Rezistă la frig şi la foame, se supune conducătorului său. Nu fumează, nu ronţăie seminţe de floarea-soarelui, se spală pe dinţi. Se duce prin sate, îi ajută pe ţărani şi le vorbeşte despre Lenin. Suntem, noi toţi care purtăm cravată roşie, copii ai lui Lenin.

— Cine a fost Lenin?

M-a privit aspru şi a continuat:

— Noi, pionierii, le scriem în Germania, în America, în China, peste tot altor copii care poartă şi ei cravată roşie, însă pe sub cămaşă, fără să se vadă.

— Dar de ce?

— Pentru că patriile lor nu sunt încă libere. Şi ne înţelegem ca, atunci când o să creştem, să ne unim toţi, să pornim o revoluţie şi să-i eliberăm pe oameni.

— Să-i eliberaţi de cine?

— De cine? De capitalişti, de regi, de popi!

S-a înroşit. Ochii lui de copil au privit către copacii ninşi, dincolo, departe. Apoi s-a întors iarăşi spre mine:

— În ţara voastră există oameni care exploatează alţi oameni? m-a întrebat.

Se înserase de-acum; întuneric dens, zburau corbi pe deasupra capetelor noastre şi se aciuau pe crengile îngheţate.

Copilul a aşteptat puţin, dar, când a văzut că nu-i răspund, s-a răsucit pe patine şi a alergat să se amestece iar cu tovarăşii lui.

Eu m-am întors către învăţător:

— De ce, l-am întrebat, nu sunt pionieri toţi copiii din Rusia? Nu poartă toţi cravată roşie. De ce?

Chipul sever al învăţătorului mi-a zâmbit.

— Nu-i uşor, mi-a răspuns el, nu trebuie să fie uşor să ajungă pionier orice copil care vrea asta. Pionierii sunt un batalion cu ordine grele, şi trebuie să se antreneze, iar copilul să treacă de multe probe ca să fie vrednic să poarte cravata roşie.

Avem trei batalioane: „Octombriştii”, de 6–9 ani, „Pionierii”, de 9–16 ani, şi tineretul comunist, „Comsomol”, de 16–23 de ani.

Fiecare grupă de „octombrişti” are drept conducător un pionier şi acestuia i se supune; fiecare grupă de „pionieri” are drept conducător un comsomol. Conducătorul acesta are, în afara şcolii, putere absolută asupra copiilor: el îi conduce în drumeţii, îi educă în spirit comunist, întreprinde cu ei propagandă politică şi luminătoare la sate, îi deprinde cu colaborarea solidară comunistă şi cu convieţuirea.

După ce tânărul a trecut prin toată această perioadă îndelungată – prin întreitul stagiu: octombrist, pionier, comsomol –, este apoi copt să fie înregimentat în cel mai înalt, cel mai responsabil batalion al Rusiei Sovietice – în Partidul Comunist.

Cât despre noi, rolul generaţiei noastre este să răsturnăm clasa burgheză. Dar toţi aceşti copii, octombriştii, pionierii, comsomolul, au o lucrare mult mai greu de executat: să creeze noua societate. Noi am dărâmat casa ticăloasă; tânăra generaţie are misiunea să clădească o casă nouă, cinstită, confortabilă. Noi am doborât în ţara noastră sistemul economic nedrept; tânăra generaţie are ca datorie, stăpânind bine capacităţile tehnice ale lumii burgheze, să creeze noua viaţă economică, fără clase sociale. Noi am desfiinţat vechea morală, care-l avea la bază pe Dumnezeul burghezilor; tânăra generaţie trebuie să creeze noua morală, care are la bază omul, al cărui cer este pământul şi a cărui viaţă viitoare este viaţa pământească.

Răspunderea acestor tineri, nu numai faţă de Rusia, ci şi faţă de lume, este mare, şi de aceea e corect să se facă selecţia cu atâta rigurozitate.

Mi-am luat rămas-bun de la învăţătorul roşu şi am pornit pe străzile ninse ale Moscovei. Corbii se întorseseră toţi, de-acum, la cuiburile lor, mii de becuri multicolore luminau mult înfrumuseţata, misterioasa inimă a Rusiei Sovietice. În toate zilele acestea pe care le dedicasem şcolilor am simţit mereu mai adânc că aici, în Rusia Sovietică, se pregăteşte o armă teribilă, se antrenează o armată fanatizată, de elevi, de muncitori, de ţărani, de femei, cu un scop bine definit, şi el fanatic: să dărâme vechea lume, să clădească una nouă.

Burghezi, preoţi, regi, vechituri, cărturari din lumea-ntreagă, aveţi grijă!

A doua zi, seara, am mers la teatrul pentru copii. Mă gândeam: „Astă-seară la teatru o să văd în sfârşit copii râzând fără griji şi jucându-se. Fără să se intereseze de sclavii şi nedreptăţi sociale. Fără să întrebe şi să răspundă ca nişte bărbaţi maturi”.

Piaţa din faţa teatrului – inundată de băieţei şi fetiţe, mulţime roşie de cravate şi cocarde cu Lenin. Un comsomol plin de viaţă, vesel, urcase pe scenă, în faţa cortinei închise încă, şi vorbea, râdea, îi lămurea pe copii: „Tăceţi! Tăceţi! Acum o să vedeţi!” Şi le tâlcuia ceea ce aveau să vadă, le dădea îndrumări ce să facă, când să sară pe scenă şi să intervină în piesă. Copiii nerăbdători strigau, chiuiau, băteau din picioare.

Le-au împărţit măşti roşii de hârtie tuturor copiilor şi într-o clipită li le-au legat la feţişoarele lor aprinse. Imediat aerul s-a schimbat; în dosul măştilor copiii s-au înfuriat, în dosul acestei uniforme culori roşii comuniste, toate trăsăturile individuale au dispărut; toţi au fost cuprinşi de aceeaşi flacără. Ochii nerăbdători s-au pironit cu râvnă asupra cortinei.

Cortina se ridică. Începe imediat piesa, iute, impetuoasă, naivă. În America, vechii locuitori indieni, cu penele lor multicolore şi trupurile ciocolatii, vestesc revoluţie; nu mai pot să-l îndure pe tiranicul capitalist american care îi exploatează şi îi omoară. Câţiva copii cu cravată roşie se înfăţişează atunci, ţin o cuvântare, îi încurajează pe revoluţionari şi înalţă steagul roşu. Vine un căpitan de aviaţie, deschide un mic mecanism şi se aude glasul Pământului: femeile plâng, muncitorii strigă, se înalţă un vuiet de mii de voci din mulţimile deznădăjduite, nedreptăţite, şi deodată izbucneşte ca un fulger un strigăt triumfător, un nume: Lenin!

Dar iată, în clipa aceea năvălesc fasciştii, îmbrăcaţi în negru, cu oase şi cranii de om zugrăvite pe piept. Ridică tunurile şi încep asaltul. Revoluţionarii sunt în pericol. Şi-atunci, deodată, auditoriul alcătuit din copii se ridică în picioare, într-un suflet; copiii înfuriaţi, cu măştile lor roşii, se caţără pe scenă, se unesc cu pionierii şi cu indienii, şi toţi laolaltă se reped să-i sfâşie pe fascişti. Nefericiţii actori

care-i înfăţişează pe fascişti se rostogolesc în piaţă, sar peste bănci şi fug prin porţi, să scape.

Copiii, gâfâind, drepţi, încă tulburaţi de clocotul luptei, îşi umflă micile lor piepturi şi încep să cânte, exaltaţi, imnul comunist.

Teatrul s-a golit, copiii s-au revărsat pe străzi, discutau şi strigau, nu mai voiau să plece şi să se despartă. Directoarea teatrului, subţirică, plină de viaţă, cu părul blond-roşcat ca focul, tuns scurt, şi-a aprins o ţigară şi m-a întrebat, scoţând fum pe nări:

— Aşadar, cum vi s-a părut teatrul nostru pentru copii?

Eram tulburat, iritat, şi am răspuns:

— Aceştia nu sunt copii. Sunt bărbaţi în miniatură, nemiloşi, şi femei în miniatură, nemiloase. Le-aţi răpit prospeţimea sufletului lor de copii, nu i-aţi lăsat nici o clipă să se joace fără ca joaca lor să nu fi urmărit un scop propagandistic imediat. Nu se joacă, se antrenează.

Directoarea a râs sarcastic:

— Ştiu, vreţi poveşti, păsări fantastice, sirene şi balauri şi regi şi prinţese bălaie. Vreţi să le umplem capul copiilor cu o lume fantastică, inexistentă. Să hoinărească pe fundul mării sau prin nori, niciodată pe pământ, şi în felul ăsta să li se înceţoşeze ochii şi să nu mai poată vedea adevărul.

M-am mâniat.

— Ceea ce ni se pare nouă fantastic, am răspuns, este pentru copil cea mai adâncă, cea mai palpabilă realitate. Călăreşte un băţ de trestie; noi, cei mari, o considerăm o trestie, însă pentru copil ea este un cal, cel mai adevărat cal care există. Poveştile sunt cel mai adânc, nesecat izvor al forţei creatoare a copilului. Copilul are lumea lui, cu desăvârşire diferită de a noastră. Lumea asta trebuie să i-o trezim, dacă vrem să ajungă copil desăvârşit, adică om împlinit mai târziu.

Directoarea şi-a aruncat ţigara şi a ridicat din umeri.

— Veniţi dintr-o lume foarte veche, a spus ea. Nu mai înţelegeţi. Teatrul nostru nu are drept scop nici să aţâţe imaginaţia copiilor, nici să-i facă să dorească cele invizibile şi cele de prisos. Teatrul nostru pentru copii are, ca şi şcoala, un scop bine definit, treaz, nefalsificat: să creeze în copil un nou suflet, războinic, hotărât, care să vadă limpede lumea reală şi să deosebească fără greş ce să urască şi pentru care idee să lupte şi să fie omorât.

Creăm o lume nouă. Voi o numiţi sălbatică, fanatică, îngustă la minte. Noi, în schimb, o numim pe a voastră nedreaptă, făţarnică, ticăloasă. A voastră are încetineala ramolită şi flecăreala unor bătrânei. A noastră are barbara neînduplecare a tinereţii, numai naivitate şi preaplin de viaţă. Alegeţi. Dar nu puteţi. Fiecare urmează în chip fatal tinereţea sau bătrâneţea rasei sale.

Mă bucuram auzind această sălbatică slavă înflăcărată şi, ca s-o fac să mai vorbească, îi răspundeam şi eu cu asprime. Încet-încet, fără să vrem, tonul glasului nostru s-a înfuriat, eram ca două oşti, ca două lumi potrivnice, aflate una-n faţa celeilalte. Am râs.

— Nu sunt un grec atât de bătrân pe cât credeţi, i-am spus. Sunt din Creta, şi noi, cretanii, suntem foarte... africani, adică nesecătuiţi şi barbari, slavă Domnului!

— Măcar de-ar fi aşa! a zis rusoaica, printre dinţi. Atunci poate că o să înţelegeţi ce vrem şi cum vrem să facem. Trebuie ca omul să simtă ca noi şi să devină tovarăş, sângele să-i umble prin vine cu acelaşi ritm ca-n vinele noastre, asta-i esenţa. Taclalele sunt o boală de bătrâni.

M-a privit cu nemărginita, misterioasa ei privire slavă. Iar eu m-am înroşit pe dată, de parcă ar fi aruncat şi peste faţa mea o înflăcărată mască roşie comunistă.

Femeia în Rusia

Moscova este un oraş unde simţi că proletarul este suveran. Pe străzi – tunici muncitoreşti de piele, gulere lustruite, braţe viguroase; nu întâlneşti nici plimbăreţi gură-cască, nici dandy care fac curte, nici femei ca nişte păuniţe; toţi merg cu pas iute, au un anumit scop, se duc şi vin c-un oarecare ordin, ca roiurile de albine.

Cuvântul pe care, dintre toate, îl auzi cel mai des este *rabota*, „muncă” – în fiece clipă şi la orice trecător. Simţi că ai intrat într-un harnic stup neliniştit. Toţi sunt stăpâniţi de febra muncii. Din nevoie. Aici cine nu munceşte este ceva contra naturii, nu poate să se sprijine pe vreo instituţie şi să se asigure. Bineînţeles, există şi câţiva „oameni luminaţi”, cum li se spune, adică oameni ai Noii Politici Economice, care reuşesc şi aici să câştige exploatându-i pe ceilalţi. Desigur, există încă, şi aici, bogaţi – foarte puţini, dar cât de diferiţi de bogaţii din restul lumii!

Aici bogaţii pot să mănânce, să bea şi să se îmbrace mai bine decât ceilalţi, însă nu au nici o putere şi nici o influenţă în societate, în politică, în guvernare, sunt suspecţi, poziţia lor e nesigură, toate privilegiile şi puterile lor se află în mâinile care muncesc. Concepţia „materialistă” despre lume a bolşevicilor a adus acest neaşteptat rod idealist: dispreţul faţă de bogăţie.

Păşeşti pe străzi, tragi cu urechea la ce se vorbeşte; Rusia este singurul loc din lume unde discuţiile oamenilor nu se învârt, monotone, chinuitoare, în jurul banilor; aici oamenii au scăpat de acest coşmar de pe lume. De ce să vorbească despre bogăţii? În Rusia Sovietică nimeni nu poate să dobândească ogoare, mine metalifere, uzine,

case, să facă export şi import, să joace la bursă, să se ocupe cu specula. Se căznesc toţi, fiecare în domeniul lui, să muncească mai bine, să contribuie la redresarea economică generală, pentru că numai astfel, când comunitatea se va îmbogăţi, se va linişti şi va fi fericit şi individul; viaţa se va ieftini, vor creşte lefurile, se vor îmbunătăţi condiţiile de muncă, se vor înmulţi ceasurile de bucurie. Toţi au devenit o familie; când un membru al familiei prosperă, toţi ceilalţi membri prosperă împreună cu el.

O altă ruşine care înjoseşte societăţile burgheze lipseşte aici: ameţeala amoroasă. Vânarea plăcerii, sentimentalismele bolnave, stăruitoarea discuţie neobrăzată despre femei, toate aceste simptome ale civilizaţiei răsuflate sunt necunoscute în progresista Rusie muncitorească şi mujicească. Dragostea, cum există ea în orice individ viguros sau în comunitate, a fost aşezată în locul înalt şi limitat care i se potriveşte.

Astfel, cele două mari patimi care moleşesc şi secătuiesc astăzi sufletul oamenilor, mita şi ameţeala amoroasă, şi-au pierdut puterea în Rusia Sovietică; alte griji, mai generale, mai înalte calitativ, îi preocupă aici pe indivizi şi totodată masele de oameni.

Ningea; păşeam repede, cu nerăbdare, şi mă gândeam la noile griji ale omului. Niciodată nu lipsesc, ci numai se schimbă şi se mută-n alt loc; iar de la schimbarea aceasta şi de la mutare porneşte valoarea unui individ şi a unei civilizaţii.

De cum o cotim ca să ajungem în marea piaţă Sverdlova, vedem la parter o şcoală primară. Mă ridic pe vârfuri şi privesc pe fereastră; pereţii sunt acoperiţi cu steaguri roşii, iar pe steaguri, prinse cu bolduri, o mulţime de fotografii, ilustrate, desene, extrase din ziare care-l înfăţişează pe Lenin când era copilaş dolofan, adorabil, cu

păr ondulat, apoi când a devenit adolescent, numai prospeţime şi seriozitate, iar apoi încep, agăţate de perete, năvalnice, pline de sarcasm şi de avânt, chipurile lui Lenin cu gura deschisă, vorbindu-le mulţimilor, cu cascheta muncitorească pe cap, cu pumnul ridicat.

Nu desluşesc decât capul învăţătoarei. Nu pare să aibă mai mult de şaisprezece ani, îmbrăcată ca o muncitoare, cu un batic roşu pe cap, chip lipsit de feminitate, fără graţie, concentrată asupra ideei ei stăruitoare. Milioane de chipuri femeieşti s-au înăsprit aici, iar feminitatea s-a denaturat, s-a mutat din centrul genital în împrejurimi noi, aspre.

Mergeam spre Muzeul Teatrului şi mă tot gândeam la această nouă strădanie a omului de a face un pas înainte. Ningea neîncetat, din toate gurile şi nările ieşeau aburi, felinarele erau aprinse, ziua-n amiaza mare; bătrâni şi femeiuşti vând pe trotuare mere, găini, portrete ale lui Lenin şi jucării ţărăneşti de lemn galben cu înflorituri verzi.

Un mare boier rus îşi dedicase cu dărnicie întreaga viaţă pasiunii de-a aduna tot ce avea legătură cu teatrul, decoruri, costume, machete care reconstruiau fidel piesele aşa cum fuseseră ele jucate în diverse perioade, manuscrise de la marii actori şi regizori, pantofiori de mătase de la cele mai faimoase dansatoare, evantaie, mănuşi, tabachere. Încărcase bogatul său palat cu toate aceste prăzi teatrale, iar când a venit Revoluţia i-a spus proprietarului: „Toate comorile astea pe care le-ai adunat nu-ţi mai este îngăduit, de-acum, să le ţii în chip egoist numai pentru tine, ele aparţin comunităţii. Toţi au dreptul să le vadă şi să se bucure de ele. De aceea, ţi le confisc. Îţi confisc şi palatul şi-l fac muzeu. Totuşi, fiindcă tu cunoşti bine teatrul şi-l iubeşti, te fac directorul muzeului”.

Venerabilul boier a acceptat; şi-acum mă conduce el însuşi prin luxoasele încăperi şi-mi arată şi-mi lămureşte

cu bunăvoinţă, dragoste şi nostalgie machetele, manuscrisele, pantofiorii... Ore-n şir am retrăit împreună cu el admirabila istorie a teatrului rus; bătrânul boier îmi reînvia vechii actori şi frumoasele actriţe şi vestitele dansatoare, acum dispărute...

Mi-am luat rămas-bun să plec; pe un coridor întunecos m-am poticnit de-o fată; am început să-mi cer iertare cu puţinele mele cuvinte ruseşti, iar ea mi-a răspuns într-o germană impecabilă, râzând de fâstâceala mea. În penumbră, i-am desluşit năsucul cârn, rusesc, micii ochi albaştri şi părul bălai, tuns scurt.

Am ieşit împreună afară. S-a bucurat că eram dintr-o ţară atât de îndepărtată, iar Creta îi părea, în asfinţitul acela îngheţat, nins, o stâncă scăldată în soare, într-o mare albastră, la marginea lumii. Nu ştia aproape nimic despre Grecia, nici cea veche, nici cea nouă, sigur – ceva tot auzise despre Pericle, despre Platon, despre Venizelos, dar toate astea îi păreau plăsmuiri ale închipuitului trai bun burghez.

Şi-a scos o ţigară, s-a apropiat de un birjar rotofei care şedea înfăşurat într-o blană de oaie în sania lui şi şi-a aprins ţigara de la a lui. Şi, de cum a tras cu lăcomie primul fum, i s-a luminat asprul chip slav şi gura lată cu buze cărnoase.

— Unde mergem?

— Mi-e foame, mi-a răspuns. Mergem să mâncăm.

M-a luat de braţ, am coborât într-un restaurant foarte curat la un subsol şi ne-a fost servită faimoasa supă naţională, borşul, scoţând aburi. Mă uitam la tovarăşa mea cum mănâncă voioasă, flămândă, abandonându-se acestei înalte funcţii a trupului. Ce animal robust, neprefăcut! Mă uitam cu admiraţie la fata asta zdravănă, asemănătoare milioanelor de fete ale Rusiei, cum şade alături de mine, genunchi lângă genunchi, cu năvalnica afecţiune rusească,

cea care năruie graniţele – cum se întâmplă să le năruie şi sărmanii apuseni în puţinele clipe în care sunt amorezaţi sau beţi.

Am mâncat, fata şi-a aprins o altă ţigară şi a început, sătulă de-acum, să-mi povestească mai cu chef. Era funcţionară într-un birou de stat, trăia singură, mama ei murise în Marea Foamete, tatăl ei muncea departe, într-o mină metaliferă din Urali, îşi luase altă femeie şi făcuse alţi copii. Am vorbit despre căsătorie, iar ea şi-a spus părerea tranşant.

— Dacă am să iubesc pe cineva, am să-l iau de bărbat şi am să-l ţin câtă vreme am să-l iubesc. În tot răstimpul ăsta, sigur, o să-i rămân credincioasă, dacă o să-l iubesc. Când o să-nceteze dragostea, am să-l las. Am şi eu morala mea, cum o aveţi şi voi, burghezii, pe-a voastră, dar a mea e diferită. Voi îi îngăduiţi unei femei să-şi înşele bărbatul, e de ajuns să nu facă scandal. Îi îngăduiţi unei femei să aibă mai mulţi bărbaţi într-ascuns, precum şi unui bărbat să aibă mai multe femei. Noi, comunistele, nu, morala noastră este cinstită şi dificilă, a voastră e comodă şi necinstită.

Mă uitam la ea cu gura căscată. Şi a râs.

— Dar ce? zise ea. Crezi că noi, rusoaicele, suntem încă în epoca *Domostroiului*?

— Ce mai e şi *Domostroiul* ăsta?

— Un vechi cod de legi pentru familie din secolul al XVI-lea. Stabileşte care sunt îndatoririle capului de familie creştin, de la cele mai înalte – să creadă în Sfânta Treime – până la cele de zi cu zi: cum să-şi croiască veşmintele şi să păstreze peticele rămase şi cum să facă bere bună. Femeia e roabă. Când nu se supune, bărbatul ei trebuie s-o bată fără milă, cu cnutul. „Cu cnutul s-o baţi, porunceşte afurisitul ăsta de *Domostroi*, şi bătând-o s-o sfătuieşti.

Cnutul doare şi în acelaşi timp e sănătos. Şi să fii atent să nu audă şi să nu vadă ceilalţi.”

Aşa era femeia în Rusia, roabă. Aşa o bătea şi tatăl meu pe mama. Acum însă...

Dintr-odată, a intrat o fetiţă ninsă toată, foarte palidă, care vindea ziarul de seară; copilul acesta vagabond s-a vârât sub masă, a căutat mucurile de ţigară, s-a ridicat, a înhăţat feliile de pâine care ne rămăseseră şi a dispărut.

— Toate creaturile astea flămânde, i-am spus eu tovarăşei mele, au apărut din căsniciile voastre uşoare. Nu vă e milă de ele?

— În trei ani n-o să mai fie nici un copil vagabond pe străzi, mi-a răspuns ea. O să-i adune statul pe toţi şi o să-i înveţe carte şi meserii. O să devină, toţi ăştia pe care-i vezi, cei mai buni comunişti. Sigur, mulţi o să moară de frig şi de foame. Dar Rusia e mare.

Deodată, am simţit şi eu, într-adevăr, că Rusia era mare, roditoare, de neînfrânt, reînnoită fără încetare, ca şi Pământul. În urmă cu câţiva ani cinci milioane de ruşi muriseră de foame, încă şi mai mulţi au fost omorâţi în război; dar imediat s-au ivit iarăşi din pământuri noi milioane de prunci şi le-au luat locul celor omorâţi. Şi dacă faci socoteala îţi dai seama că de fapt câştigurile sunt mai mari decât pagubele.

Ne-am ridicat să plecăm. În restaurantele de-aici nu poţi să zăboveşti prea mult şi să te-ntinzi la vorbă. Stau alţii la rând după tine, flămânzi, şi aşteaptă.

— Astă-seară o să petrecem împreună, i-am spus fetei. Îmi place să te ascult. Ca şi cum aş călători şi aş explora Rusia.

Fata a râs.

— Îmi păreţi un poet, a zis ea şi m-a privit bănuitoare, dar îndată a ridicat din umeri. *Nicevo!* a mai spus ea. Cum vă numiţi?

— Nikolai Mihailovici. Şi tu?

— Tatiana Ivanovna. Unde să mergem?

Am mers la Teatrul Evreiesc. Se juca *Noaptea în târgul vechi* a poetului evreu Peretz[26]. Cortina s-a ridicat: un târg medieval, căsuţe gotice, felinare de fier agăţate-n geam, ferestre ţuguiate. Se adună, schimbă vorbe aprinse, se înţeleg, se împrăştie şi se întâlnesc din nou rabini, preoţi, hoţi, negustori şi femei desfrânate. Toţi îl invocă pe Dumnezeu, unii pe Iehova, alţii pe Hristos, şi în numele lui Dumnezeu le reuşesc trebuşoarele lor necurate şi-şi împlinesc patimile lor de nimic; iar la sfârşit, pe neaşteptate, se iveşte pe scenă o mătură enormă, care-i mătură pe toţi.

Actorii au jucat cu o artă minunată. Ce forţă, ce înţelegere şi ce identificare cu suflete străine, ce veselie demonică! Tovarăşa mea înţelesese numai un lucru, dar mai adânc decât mine: că vechiul Dumnezeu care-i ocrotea pe toţi aceşti rabini, preoţi, hoţi, negustori şi desfrânate a fost măturat, nu mai există.

— Şi ştii cine ţinea mătura? m-a întrebat când am ieşit pe strada ninsă.

— Cine? N-am văzut pe nimeni.

— Lenin. Tu nu l-ai văzut, eu da.

M-am bucurat. Se tot întăreşte legenda în jurul numelui acestuia de om care ieri încă trăia. Ia avânt Sfântul Gheorghe care a omorât balaurul şi a eliberat-o pe prinţesă – sufletul omului.

Ne-am urcat într-o sanie. Săniile acestea sunt foarte strâmte, nu încap doi inşi, şi eşti silit, ca să nu cazi, să-l ţii pe tovarăşul tău, fie el şi o tovarăşă, strâns de mijloc.

Ningea. În jurul felinarelor zăreai fulgii deşi cum cad, fără zarvă, şi cum acoperă copacii şi pământul. Îmi

---

[26] I.L. Peretz (1852–1919) – poet şi dramaturg polonez, care a scris în idiş şi în ebraică.

tremura glasul când, peste puţin, am îndrăznit să-i propun tovarăşei mele să mergem la ea acasă. S-a prăpădit de râs.

— Şi pe urmă mai zici că nu eşti burjui[27]! De parcă mi-ai cere cine ştie ce. Să mergem!

Îmi doream foarte mult să văd casa rusoaicei acesteia moderne. De cum a aprins lumina, a strălucit pe perete chipul lui Lenin, diabolic parcă, fin, tăios ca un cuţit. Un divan mic acoperit c-o indiană roşie, o masă încărcată de cărţi şi broşuri, iar pe-o etajeră capul greu, de ghips, al lui Marx, cu barba lui scurtă, ca de popă.

A aprins un mic samovar de aramă, apoi a deschis un dulap şi a scos pâine, unt şi peşte afumat. Simplu, amical, ca şi cum am fi fost prieteni vechi, am băut, am mâncat, am vorbit. Am vorbit despre Lenin. Şi dintr-odată ochii Tatianei Ivanovna s-au umplut de lacrimi de indignare, de nerăbdare – când o să acopere steagul roşu lumea...

M-a întrebat despre Grecia, despre prietenii mei, cum muncim, ce facem ca să se trezească şi să se elibereze poporul nostru. Şi deodată, deasupra ceaiului acestuia, deasupra untului şi a feliilor groase de pâine din făină de grâu, am simţit, cât niciodată în viaţa mea, prezenţa înfricoşătoare a Ideii.

Uitaserăm că suntem bărbat şi femeie în cămăruţa aceea sărăcăcioasă şi am vorbit până-n zori despre omul care nedreptăţeşte şi cel care suferă, despre datoria noastră de-a îmbunătăţi puţin viaţa pe pământul ăsta, cât putem, înainte să murim.

— Tatiana Ivanovna, i-am spus într-un sfârşit, dând la o parte puţin perdeaua de indiană de la fereastră. S-a luminat de ziuă...

---

[27] Burghez (în rusă, în original).

Căsătoria şi dragostea

O fată, absolventă a Facultăţii de Electronică, mă invitase astăzi după-amiază acasă la ea. Un atelier auster de savant, cărţi de ştiinţă, ecuaţii şi formule algebrice pe o mică tablă neagră deasupra patului ei. Bella Grigorievna are 22 de ani; zveltă, ochelari groşi, buze uscate, rubaşcă. Vorbim.

— Sunteţi membră a Partidului Comunist? întreb eu.

Ea oftează.

— Nu, răspunde, nu am putut. Am făcut de două ori cerere, dar nu mă primesc, pentru că sunt dintr-o familie de intelectuali. Nimeni din familia mea, din nefericire, nu a muncit cu mâinile.

— În ce credeţi? Care-i scopul dumneavoastră în viaţă?

— Cred în materie, numai ea există. Scopul vieţii mele e să ajung, în domeniul pe care mi l-am ales şi în care lucrez, parte activă şi productivă a comunităţii.

— Ceea ce numiţi materie credeţi că are vreun sens? Cuvintele materie şi spirit nu vi se par nişte măşti care de fapt ascund ignoranţa noastră? Ce se află în spatele acestor cuvinte comode, ce esenţă?

Bella Grigorievna râde. Mă priveşte ironic şi spune:

— Esenţa nu m-a interesat niciodată. Ce să fac cu ea? Este şi ea tot o invenţie a burghezilor. Eu sunt om de ştiinţă, nu sunt filozof. Fenomenele-mi sunt de ajuns. Pe acestea să le stăpânim şi să le folosim pentru bunăstarea maselor, iată scopul ştiinţei noastre.

Dintr-odată, m-a trecut un fior pe şira spinării. Ca şi cum aş fi vorbit cu un organism rece şi înarmat până-n dinţi, venit de pe o altă planetă, mai avansată, unde marele îngheţ începuse deja.

După un scurt moment de tăcere, o întreb:

— Care sunt bucuriile dumneavoastră, Bella Grigorievna? Aveţi 22 de ani.

— Să muncesc productiv.

— Bine, dar când nu munciţi?

— Muncesc mereu.

— Şi dragostea?

— Nu joacă un rol important în viaţa mea, nu sunt sentimentală. Nu am timp. Aici, în Rusia, ritmul este năvalnic, timpul e foarte preţios, nevoile sunt mari. Dragostea sentimentală cere timp şi o oarecare comoditate. E bună pentru burghezi. Marea mea bucurie nu este să dobândesc un bărbat, ci să muncesc, să simt şi eu într-o zi că nu sunt un parazit, să contribui şi eu cu ceva la bunăstarea comunităţii. Să şi iubesc, sigur, nu-s deloc ascetă, dar simplu, fără pălăvrăgeală de dragoste şi risipă de timp.

— Aşadar dragostea e un fel de gimnastică suedeză!

Bella Grigorievna încruntă sprâncenele şi o clipă ochii ei liniştiţi, albaştri lucesc cu asprime.

— Ştiu la ce vă gândiţi, zice ea. Suntem limitate, seci, nu avem dorinţe poetice, secrete. Nu suntem porumbiţe pătimaşe pe acoperişuri de ţiglă. Dar mai bine capete înguste şi puternice decât cu o gândire largă şi exaltare poetică şi autoexilaţi sau mistici. Noi am suferit mult, Nikolai Mihailovici, în urmă cu câţiva ani Rusia încă era în agonie. Acum îşi revine din marea hemoragie, vrea să mănânce, să bea, să-şi întărească oasele. Mai târziu, după un secol sau două, mai treceţi să filozofăm: Şi poate că atunci o să am timp. Poate că tot atunci o să ne facem şi mărturisiri de dragoste. Acum priviţi...

Îmi arată caietele deschise, tabla neagră de deasupra patului plină de ecuaţii algebrice, sărăcia camerei, soba rece.

Mă ridic; simt că-i risipesc în chip nedrept timpul. Îmi întinde mâna, şi mi se pare că mâna asta nervoasă, rece vine de pe malul de dincolo. Mă înfior. Între noi era un abis. Ce abis? Saltul pe care-l făcuse Rusia.

Într-adevăr, în Rusia Sovietică ritmul vieţii este foarte aspru, o mare ameninţare şi o mare speranţă atârnă deasupra capetelor tuturor. Bărbaţi şi femei sunt dedicaţi, concentraţi în munca lor, au de rezolvat problemele cotidiene de necesitate imediată, nu au timp şi nici chef de o vânătoare erotică. Dragostea, pentru organismele acestea viguroase, este o funcţie fiziologică, la fel ca foamea, şi nu o idee stăruitoare şi o ameţeală de oameni care au mâncat prea mult.

Seara, când se întunecă, nu vezi aici priveliştea dureroasă care înjoseşte oraşele burgheze: prostituatele boite, flămânde, vânând pe trotuare bărbaţii. În perioada ţaristă existau şi aici case de toleranţă bine ştiute, şi mai ales inaugurarea lor se făcea cu o nemaipomenită grandoare, în prezenţa poliţistului şi cu o slujbă de sfinţire oficiată de preotul paroh al cartierului. În Rusia Sovietică sunt interzise asemenea locuri rău famate; fireşte, există femei care se vând, dar dacă sunt prinse bărbatul care a plătit este pedepsit.

Negoţul cu trupuri este rar; la început eşti surprins, dar încet-încet, cu cât respiri mai mult atmosfera cea nouă, îţi lămureşti cauzele: în ţara sovietelor, la început din nevoie, apoi din obişnuinţă şi din apariţia unor noi interese sufleteşti, a dispărut dorinţa de lux, care, în toată lumea, le-mpinge pe atâtea femei la necinstire. Aici, îmbrăcată foarte simplu, fără bijuterii de aur, mătăsuri şi pene, femeia a găsit metode noi, superioare de cochetărie, şi-a aşezat la un nivel mai înalt eleganţa ei înnăscută, legitimă de a-i atrage pe bărbaţi.

Altă cauză care a împuţinat negoţul cu trupuri este faptul că în Rusia nu mai există cunoscutele spectacole excitante şi lecturile care molipsesc şi descompun societăţile burgheze. Niciodată nu vei vedea la cinematografe sau la teatre opere ademenitoare care să stârnească imaginaţia şi trupul. Cinematografele şi teatrele sunt aşezăminte de stat, care au ca scop să educe masele. Educaţia politică, economică, umanistă a poporului este lucrarea de primă necesitate în Rusia; pentru că numai dacă va fi educat poporul Ideea comunistă va putea să se înrădăcineze şi să ajungă departe. De aceea, în timp ce burghezii aleargă în locurile acestea ca să se distreze şi să se excite, aici mulţimile se adună ca să înveţe şi să se instruiască.

Un conţinut educativ şi auster asemănător îi este dat şi fiecărei tipărituri. Ca să fie tipărită o carte în Rusia, trebuie întâi ca manuscrisul să fie prezentat unei comisii speciale care să-i dea autorizaţia. Este interzis în modul cel mai aspru să fie tipărite o carte, o revistă, un ziar care nu folosesc la educarea poporului; tipăriturile pornografice sunt cu desăvârşire necunoscute în Rusia. Cei care ţin aici în mână pana de scris sunt constrânşi să ştie că au o mare răspundere.

Apoi, aici toate femeile muncesc, sunt plătite la fel ca bărbaţii când prestează o muncă egală, s-au trezit în ele curiozităţi noi şi primesc responsabilităţi noi: aleg, sunt alese, iau parte la soviete, acum urmăresc mersul general al lucrurilor cu grijă şi cu o gândire responsabilă, nu mai sunt lipsite de ocupaţie, nu mai suferă de plictiseală, nu-şi mai risipesc sufletul şi trupul cu toalete scumpe şi flirturi. Un vânt nou a bătut aici în sufletele şi-n trupurile femeilor şi vântul acesta înteţeşte noi şi neaşteptate energii în viaţa lor. Libertatea care le îmbătase în primii ani de revoluţie şi le împinsese la exagerări neruşinate începe

acum să fie cumpănită, să fie stăvilită şi să ia chipul ei cel mai aspru: chipul responsabilităţii.

Toate femeile de-aici trăiesc mai adânc acest nou ritm, se străduiesc, cu înflăcărare apostolică, să trezească milioanele de femei din oraşe şi din sate şi să le transmită noul sentiment al responsabilităţii. Învăţătoarele înainte de toate, muncitoarele, studentele, comsomolistele călăuzesc, cu fanatism şi metodă, această mişcare feministă de izbăvire. Sunt editate o mulţime de ziare şi reviste exclusiv pentru femei – unele numai pentru muncitoare, altele pentru ţărănci şi altele, în diferite graiuri locale, chiar şi pentru femeile aproape sălbatice din foarte diversele rase ale Federaţiei Sovietice.

Grea, laborioasă lucrare este să se trezească din letargia de secole femeile în ţara asta primitivă, nemărginită, dar câte femei au fost luminate şi merg înainte să deschidă drum au răbdare, stăruinţă şi credinţă nezdruncinată.

Una dintre cele mai deştepte femei care şi-au asumat această nemaipomenită caznă, Niurina, îmi spunea deunăzi, în biroul ei:

— Nu uitaţi, Nikolai Mihailovici, că aici străbatem o perioadă de tranziţie: vechea femeie n-a murit încă, iar cea nouă n-a putut încă să-şi găsească forma ei definitivă de vieţuire. Există, ca şi în crearea speciilor, în perioadele acestea de tranziţie, mulţi avortoni, multe caricaturi, exagerări şi imperfecţiuni. Un curs încă nestabilizat, indecis. Dar cu timpul toate aceste căutări se vor limpezi într-un model statornic şi rodnic. Nu vă grăbiţi. Câţi ani se-mplinesc de când suntem liberi şi muncim? Daţi-ne un răgaz. Şi o să creăm o femeie nouă, tovarăşă, soţie şi mamă.

— Şi căsătoria, Vera Nikolaevna? am întrebat-o eu.

Vera Nikolaevna a zâmbit.

— Cât venin şi câtă cerneală au vărsat despre căsătoria bolşevică! a zis ea. Căsătorie, se pare, nu există în Rusia Sovietică, o femeie poate să aibă câţi bărbaţi vrea, un bărbat – câte femei poate, societatea s-a dezorganizat. Aceste lucruri le răspândesc burghezii şi înveninează sărmanele mulţimi neluminate.

Şi totuşi, pentru o asemenea poligamie şi o asemenea promiscuitate nicăieri piedicile nu sunt atât de mari ca în Rusia Sovietică.

În clipa aceea a intrat în birou o fată minionă, sprintenă. Nas coroiat, păr negru-pana corbului, ochi migdalaţi, arzători; s-a aşezat la masa din faţă şi şi-a deschis servieta, plină de documente. Am simţit, aparţinea şi ea nemaipomenitei sale rase, cea misterioasă, care răvăşeşte lumea. Aceasta a adus un Mesia, tot ea l-a născut din nou, acum, şi pe celălalt. O clipă, a ridicat ochii, de parcă m-ar fi cântărit – ce merit, pentru ce trăiesc şi ce ofer luptei. Şi îndată s-a aplecat peste hârtiile ei, gâfâind încă de la alergat.

Niurina a vorbit cu ea în grabă, i-a dat îndrumări, i-a încredinţat un plic gros şi apoi s-a întors la mine.

— Ea e Itka Horowitz, ajutorul meu, mi-a zis. A fost însărcinată cu propaganda la sate despre căsătoria sovietică. Muncă grea, dar înaintăm.

— Care sunt acum principalele caracteristici ale legislaţiei sovietice referitoare la căsătorie? am întrebat eu încet, încercând să evit privirea evreicei.

De când intrase în birou fata aceea, am simţit un fel de indispoziţie, ca şi cum dintr-odată pătrunsese-n mine un suflet nemilos care-mi cântărise cugetul şi-l azvârlise cât colo, ca nefolositor.

— Căsătoria religioasă, a răspuns Niurina, a fost, fireşte, desfiinţată. E de ajuns declaraţia reciprocă a bărbatului şi a femeii, la un birou special, cum că vor să se

căsătorească. Poligamia este interzisă. Averea femeii rămâne a ei şi după căsătorie. Fiecare din soţi are obligaţia să-l întreţină pe celălalt, când este lipsit de mijloace financiare şi incapabil să muncească. Căsătorită sau necăsătorită, drepturile mamei sunt aceleaşi. Legitimi sau ilegitimi, drepturile copiilor sunt aceleaşi. Părinţii sunt obligaţi să se îngrijească de sănătatea trupească şi de educaţia spirituală a copilului lor până ajunge la 18 ani. Copiii sunt obligaţi să-şi întreţină părinţii, când aceştia sunt lipsiţi de mijloace financiare şi nu pot munci. Divorţul se petrece când unul din cei doi soţi îl cere, dar urmările financiare sunt astfel încât se observă următorul fapt neaşteptat: în Rusia Sovietică nu sunt atât de dese divorţurile pe cât credeţi. Prin îmbinarea aceasta luminată de libertate şi responsabilitate, familia sovietică a fost întărită.

Prima dată în legislaţia omenească au fost ocrotite cu o viziune atât de deschisă drepturile femeii şi i-a fost dată căsătoriei o importanţă mai presus de simpla individualitate. Aşadar nu le facem pe femei bunuri comune, nici nu luăm copiii de la părinţi, nici nu-i omorâm pe cei oropsiţi, ci dimpotrivă: nicăieri în lumea voastră burgheză nu este ocrotită cu atâta conştiinţă şi dragoste femeia ca soţie şi ca mamă şi nicăieri nu are ea o atât de mare contribuţie în comunitate.

Niciodată nu uităm luminoasele cuvinte ale lui Troţki: „Trebuie să întărim căsătoria ca să înălţăm valoarea omului. Civilizaţia unei naţiuni este proporţională cu ocrotirea pe care o oferă mamei şi copilului ei”.

Luminarea poporului

Poate că astfel reuşim să-i clasificăm pe diverşii militanţi importanţi care luptă pentru reînnoirea neîncetată a vieţii.

Pe prima, cea mai de jos treaptă a iniţierii sunt cei care concură să atingă limita răului; şi astfel, aparent fără să simtă cei mai mari, devin duşmani ai viitorului chiar şi cei mai activi colaboratori ai lui. Posesorii de capital, preoţii, vechii generali de armată, judecătorii, regii, cultivând nedreptatea şi minciuna, umflă valul mâniei şi alimentează furtuna.

Pe a doua treaptă a iniţierii sunt cei care cer „dinamitarea”, ca să se prăbuşească cele vechi şi să fie arat pământul, să fie pregătit pentru noua sământă. Cei care urăsc orbeşte vechea ordine – economică, socială, morală, spirituală – şi lucrează cu o credinţă absolută pentru ordinea cea nouă.

Pe a treia treaptă au urcat cei care, în pământul arat, însângerat, aruncă noua sământă.

Rusia, încheindu-şi îndelunga, necesara perioadă de robie, a străbătut prima treaptă; încheindu-şi apoi sângeroasa etapă a comunismului polemic, a străbătut şi a doua treaptă; iar acum, intrând în a treia treaptă, începe lupta cea mai grea: să creeze.

De aceea, studierea acestei ţări pline de însufleţire şi de rod nu a fost niciodată atât de revelatoare şi atât de folositoare din punct de vedere practic ca acum. Altădată, în primii ani pătimaşi ai Revoluţiei, Rusia a fost mai tragică, mai fascinantă pentru poeţi şi filozofi şi pentru spectatori; acum e astfel pentru oamenii acţiunii pozitive – economişti, politicieni, savanţi. Toate statele burgheze ar putea să profite şi să-şi prelungească puţin viaţa studiind

aici cum poate fi răspândit un nou început, însufleţind organismele obosite.

Un cunoscut de-al meu, funcţionar superior la Comisariatul pentru Igienă, m-a dus astă-seară să urmăresc o propagandă edificatoare cu totul originală.

Într-o sală mare, înţesată de muncitori şi muncitoare, aproape de o uzină. Bărbaţii, cu caschetele lor ieftine, femeile, cu baticurile lor roşii, şedeau înghesuiţi, mestecau seminţe de floarea-soarelui şi mere, şi toţi aşteptau cu ochii aţintiţi în faţă, spre cortină.

Deodată s-a ridicat cortina şi a apărut dinaintea noastră o sală de tribunal sovietică: o masă lungă acoperită cu o pânză roşie, scaune înalte, roşii, şi pe pereţi trei portrete: al lui Marx, al lui Lenin şi al Rosei Luxemburg[28]. Însoţitorul meu mi-a explicat:

— Sunt tribunalele igienei. Veţi vedea în ce fel se joacă cum trebuie o piesă. Acum vor veni judecătorii, procurorul şi apărătorii – toţi, doctori şi doctoriţe care, seara, după ce-şi termină treaba, vin aici ca să joace în faţa muncitorilor şi a ţăranilor anumite piese de teatru potrivite ca să lumineze poporul şi să-l ajute să se ferească de boli. Toţi aceşti muncitori şi muncitoare au venit aici nu doar ca să privească şi să le treacă timpul, ci şi ca să judece, să intervină în piesă şi să dea o hotărâre. Toţi aceştia pe care-i vedeţi aici sunt juraţii.

În clipa aceea intră în scenă cei trei judecători, procurorul şi apărătorii. Preşedintele sună din clopoţel şi procesul începe. Uşa se deschide iarăşi şi intră acuzatul: un muncitor care s-a căsătorit, i-a dat o boală soţiei lui, iar aceasta a murit la naştere. Palid, ruşinat, îşi mărturiseşte greşeala şi cere îndurare. Vine soacra lui, o femeie-bărbat

---

[28] Rosa (Rozalia) Luxemburg (1871–1919) – teoreticiană marxistă, filozoafă, economistă şi revoluţionară socialistă.

înaltă, pronunţă un aspru rechizitoriu şi cere ca ucigaşul fiicei sale să fie condamnat. Se ridică martorii, vorbeşte procurorul, iar avocaţii rostesc apărarea.

Auditoriul urmărea cu mare atenţie. Unii erau de acord, alţii, nu, părerile erau împărţite. Simţeai, piesa aceasta nu era doar un joc al imaginaţiei; era vie, teribilă, ieşită din viaţa lor chinuită.

Procedura ia sfârşit, iar preşedintele le pune întrebări juraţilor – adică întregului auditoriu:

a) „Este vinovat acuzatul pentru că, înainte de a se căsători, a luat o boală?” Bărbaţii strigau: „Nu!”, femeile, cu hotărâre, cu încăpăţânare, toate: „Da!”

b) „Este vinovat acuzatul pentru că, înainte de a se însănătoşi, s-a căsătorit şi a transmis boala?” Toţi, bărbaţi şi femei, răspund fără ezitare: „Da!”

c) „Există circumstanţe atenuante?” Zece minute durează discuţia până să fie dat un răspuns la cea de-a treia întrebare. Femeile, nemiloase, multe poate ştiindu-şi propriile suferinţe, nu acceptau nici o circumstanţă atenuantă; bărbaţii însă erau îngăduitori şi susţineau că, deoarece vinovatul s-a căit, trebuie să fie achitat.

— L-aş achita! strigă o bătrânică muncitoare ridicând mâna. Dacă pocăinţa lui ar putea s-o învie pe cea moartă!

Strigătul acesta al bătrânei a biruit.

Când a fost pronunţată hotărârea de condamnare şi şedinţa a fost închisă, toate chipurile erau aprinse, toate sufletele trăiseră astă-seară drama aceasta teribilă a vieţii cotidiene.

Medicul care-l înfăţişa pe preşedintele tribunalului mi-a spus, când, plecând noi, am început, pe drum, o conversaţie:

— Este excepţională reuşita acestei propagande. Reprezentaţia teatrală influenţează şi luminează poporul mai mult decât conferinţele, decât cinematograful, decât

cartea. Am alcătuit un repertoriu special din opere foarte cunoscute pe care le-am prelucrat şi le-am simplificat: desfrânata lui Margueritte, sifiliticii lui Maupassant, strigoii lui Ibsen. Altele sunt lucrări naive, dar originale şi impresionante, care ţintesc să lumineze poporul asupra consecinţelor ucigătoare ale alcoolismului, tuberculozei, sifilisului, malariei, lipsei de igienă. Facem tot ce putem ca să transmitem puţină lumină tovarăşilor noştri care se află încă în întuneric. Am vrea ca lumina aceasta să fie mai îmbelşugată şi să înainteze mai repede. Dar aşa înaintează întotdeauna lumina, prin luptă, foarte încet. Ştim asta, şi de aceea lucrăm cu răbdare şi stăruinţă. Ştim, la sfârşit lumina va învinge.

Umblam împreună pe străzile ninse ale Moscovei, străbăteam Piaţa Roşie. Turlele aurite ale Kremlinului luceau liniştit sub lumina îngheţată a stelelor.

Tovarăşul meu a oftat:

— Nemărginită este Rusia, a spus el, iar poporul nostru, cufundat încă în ignoranţă şi superstiţie. Aşa l-au vrut ţarii. Să vă povestesc două întâmplări, ca să-nţelegeţi: în 1923 am descoperit pentru prima oară, într-un colţ pierdut din Siberia, o rasă necunoscută, cu desăvârşire izolată. Apa o foloseau numai ca să bea, niciodată ca să-şi spele trupul sau rufele. Misiunea sanitară care i-a descoperit a început îndată să le facă propagandă să-şi spele lucrurile şi să se îmbăieze cu apă. Nimeni însă nu voia să asculte. În cele din urmă, unul, cel mai îndrăzneţ, a acceptat să intre-n râu ca să se îmbăieze, dar groaza lui era atât de mare, că îndată ce apa i-a ajuns până la gât a căzut mort. Toată rasa aceea sălbatică s-a năpustit îndată asupra misiunii sanitare şi doar în chinuri au reuşit medicii să fugă şi să se salveze.

Am râs. Dar medicul a clătinat din cap.

— Mie nu-mi vine să râd, a zis el. Şi mai ascultaţi o-ntâmplare, la fel de tragică sau, dacă vreţi, comică: în multe sate, când e vorba să se mute sau să facă o călătorie, mujicii iau cu ei câţiva păduchi, în chip de talisman. Aşa cred ei că toate le vor merge din plin. Pentru că socotesc că paraziţii ăştia îngrozitori întrupează duhurile străbunilor!

Acesta este poporul nostru, în aşa hal l-au adus cnutul, analfabetismul şi robia financiară. Înţelegeţi acum ce responsabilitate teribilă avem şi ce dificultăţi întâmpinăm încercând să luminăm o asemenea masă de oameni. Dar credinţa le biruie pe toate. Şi o să biruim.

Îl ascultam cu emoţie pe tovarăşul meu din seara aceea cum vorbeşte, de mult timp deja, şi cum îmi expune limpede şi cu patos cruciada inspirată de Dumnezeu pe care şi-o asumă puţini în Rusia ca să-i izbăvească pe cei mulţi. O reţea foarte mare de soviete ale igienei a fost întinsă în toată ţara cea uriaşă. În fiecare uzină, în fiecare minister, în toate şcolile, în toate închisorile, cazărmile, cartierele, satele, sovietele acestea fac propagandă şi supraveghează să fie aplicate regulile de igienă. Sunt mobilizaţi cât pot pentru propaganda asta: funcţionari, oameni de ştiinţă, muncitori, studenţi, elevi, soldaţi... Sunt tipărite broşuri de popularizare, unele pentru muncitori, altele pentru ţărani, pentru tineri, pentru tinere, pentru mame. Sunt organizate cuvântări şi dezbateri în uzine, în şcoli, în cazărmi, în sate, peste tot. Sunt purtate din sat în sat, din oraş în oraş expoziţii unde vezi, în mulaje de ghips colorate, consecinţele înspăimântătoare pe care le au asupra corpului tuberculoza, sifilisul, frigurile de baltă, alcoolismul. Sunt lipite pe ziduri imagini multicolore, în care cei mai buni pictori sovietici înfăţişează simplu şi dramatic cum, dintr-o rea obişnuinţă, dintr-un episod întâmplător, dintr-o relaţie socială, se nasc bolile teribile şi

cum trebuie să luptăm cu ele. Un rol foarte important în propaganda igienei îl joacă şi cinematograful; acesta face palpabile până şi cele mai abstracte noţiuni, şi cel mai agramat şi întunecat mujic cască ochii şi primeşte nemijlocit informaţia, fără nici o strădanie cu mintea lui.

— Vedeţi, mi-a spus în chip de concluzie apostolul acela sovietic al igienei, folosim toate mijloacele moderne ale propagandei pe care le-ar folosi o întreprindere particulară ca să prospere. În America, de pildă, multe societăţi de asigurare pe viaţă, ca să prelungească cât mai mult posibil viaţa clienţilor lor, care s-au asigurat şi plătesc, le împart o mulţime de broşuri educative, le trimit din când în când îndrumări despre cum să trăiască, cum să mănânce, cum să respire, cum să doarmă... Cheltuiesc milioane cu propaganda asta, ca să adune, prelungind viaţa clienţilor lor, câştiguri şi mai mari. Rusia Sovietică face acelaşi lucru ca să-şi ocrotească cetăţenii.

Ascultam şi urmăream emoţionat cu ce primejdii şi cu ce curaj şi stăruinţă se luptă lumina să străpungă întunericul. Şi m-am întors către tovarăşul meu, care, tăcut acum, continua lupta în mintea lui şi plăsmuia o altă Rusie, un alt pământ, mai bun, mai luminos. Un strigăt deznădăjduit a ţâşnit înlăuntrul meu, pe care am încercat, dar n-am putut să-l stăpânesc.

— La ce bun toată lupta asta a omului? l-am întrebat pe tovarăşul meu.

Dar el s-a întors uimit şi m-a privit doar, fără să răspundă.

A doua zi mă învârteam printr-un muzeu de artă, urmăream bulucul de ţărani şi ţărănci stând în turmă şi privind, precum ar privi cu ochii lor mari boii şi vacile, dumnezeieştile picturi ale lui Rembrandt. Îi aduseseră în turme de la marginile Rusiei, îi târau prin muzee, prin biblioteci, pe la teatre, în faţă mergeau, drept ghizi, câţiva

tineri înflăcăraţi, care se căzneau să le mişte puţin bulgărele de noroi dinăuntrul capetelor lor tari de mujici.

Un tânăr, până în 20 de ani, cu bluză albastră, cu ochi scăpărători şi nas coroiat de evreu, stătea astăzi în faţa acestei mulţimi şi se lupta să li-l explice pe Rembrandt. Ce înseamnă artă, de ce se pictează, cine a fost Rembrandt, cum îi iubea el pe oamenii din popor, cât a suferit în viaţă, cum creditorii lui, burghezii, l-au aruncat, la bătrâneţe, afară din propria-i casă, i-au vândut tot ce avea şi l-au lăsat pe drumuri, pentru că nu avea cu ce să le plătească...

Ţăranii îl ascultau, unii cu capul plecat, alţii cu gâtul întins, înlemniţi. La răstimpuri, faţa câte unei tinere ţărănci se lumina, mintea ei tresărea o clipă, alteori câte un ţăran auzea în sfârşit ceea ce, de atâtea ore până atunci, doar prindea cu urechea; ceva începea să se amestece ca o mică larvă, ca o sământă de floare în noroiul gros din mintea lor. Iar tânărul transpira, se apleca asupra lor, striga.

„Toate speranţele noastre, îmi spuneau adesea, atârnă de educarea poporului. Luminarea poporului, care pentru toate statele burgheze este o mare primejdie, pentru noi este singura izbăvire.”

De aceea, una din primele griji ale bolşevicilor a fost să-i înveţe pe analfabeţi cititul şi scrisul. S-au constituit mii de asociaţii cu numele „Jos analfabeţii!”, umblau din sat în sat, zăboveau trei-patru luni, îi învăţau literele pe câţi puteau, le cereau celor care învăţau să-i înveţe şi pe ceilalţi şi apoi plecau şi alergau în alt sat analfabet.

Studenţi, învăţători, funcţionari, muncitori, toţi îşi asumaseră sarcina de a lumina, fiecare, câte un grup şi un anumit ţinut. Şi astfel, a izbucnit o sfântă cruciadă împotriva analfabetismului. Iar scopul acestei cruciade nu era numai să-i înveţe cititul şi scrisul pe analfabeţi, ci şi să

trezească în ei conştiinţa clasei lor şi să-i împingă să ia parte la renaşterea sovietică a ţării. Nimic nu le este predat, nici o frază, care să nu aibă drept scop să-i lumineze şi să-i educe în chip comunist.

În acelaşi timp, trezesc în minţile acestea neorganizate şi interese ştiinţifice şi tehnice; bolşevicii se străduiesc cât pot să pună într-un strâns contact ştiinţa cu poporul, organizează expoziţii speciale ca să arate poporului cât de necesară este ştiinţa pentru reorganizarea socială şi economică a ţării şi câţi oameni de ştiinţă colaborează şi ei, în mod practic, cu muncitorii în uzine şi cu mujicii pe ogoare.

La expoziţiile acestea aleargă poporul şi priveşte cu uimire cât de necesară este ştiinţa în viaţa omului; cum erau, din punct de vedere cantitativ şi calitativ, produsele Rusiei înainte şi cum au ajuns ele când ştiinţa şi-a asumat să le studieze şi să perfecţioneze producerea lor. Pentru prima dată înţelegeau mujicii grei de cap că ştiinţa nu este o teorie abstractă şi nefolositoare şi că nici savantul nu este un maniac inutil al lucrului la birou, ci un călăuzitor preţios şi un colaborator al truditorului cu braţele.

Strădania aceasta pentru ca ştiinţa să vină într-un strâns contact cu nevoile practice imediate ale ţării este caracteristică Rusiei Sovietice.

Ştiinţa trebuie să fie un instrument al proletariatului, o armă, şi ea, pentru victoria finală; aşadar trebuie ca toate teoriile şi cercetările să aibă un scop practic imediat: să ridice producţia ţării, să ridice în acelaşi timp şi nivelul spiritual al poporului, pentru ca proletariatul să se poată sprijini pe masele de oameni luminaţi.

Ştiinţa a fost dintotdeauna un instrument al clasei stăpânitoare. La început magii şi preoţii aveau anumite cunoştinţe ştiinţifice – cum se mişcă aştrii şi, prin urmare, cum se împarte timpul, cum pot fi vindecate unele boli,

cum pot fi cultivate mai bine pământurile, cum pot fi făcute mai desăvârşit armele. Cunoştinţele acestea le ţineau ascunse şi le foloseau numai ca să se impună sau să înspăimânte poporul.

Astăzi, ştiinţa este, în ţările burgheze, instrumentul clasei conducătoare. Nu mai e, desigur, ascunsă; ba dimpotrivă, în toate ţările civilizate există presiune să fie popularizate cunoştinţele ştiinţifice; şi totuşi, în realitate, ştiinţa încă rămâne un privilegiu al unei anumite clase sociale, a celor bogaţi. De ce?

Multe motive: ştiinţa este vândută ca o marfă în universităţi şi în politehnici şi este foarte scumpă pentru cei săraci; şi dacă cineva din popor, după multe lupte, izbuteşte să treacă prin şcolile cele mai înalte şi iese om de ştiinţă, este obligat, dacă vrea să trăiască şi să progreseze în ştiinţa lui, să intre în slujba clasei burgheze şi să se servească şi el, omul din popor, de foloasele ei. Astfel, toţi oamenii de ştiinţă care constituie elita economică, socială, spirituală a unei ţări sunt instrumente constrângătoare ale burghezilor; toată ştiinţa, conştient sau nu, lucrează ca să se îmbogăţească şi să prospere burghezii.

A venit timpul în Rusia ca ştiinţa să intre în slujba clasei conducătoare, a proletariatului, organizând pe baze noi, mai largi, viaţa economică şi socială a oamenilor. Pentru că dictatura proletariatului, care are ca scop final dispariţia claselor, trebuie să creeze o nouă ştiinţă, care să organizeze şi să împace toate strădaniile ştiinţifice nepotrivite până acum şi să aducă armonia, atât în societate, cât şi în ştiinţă.

Ca să fie realizat acest scop înalt trebuie întâi şi-ntâi ca ştiinţa să devină cu adevărat accesibilă tuturor. Cum? Desigur, nu prin săraca şi, automat, superficiala popularizare a ştiinţei; clasa burgheză activează o

asemenea propagandă pentru că are interesul să transmită cunoştinţe tehnice celor ce muncesc, ca să-i facă mai productivi şi robii ei mai rentabili. Dincolo însă de nevoia aceasta a ei practică imediată, educarea poporului n-o interesează. Ca să fie educat cu adevărat poporul trebuie să fie simplificate metodele de învăţătură, iar poporului să i se ofere mari înlesniri ca să se poată instrui ştiinţific. Trebuie luminate marile mase, şi nu doar indivizii excepţionali. Tot poporul trebuie, odată luminat ştiinţific, să colaboreze ca să fie rezolvate marile probleme economice şi tehnice ale vieţii contemporane.

Două noi organisme educative joacă un rol important în uriaşa propagandă a Rusiei Sovietice: Clubul, Lésche, în oraşe, şi Izba Lecturii[29], la sate.

Fiecare uzină, fiecare închisoare şi cazarmă, toate şcolile, spitalele, vapoarele au cluburile lor; acolo analfabeţii învaţă literele, se ţin cuvântări şi dezbateri, unul citeşte cu voce tare şi ceilalţi ascultă şi judecă, se organizează serbări şi concerte, clubul este o instituţie politică, socială şi spirituală unde cetăţeanul se educă şi îşi învaţă drepturile şi datoriile.

Fiecare club are sala lui de lectură şi biblioteca lui, poate să aibă şi fanfara lui şi uneori poate fi transformat în cinematograf şi în teatru. La început jucau în cluburi actori de profesie, făcând turnee; încet-încet însă, au început şi muncitorii, iar mai târziu şi mujicii să urce pe scena improvizată şi să joace ei singuri, ba chiar, cu uimitorul talent al poporului rus de a imita, de a juca, de a dansa, poţi simţi adeseori pe scenele acestea de amatori un adevărat har artistic.

În fabricile mici, pe corăbiile mici şi în alte mici instituţii care nu pot întreţine un club există Colţul Roşu – o cameră cu steaguri roşii şi lozinci comuniste pe pereţi, alături de

[29] Un fel de casă de cultură sau cămin cultural de la noi.

portretul lui Lenin; în colţul roşu se adună tovarăşii, citesc ziare şi cărţi, discută, ascultă cuvântările altor tovarăşi şi beau ceai.

„Un nou semănător păşeşte pe ogoare, / o nouă sămânţă de grâu / aruncă în brazde...” Ceva nou este semănat pe ogoarele mănoase, nemărginite ale Rusiei. Zece, douăzeci de ani de-ar dura, nestânjenită, sămânţa aceasta, „victoria mondială – spunea Lenin – este sigură, chiar dacă, dincolo de graniţele noastre, proletariatul din lumea-ntreagă nu va face încă revoluţie”.

Pentru că lumina este şi ea o forţă explozivă, iar când explodează în casa ta, este luminată, vrând-nevrând, şi casa vecinului. Şi într-adevăr, dacă voi fi întrebat care lucru din Rusia mi-a lăsat cea mai adâncă impresie şi mi-a dat cele mai sigure speranţe, aş răspunde fără şovăială: sfânta nebunie a conducătorilor de a lumina întunecatele mase atotputernice.

Avea dreptate pastorul Karl Fogel[30], care, când s-a întors din călătoria sovietică, a rezumat cu aceste cuvinte simple şi emoţionante concluziile lui: „Ceea ce am văzut şi am trăit în Rusia Sovietică m-a făcut să regăsesc încrederea în omenire, pe care o pierdusem”.

Religia

[30] Karl K. Fogel – ultimul pastor luteran al parohiei din Odessa în perioada Marii Terori, arestat în iulie 1937 şi executat prin împuşcare în luna octombrie a aceluiaşi an.

Aici, în Rusia Sovietică, deseori când întâlneşti chipuri de sfinţi pe străzi, în firide din ziduri sau zugrăviţi pe uşile bisericilor, vezi că sunt neglijaţi, deterioraţi, cu haine murdare, cu bărbi fără spoială şi neîngrijite. Oamenii au încetat să-i mai hrănească cu rugăciuni şi ofrande.

Ştiu un înger de lemn pe o stradă centrală din Moscova care a fost demontat de pe uşa bisericii, unde îl pironiseră ca să păzească intrarea, şi atârnă acum cu o aripă în jos, ca o pasăre rănită. Şi un Sfântul Nicolae de tablă, la o răscruce de străzi din Moscova, a fost demontat şi atârnă şi el deasupra trotuarului nins, gata să se prăbuşească. Atunci când suflă vântul, scârţâie şi strigă precum o inscripţie deteriorată şi nu se găseşte nimeni să-l prindă de picioare şi să-l întărească, sau să-l scoată de tot, să nu se mai chinuie.

Sfinţii sunt flămânzi în Rusia, îngerii suferă atârnaţi între cer şi pământ, Dumnezeu umblă pe străzi fără adăpost, fără ocupaţie, prigonit, ca un burjui.

În fiecare duminică, în marile bazaruri sub cerul liber de pe bulevardul Smolensk, unde oricine poate vinde tot ce are vechi şi nefolositor sau ceea ce foamea îl împinge să vândă, întâlneşti o mulţime de bătrânele care ţin în mână icoane cu Preasfinte Fecioare şi Hristoşi, cu rame bogate, cu cununi de argint, şi iată că le vând lângă obiecte vechi de fier şi ceşti ciobite. Am văzut oameni cumpărând vechituri ciudate, neorânduite: o pălărie fără fund, o proteză dentară spartă, un ceas fără mecanism, o bucată de plapumă; însă rareori am văzut cumpărând sfinţi. Într-o duminică am stat mult timp lângă o bătrânică palidă care ţinea în braţe şi vindea o Preasfântă Fecioară trandafirie; nimeni nu se apropia; nici nu-şi băteau joc, nici nu-şi făceau cruce – priveau indiferenţi, vedeau că nu le trebuie şi plecau mai departe.

I-am spus bătrânicii aceleia palide:

— Nu se mai vând Sfintele Fecioare, mamocika...

Iar ea, liniştită, de sub broboada ei ninsă, mi-a răspuns:

— Ce-o să facă, maică? Răbdare. O s-o ia, are ramă bună.

O s-o ia şi o să pună în rama ei icoana lui Lenin, m-am gândit eu. Rama rămâne – inima omului –, numai icoana se schimbă.

Alaltăieri, zi de sărbătoare creştină, m-am dus la marea Catedrală Mitropolitană nouă din Moscova, lângă râu. Nemaipomenita biserică, mândria Rusiei ţariste, era goală, neluminată, neîncălzită, şirurile multicolore de sfinţi cu cununi luminoase de aur, cu coroanele triumfale ale martiriului pe cap, aveai impresia că tremură toate de frig în pustiul hibernal abia luminat. O bătrână nobilă, trupeşă, care şedea zgribulită în faţa pangarului, la intrare, nu reuşea cu respiraţia ei, care-i ieşea pe gură ca un fum, în aerul îngheţat, să încălzească toată acea sfântă turmă de sfinţi prigoniţi.

Mi-am amintit iar de unul dintre cei mai uimitori scriitori pe care i-a născut Rusia: Vasili Vasilievici Rozanov. Neatârnat de nici o idee, suferind pentru toate ideile, tăios şi tandru, singur-singurel. „Simt – spunea el – cu atâta intensitate golul şi tăcerea din jurul meu, încât abia cred, abia accept că mai există şi alţi oameni pe lume.”

Genial şi nestatornic; scrie cu entuziasm articole liberale şi în aceeaşi zi, sub alt nume, alte articole, cu un violent fanatism antiliberal. Când a izbucnit Revoluţia rusă a anatemizat cu aceeaşi înverşunare şi ţarismul „putred de tot”, şi „ticăloasa Revoluţie”. Îl cântă pe zeul vieţii şi al rodniciei, divinizează mişcarea şi activitatea şi în acelaşi timp trândăveşte acasă la el, bea încontinuu ceai, iar când iese afară adună de pe jos mucuri de ţigară şi spune: „Nu caut adevărul, îmi caut liniştea”.

Nimeni nu şi-a scris atât de îndrăzneţ şi de necuviincios cugetările cele mai ascunse. „Simt – spunea el – literatura precum îmi simt propriii pantaloni.” Îşi priveşte operele incoerente şi le batjocoreşte el însuşi: „Traverse scoase. Nisip. Pietre. Şanţuri. Ce sunt? Se face un drum? Nu, sunt operele lui Rozanov. Ale lui Vasili Vasilievici Rozanov”.

Mi-am amintit de el astăzi în biserica îngheţată, pentru că nimeni nu a urât ca el religia lui Hristos. Dumnezeu este zeul celor vii, spunea el, nu al celor morţi; moartea este „cel de pe urmă frig”. Trebuie să-l învingem pe Hristos, adică păcatul originar, adică frigul, adică moartea. Pentru că Hristos = frig = moarte. Ca să-l învingem pe Hristos, există o singură modalitate: să devenim copii, să divinizăm viaţa, rodnicia pământului, soarele. Ecuaţiei creştine să-i opunem o alta: Dumnezeu = soare = copil nou-născut.

Mergeam încolo şi-ncoace prin măreaţa biserică îngheţată, în grabă, ca să mă încălzesc puţin; Hristos, mă gândeam, nu este frig, a ajuns frig, a îngheţat, pentru că a îngheţat inima noastră. Blajinul Izbăvitor nu mai miroase, cum ne adevereşte poetul Esenin, nu mai miroase a măr şi a miere; miroase a casă în ruină, nelocuită, a duhoare de pământ.

Dintr-odată, pe când mă amăgeam în mintea mea cu câtă artă infailibilă se întrupează dorinţele cele mai înalte ale omului, în fiecare epocă, într-un Mit nou şi cum mitul acesta merge înainte şi omul prinde curaj în urcuşul său – aud sus, într-un colţ al bisericii, preadulci glasuri de bărbaţi şi de femei, psalmodiind. Căutând, găsesc o scară de marmură în spirală; urc, urc, psalmodiile se desluşesc tot mai mult, urmez un coridor pictat cu sfinţi, urc o nouă scară şi zăresc în faţa mea, în întuneric, câţiva bătrânei şi bătrânele cu broboade, cum urcă şi ei gâfâind.

Când am ajuns în vârful celei de-a doua scări, m-am pomenit într-un colţ cald, într-un paraclis aurit, cu lumânări

mari aprinse, cu oameni îngenuncheaţi, cu sfântul altar plin de discuri, preoţi, arhierei, îmbrăcaţi numai în aur, înfăşuraţi din cap până-n picioare în mătase, strălucind sub grelele candele de argint ca nişte păuni de aur.

N-am să uit căldura, dulceaţa şi mireasma – ceară, tămâie, mir, naftalină – din colţul acela. Bărbaţii, bătrâni cu favoriţi şi blănuri destrămate, ca nişte vechi boieri sau ca nişte uşieri de case boiereşti; femeile, cu părul acoperit cu basmale, ca sfârşite de fericire. Hristos strălucea pe catapeteasmă sătul, trandafiriu, cu părul bălai pieptănat frumos, cu buze senzuale; iar pieptul Său era plin de decoraţii – picioare de aur şi de argint, mâini, ochi şi inimi de oameni.

Stăteam în picioare în mijlocul mulţimii de bătrâni îngenuncheaţi şi mă gândeam ce deosebiri şi totodată ce emoţionante asemănări au începutul şi sfârşitul! Ca un sfâşietor rămas-bun mi s-a părut toată această adunare, ca şi cum ar fi plecat pentru totdeauna, fără întoarcere, cineva iubit, şi-l petreceau prietenii...

Cu foarte mare amărăciune, dramatic, dar fără mari strigăte, cei de pe urmă credincioşi îşi iau rămas-bun de la cunoscutul, iubitul chip al Dumnezeului lor. La rându-le, primii credincioşi ai noii întrupări a dorinţei omului se reped fără milă şi zdrobesc idolii cei vechi, neputincioşi de-acum şi, prin urmare, mincinoşi.

În cuvântările lor, în ziare, în cărţi, în şcoli, în toată propaganda pe care o fac ca să trezească poporul, bolşevicii lovesc neîndurător nu numai în religia creştină, ci şi în oricare altă religie. Totuşi, nu au închis bisericile, unde există încă destui credincioşi ca să le întreţină, şi nici nu interzic cultul; se străduiesc să lumineze poporul şi s-aleagă el singur. Vizavi de vestita icoană făcătoare de minuni a Preasfintei Fecioare din Iberia, la intrarea în Piaţa Roşie din Kremlin, bolşevicii au încrustat în pietrele zidului,

cu litere mari de tipar, cuvintele lui Marx: „Religia este opiul popoarelor”. De o parte Preasfânta Fecioară, de cealaltă – Karl Marx, alegi şi iei.

În şcoli însă, nu numai că au suprimat, desigur, învăţăturile religioase, ci îi şi învaţă pe copii, sistematic, cu fanatism, că Dumnezeu şi diavolul sunt născociri de-ale preoţilor, că omul este o creaţie a pământului şi că în pământ începe şi sfârşeşte el. Concepţia materialistă este predată încă din şcoala primară. Cu nici un chip nu este îngăduit să fie tipărite cărţi cu tentă religioasă. Există muzee speciale, materialiste, care înfăţişează, potrivit teoriei darwiniste, cum au evoluat vietăţile pe pământ şi cum omul, după secole, a apărut din maimuţă.

Bolşevicii au făcut să dispară toate vechile modele religioase şi au creat altele noi. Încet-încet, începe să prindă contur tânărul comunist măreţ, care sfinţeşte cu noi descântece marile clipe ale omului. Când se naşte un copilaş, deseori i se aduce drept naş un grup de muncitori; acestor prunci roşii li se dau nume noi: Ninel (anagrama lui Lenin), Trud (Muncă), Profsoiuz (Sindicat), Kim (Tineretul Comunist). I se dă nou-născutului o diplomă în care, scrise frumos cu cerneală roşie, se găsesc cuvintele acestea:

„Nu te binecuvântăm în numele crucii, semnul acesta al ignoranţei şi robiei, ci în numele steagului roşu al muncii şi al luptei. Muncitorii din toate ţările, de toate rasele şi de toate culorile să-ţi fie iubiţi în mod egal. Să urăşti cu aceeaşi ură regii, bancherii, industriaşii şi preoţii de pe întreg pământul. Să fii adept credincios al lui Lenin, să ţii sus şi tare steagul ştiinţei şi să rămâi totdeauna apărător al Internaţionalei a Treia.”

Există reviste speciale de ateism, care au ca scop să-l trezească pe mujicul care stăruie în vechea lui credinţă. Când m-am dus să-l întâlnesc pe directorul revistei satirice săptămânale *Ateul*, lungile birouri erau pline de redactori,

bărbaţi şi femei, învăţaţi, oameni de ştiinţă, foşti teologi şi caricaturişti; aplecaţi peste biroul lor, scriau cu o râvnă religioasă articolele satirice de popularizare împotriva religiei.

O fată urâtă, cu părul roşcat, cu ţigara între buze, mi-a arătat mândrele numere din revistă; am luat şi am răsfoit unul: plin de caricaturi, călugări beţi, sfinţi care dansau în taverne, glume grosolane, anecdote scandaloase şi ştiinţă bădărană.

— Îmi plac, i-am spus, mai mult decât orice fanatismul şi credinţa dumneavoastră împotriva credinţei. Oare nu reprezintă acestea o nouă religie?

Fata a scos pe nări fum de ţigară.

— Aşteptaţi-l pe director, a spus ea şi a plecat.

Aşteptam şi mă uitam în jur: pereţii tapetaţi cu caricaturi – preoţi cu pântecul mare pe care-l susţin îngeraşi rotofei; Dumnezeu gras, prostit, cu văluri pe piept; călugări şi călugăriţe călare pe ţapi.

Nu după mult, a intrat directorul – subţire, ascetic, cu barbă roşcată. Îi ieşea parcă venin pe nări.

Mă înarmasem în gând cu o mulţime de întrebări, aşa că mi-ar fi făcut plăcere ca, în centrul acesta al ateismului, să deschid disputa susţinându-l pe Dumnezeu. Să fac un turnir de dragul feudalului scăpătat. Dar, îndată ce l-am zărit pe conducătorul ateismului, am îngheţat. Ştiam deja toate argumentele lui „ştiinţifice”, îi ghiceam deja buzele şuierătoare şi glasul sarcastic din gâtlejul lui uscat, otrăvit.

Iar el m-a privit ca şi cum voia să mă-ntrebe ce poftesc.

— Nimic, i-am răspuns eu la întrebarea mută. Numai să vă văd. V-am văzut, şi acum plec.

M-a condus până la uşa biroului său, frecându-şi mâinile. În prag a dat să zâmbească, dar, nedeprinse să râdă, buzele lui s-au încleştat ca ale unui câine care se pregăteşte să muşte.

— Sunteţi de-al nostru? m-a întrebat el.
— Adică?
— Împotriva lui Dumnezeu.
— Ce înseamnă Dumnezeu? am întrebat eu, enervat. Ce înseamnă diavol? Ce deosebire e între ei? Nu înţeleg.
M-a împins uşor şi a închis uşa.
Mergeam pe stradă şi râdeam de mânia lui neaşteptată. Încet-încet, mintea mi se limpezea şi pricepeam: toţi aceşti folositori apostoli ai materialismului dau, cu o certitudine naivă, răspunsuri grosolane la întrebările eterne. Şi se străduiesc, ca orice religie, ca răspunsurile astea să le transmită, făcându-le inteligibile, poporului. Există astăzi în Rusia Sovietică o religie fanatică, toată numai misticism şi dogmatism: ateismul. Sălbatică, nemiloasă, înarmată cu o oaste de milioane, ţinând în mâinile ei şi educând cum vrea ea milioane de copii, atotputernică. Are şi ea propria Evanghelie: *Capitalul* lui Karl Marx; are propriul mare profet, pe Lenin; are apostolii ei fanatizaţi care străbat neamurile şi propovăduiesc noua Veste Bună; are martirii şi eroii ei; are dogmele ei, Părinţii, Apologeţii, comentatorii, predicatorii ei; are sinoadele ei, ereticii şi anatemele ei; şi, mai presus de toate, are credinţa că stăpâneşte Adevărul şi că dă un răspuns definitiv problemelor vieţii.
Trăim, şi prin urmare e nevoie de cea mai adâncă strădanie raţională ca să simţim marea noastră clipă contemporană, aceasta în care se naşte o nouă religie.

Fără clătinări bruşte, vechea religie se ofileşte; are încă preoţii, odăjdiile ei, bisericile, dulcile clopote cu graiuri adânci, psalmodiile; dar înăuntru seva i-a secat, copacul se ofileşte. În Rusia, vechea religie are încă şi mănăstirile ei, iar între toate, mai ales faimoasa Troiţko, aflată în afara Moscovei.

Într-o zi, directorul Muzeului de Icoane, simpaticul boier de altădată Ivan Alexandrovici Anisimov, mi-a spus bucuros:

— A ieşit puţin soarele. Facem o mică drumeţie la mănăstirea Troiţko? Iubiţi icoanele. Acolo o să vedeţi capodopera marelui nostru pictor de icoane Andrei Rubliov, *Sfânta Treime*.

În zilele acelea urmăream, plin de răbdare şi de dragoste, munca pe care o întreprind bolşevicii: adună din toată Rusia icoanele şi le curăţă de toate straturile noi de vopsea pe care le-au întins peste ele stricându-le. Au înfiinţat multe ateliere speciale unde, cu o grijă într-adevăr religioasă, se căznesc să răzuiască straturile succesive adăugate ulterior şi să dea la iveală icoana originală.

Ceasuri multe urmărisem cu emoţie munca aceasta. O icoană pe care au pictat-o des, în diferite epoci, fiind acum nevoie să se îndepărteze zece sau chiar douăsprezece straturi, adică zece sau chiar douăsprezece picturi, ca să fie scoasă la iveală prima, cea mai veche şi aproape întotdeauna cea mai frumoasă pictură. Deunăzi, când am mers la unul din atelierele acestea, lucrau asupra unei uriaşe Sfinte Fecioare din secolul al XIX-lea, zugrăvită grosolan. Într-un colţ îndepărtaseră deja treisprezece straturi de vopsea şi apăruse un înger din secolul al XIII-lea, de o frumuseţe indescriptibilă; avea dulceaţa austeră a originalului bizantin şi totodată năvalnicul şi misteriosul patos al slavului. Trei artişti pricepuţi, cu uneltele lor foarte fine, eliberau încet-încet icoana, şi estimau ei că în şase luni va fi eliberată întreaga Sfântă Fecioară.

Prin metoda aceasta iubitorul de icoane Anisimov eliberase de straturile succesive de vopsea cea mai frumoasă Sfântă Fecioară care există pe lume; o adusese prinţul Andrei Bogoliubski din Bizanţ, în 1157, în cetatea Vladimir şi de acolo, în 1355, a fost mutată la Moscova,

într-o biserică din Kremlin. Cu veacurile, fusese îngreunată de fum, ceară şi noi straturi de vopsea; acum, eliberată, străluceşte, pisc al picturii sfinte, în muzeu; e toată numai durere, tandreţe şi nobleţe; ochii ei, mari, migdalaţi, deznădăjduiţi, privesc în jos lumea cu o dragoste de negrăit şi cu durere – de parcă lumea ar fi Fiul ei şi tocmai ar fi răstignit.

Ceea ce fac pentru icoane bolşevicii fac şi pentru vechile mănăstiri şi palate istorice; îndepărtează cu grijă straturile cele mai noi, grelele ornamente inestetice, încât după aceea edificiul se înfăţişează cu vechiul său stil. Deseori mănăstirile acestea sunt transformate în muzee şi împodobite cu mobilier, icoane, tapete şi cărţi din aceeaşi epocă cu ele.

— Mergem? m-a întrebat din nou Ivan Alexandrovici Anisimov.

Şi am pornit. Aplecaţi pe fereastra vagonului, priveam câmpia ninsă, scăldată în soare; treceam printr-o pădure deasă de brazi, îngheţaţi, mândri copaci, stau nemişcaţi, plini de mister. Ochii mei, precum cei africani, n-au putut încă să se obişnuiască şi să se sature de miracolul de la miazănoapte. Politicosul meu tovarăş zâmbeşte mulţumit; îl ascult cum îmi vorbeşte despre pictorii de icoane ruşi, şi toate astea, în peisajul acesta de miazănoapte, ca de basm, îmi par un vis.

— Primul nostru mare pictor a venit din patria dumneavoastră, Teofan Cretanul, şi s-au umplut bisericile din Novgorod datorită năvalnicei lui inspiraţii. Înflăcăraţi, mari inspiraţi, numai patos sunt profeţii lui, Sfintele lui Fecioare sunt severe, lipsite de tandreţe, ca nişte mari forţe ale naturii.

Din această rădăcină viguroasă a lui Teofan Cretanul a ţâşnit zveltul lui vlăstar, Andrei Rubliov, mai om, mai

blând, cu surâzătorii lui îngeri robuşti şi cu Hristoşii lui liniştiţi, tipic ruşi, cu barbă bălaie.

Şi apoi, în secolul al XVI-lea, a apărut Dionisie, tandru, dulce, plin de feminitate şi de graţie. S-a închis în mănăstirea Sfântul Terapont, aproape de străvechiul Novgorod, precum Giotto în Capela Arena din Padova, şi a început să desfăşoare pe pereţii bisericii liniştita viziune în culori a sufletului său...

Am sosit. Mănăstirea a apărut dintre zăpezi, cu turlele ei verzi. Am coborât din tren. Roşii, verzi, galbene se mişcau prin zăpadă ţărăncile, iar în spate le urmau mujicii, greoi, înfăşuraţi în blănuri de oaie. Era bazar astăzi în curtea mănăstirii, şi mujicii din satele apropiate veniseră să facă schimb de mărfuri.

Am păşit peste pragul cel mare şi am intrat în mănăstire. Am deschis uşa bisericii, în mijlocul curţii, şi am intrat. *Sfânta Treime* a lui Rubliov a strălucit deodată în faţa noastră, pe catapeteasmă. Trei îngeri şezând la masă, liniştiţi, cu părul lor cârlionţat, legat cu panglici late, întorşi unul spre altul, de parcă ar fi discutat. Scena m-a tulburat pe dată; aveam iarăşi dinaintea mea sufletul omului, adânc, simplu, fără podoabe inutile. Pentru prima dată Sfânta Treime mi s-a revelat atât de omenească – adică atât de dumnezeiască –, caldă, a noastră, sânge din sângele nostru, de-acum nu în cerul de neatins, ci pe acest umil pământ verde al nostru.

Ne plimbam încet, cu nesaţ, printre toate comorile – icoane pline de strălucire şi culoare, cum e pictura de la miazănoapte, însetată de lumină, ţesături orientale, cruci preţioase, mantii regale înţesate de mărgăritare, manuscrise cu miniaturi săltăreţe, cădelniţe, mitre grele, cristelniţe de argint... O lume îndepărtată, înecată, un continent care s-a scufundat şi din care au rămas deasupra mării numai aceste micuţe vârfuri lucitoare.

Am intrat în chilia încălzită, plină de cărţi, a eforului mănăstirii.

Eforul – un blând, înţelept ascet al Ştiinţei; toată viaţa lui a fost dragoste şi muncă; s-a dedicat cu patos, încă din tinereţe, acestui ţinut, mic şi totuşi nemărginit, al mănăstirii. A scris cărţi despre Troiţko, a supravegheat el singur şi a salvat încântătoarea clădire din Renaştere de cârpelile inestetice, a răzuit aurul ţarist cu care fusese presărată catapeteasma, şi aşa au apărut pe lemn florile multicolore iniţiale; anii vin şi trec peste vechile rămăşiţe ale credinţei, el îi întreabă şi notează. De aceea şi chipul lui a devenit atât de palid şi de liniştit, de aceea şi râde atât de uşor, iar când ne-a primit în chilia lui a sărit ca un copil.

— Bine-aţi venit, îmi spune strângându-mi mâna. Bine-aţi venit din Grecia! Din ţara iubitului meu înţelept!

— A cărui înţelept? zic eu râzând. Avem o producţie bogată de asemenea inşi.

— A marelui binefăcător al Rusiei, sfântul Maxim Grecul. S-a născut în 1480 la Arta, a studiat la Paris, la Veneţia şi la Florenţa şi în cele din urmă a găsit adăpost la mănăstirea Vatopedi, în Sfântul Munte. Excepţională figură: învăţat, îndrăzneţ, sfânt. Marele duce al Moscovei i-a scris patriarhului ecumenic, la Constantinopol: „Trimite-mi un învăţat grec ca să-mi lumineze poporul!” Şi patriarhul i l-a trimis pe Maxim. A venit aici, l-au primit cu mari onoruri, a clasificat manuscrisele pe care ni le aduseseră refugiaţii bizantini, a început să traducă noi opere şi să corecteze vechile traduceri. Un singur lucru propovăduia el: educaţia poate să izbăvească Rusia. Nu însă educaţia îngustă, care să priceapă numai litera, ci cea întinsă, care să priceapă şi duhul Sfintei Scripturi. Acest mare învăţat îşi spunea voiniceşte părerea, nu se temea, a aprins multe inimi, a luminat multe minţi. Cei mai buni ruşi

ai epocii aceleia au fost învăţăceii lui. Dumnezeu să ocrotească Grecia! Bine-aţi venit!

Spune şi întinde mâna spre impozantul samovar din colţul chiliei, care strălucea ca un altar. Ne era frig, ne era foame, ne era sete, şi deodată, de cum văd samovarul rotofei, îmi amintesc de primitivii zei nordici, cei cioplIţi în piatră – grosolani, pântecoşi, stau ghemuiţi, buni la inimă, şi îi desfată pe oameni.

Ceai, unt, caviar, peşte afumat – mâncăm, bem, gura ni se dezleagă, vorbim despre Sfântul Munte, despre Mystras, despre Dafnis, despre Sfântul Luca din Focida, şi ochii celor doi tovarăşi bătrâni ai mei se tulbură plini de nostalgie şi se umplu de Grecia bizantină.

Era noapte de-acum, când ne-am întors în staţia de cale ferată; un bărbat înalt, îmbrăcat ca un mujic, care lucra aici, în atelier, curăţând icoanele, ne-a însoţit cu un felinar mare, ca să nu pierdem prin nămeţi drumul.

Vorbea franceza fără greşeală şi mi-a spus:

— Am călătorit de trei ori în Grecia, dar pe vremea aceea mă interesa numai Grecia antică. Am mers la Sparta şi nu am catadicsit să fac doi paşi şi să urc la Mystras. Acum aş vrea să merg din nou în patria dumneavoastră, dar ca să văd numai Grecia creştină. Însă nu pot. Cum să mai călătoresc? Pe drept sunt pedepsit.

Mi-a zâmbit cu amărăciune. În lumina vagă pe care o arunca felinarul, i-am desluşit chipul boieresc, barba lungă, blondă şi mâinile delicate.

— Aşa sunt pedepsiţi mereu toţi câţi se desfăşoară şi înaintează, i-am răspuns eu. Dacă v-aţi fi abătut de la vechile dumneavoastră idei şi iubiri, nu aţi fi avut mâhnirea de astăzi. Plătim întotdeauna scump orice lucru bun.

Iar el a răspuns:

— E drept. N-am dat în dar, n-o să primesc în dar.

Glasul său m-a tulburat o clipă. Dar ajunseserăm de-acum la tren, aşa că mi-am luat rămas-bun de la el. Când am rămas singuri, Ivan Alexandrovici s-a întors şi mi-a spus:

— Ştiţi, este contele X, mare boier, care a chinuit multă lume la viaţa sa. A avut mari moşii în Ucraina. Acum...

Şi a tăcut.

Literatura rusă

Supsesem şi eu laptele – nu laptele, aceasta nu are lapte, ci flacăra – literaturii ruse. Mai adânc decât vestitele capodopere ale străbunilor îmi vrăjiseră sufletul atât de umanii, plini de suferinţă, patos şi răzvrătire eroi din romanele ruseşti. Arta asta ademenitoare îşi are caracteristicile ei – cinci înainte de toate –, care o deosebesc de artele apusene; iar acestea îmi răscoleau, când eram tânăr, sângele:

1. Literatura rusă se luptă să atingă, dincolo de frumuseţe, ţelurile religioase, morale, metafizice. Scriitorul rus este tulburat întotdeauna de marile probleme ale vieţii şi morţii, caută să afle care este ţelul şi care este noima pământului, pentru ce trăim, pentru ce muncim şi suferim. Scopul rusului care scrie nu este liberul joc dezinteresat al artei, înalta bucurie impasibilă a creaţiei poetice; scopul său este să găsească şi să susţină cu căldură în cititor o nouă ierarhie a valorilor, care sunt drepturile, datoriile şi

speranţele omului. Arta devine căutare metafizică şi luptă morală. Şi propovăduire.

2. Literatura rusă este, în esenţa ei, revoluţionară. Vrea să trezească, să lumineze poporul, să-i înalţe nivelul spiritual, să-l înveţe drepturile lui şi dragostea de libertate. Poporul rus este neînvăţat, molatic, fatalist. Europenizarea bruscă a Rusiei de către Petru cel Mare a deschis o prăpastie şi mai adâncă între intelectualitate şi popor. Aşadar scriitorul care avea forţa să-şi exprime în scris gândurile a fost rareori o excepţie şi considera o datorie a lui să se folosească de această forţă magică nu numai ca să creeze opere cu fast şi frumuseţe, ci şi în scopuri de necesitate imediată: să lumineze poporul rămas în urmă.

Scriitorul rus a înţeles cel dintâi că tirania politică şi economică este rădăcina răului; numai când aceasta va fi smulsă cu totul va fi izbăvit poporul. Şi îndată ce a ajuns la certitudinea asta şi-a asumat, cu curaj, toată responsabilitatea. Nu existau pe-atunci politicieni liberi, jurnalişti, sociologi, învăţători; scriitorul îi înlocuia pe toţi. El era singurul glas în nemărginita Rusie ţaristă care se ridica să ceară libertate. Numai el îi apăra pe cei nedreptăţiţi, pe cei înfometaţi, pe robi; pentru că numai el îndrăznea, în operele imaginaţiei sale, să-şi lase conştiinţa să strige. Era călăuzitorul şi totodată duhovnicul spiritual al poporului său. Pe el îl întrebau cititorii lui cu nelinişte: Ce să fac? Cum să mă luminez? Cum să ne izbăvim?

3. Literatura rusă are caracter eroic şi martiric; toată istoria ei este un neîntrerupt martirologiu eroic. Avea de luptat cu duşmani atotputernici, întunecaţi: cu regimul despotic – ţar, cenzură, poliţie; cu societatea cea mai înaltă, educată – uşuratică, nepăsătoare, senzuală, lipsită de curaj; cu marea masă a poporului – agramată, greoaie, fatalistă.

De aceea, în nici o literatură a lumii nu există atâţia eroi intelectuali şi martiri care să moară atât de tineri, să fie chinuiţi, să fie surghiuniţi, să fie omorâţi, să înnebunească. Scriitorii ruşi nu numai că propovăduiau necesitatea ca individul să se jertfească pentru izbăvirea comunităţii, ci dădeau ei înşişi cei dintâi exemplul sângeros.

4. Literatura rusă reuneşte într-un mod unic cea mai fină analiză psihologică cu observarea şi descrierea cea mai exactă a vieţii interioare. Niciodată literatura nu a coborât atât de adânc, deseori cu sensibilitate patologică, dar întotdeauna cu o caldă compasiune omenoasă, în subteranele întunecate ale sufletului omenesc; şi totodată nicicând nu a fost descrisă cu atâta palpitantă exactitate lumea exterioară. Un pur idealism şi un pur realism se unesc.

De aceea literatura rusă, înrădăcinată atât de adânc în pământul rusesc, a depăşit atât de repede graniţele locale şi a ajuns a oamenilor de pretutindeni.

5. Literatura rusă este eliberată de o grea, îndelungată tradiţie. Şi astfel, cum este încă foarte tânără, nu e constrânsă să întoarcă înapoi capul şi să dorească cele trecute; nu are mari strămoşi pe care sau să-i imite servil, devenind ridicolă, sau să-i nege, pierzându-şi astfel rădăcinile; priveşte înainte, este liberă, nu-i stă nimic piedică să găsească forme noi şi să deschidă noi, îndrăzneţe drumuri.

De aceea poate să se arunce neînduplecată în teorii radicale, să neglijeze forma, să jertfească uneori conţinutului simetria arhitectonică. Nu are încă experienţă, echilibru şi măsură; are toate virtuţile, dar este expusă şi la toate abaterile tinereţii.

Nici o literatură nu l-a influenţat pe om atât de puternic, într-un interval de timp atât de scurt, atât de profund şi de rodnic cât cea rusă. Aceasta ne-a ajutat să simţim mai

adânc lumea, să ne aplecăm mai profund şi cu mai multă groază în întunericul sufletului nostru. Ne-a eliberat de modelele romantice şi clasice, de subiectele înăbuşitoare ale eului sau ale adulterului şi ne-a învăţat să vedem cu ochi noi lumea din afara şi dinlăuntrul nostru.

Pornind spre Rusia, rechemam în toată călătoria mea, cu respect, sângeroasa dâră pe care a încrustat-o Cuvântul în împărăţia martirică stăpânită de ţari. În barbarie şi tiranie, sub cnut, Cuvântul înainta însângerat şi nemuritor. Ca un misterios, nesecat înger din bîlina eroică a Kievului. Se întorceau pe caii lor cei şapte conducători victorioşi, beţi, şi cântau: „Chiar şi din cer de s-ar năpusti asupra noastră duşmanul, noi o să-l trântim la pământ!” Nu-şi isprăviseră încă vorba lăudăroasă, şi iată că li se înfăţişează un înger: „Haidem să ne luptăm, le spune el. Nu-i nimic că voi sunteţi şapte, iară eu sunt unul”. Se năpusteşte asupra lui conducătorul Alioşa Popovici, îi despică trupul în două cu sabia, de sus până jos; dar într-o clipită vede dinaintea lui nu unul, ci doi îngeri; fiecare bucată se făcuse înger întreg. Se repede asupra lor Dobrînia[31], îi despică pe cei doi îngeri, îi face patru bucăţi; şi iată că ţâşnesc patru îngeri. Îi despică Ilia Murometţ, se fac opt. Şi minunea creşte mereu, se înmulţeşte, cei 8 se fac 16, cei 16 se fac 32, 64, 128, mii...

Asemenea îngerului acestuia este şi Cuvântul.

Veacuri la rând tirania îl lovea şi-l îmbucătăţea, dar el se înmulţea mereu şi se înteţea. În anii de pe urmă, de-acum, ai lui Petru cel Mare, precursorii spirituali au pornit înainte,

---

[31] Alioşa Popovici, Dobrînia Nichitici, Ilia Murometţ – nume de bogatîri (eroi legendari, conducători militari sau eroi epici – cavaleri medievali din Rusia Kieveană, asemănători cavalerilor rătăcitori din Vestul Europei); cei trei sunt înfăţişaţi împreună în faimoasa pictură din 1898 a lui Victor Vasneţov intitulată *Bogatîri*.

mulţi, numai flacără, suflete bogate, nestatornice, poliedrice, cum se nasc marile suflete în orice Renaştere: Tatişcev[32], beţivan, petrecăreţ – inginer, naturalist, pictor, filozof –, a devenit primul istoric al Rusiei. Cantemir[33], aristocrat, admirator al literaturii franceze – primul poet. A încercat să scrie o mare epopee, „Patria”, dar n-a reuşit şi s-a ocupat cu satira. „Scriu satire – spunea el – ca să nu-mi fac cititorul să caşte; aşa o să alerg ca generalul spre victorie!” Loveşte cu îndrăzneală şi inteligenţă în ignoranţa şi ticăloşia poporului rus, în cruzimea şi mintea strâmtă a nobililor, în preoţii lacomi, în judecătorii mituiţi, în linguşitorii neruşinaţi.

Trediakovski, primul creator de limbă nouă; profesor la Academia din Petrograd, îi distra pe nobili la Curtea ţarului, precum actorii comici. Într-o zi ministrul a poruncit să fie bătut cu vergile, să fie aruncat în temniţă şi a doua zi de dimineaţă să aibă gata un poem potrivit pentru o sărbătoare de la Curtea ţarului. Martirul renascentist, cu spinarea încă umflată de cnut, murind de foame şi de teamă, a îmbrăcat a doua zi veşmântul de bufon şi a recitat cântecul cel vesel pe care, noaptea, îl scrisese plângând. Poet modest, dar mare creator de limbă nouă; limba rusă era până atunci un amestec dezordonat de elemente lipsite de-mbinare: expresii populare, limbă veche, bisericească, o mulţime de cuvinte franţuzeşti, poloneze, germane, latineşti. Trediakovski încearcă s-o cureţe şi să-i dea un caracter rusesc unitar. Totodată creează un vers nou, mai bine armonizat cu noua limbă

[32] Vasili Tatişcev (1686–1750) – important om de stat şi etnograf rus, autorul primei *Istorii a Rusiei începând din cele mai vechi timpuri.*

[33] Antioh Cantemir (1708–1744) – fiul lui Dimitrie Cantemir, scriitor şi diplomat rus. Ca scriitor este cunoscut mai ales pentru *Satirele* sale.

vie; în sfârşit, studiază cu dragoste cântecele populare, dispreţuite până atunci.

Renascentiştii se înmulţesc. Iată-l pe Sumarokov, tatăl teatrului rus. Operele lui imită servil formele străine, eroii săi însă sunt ruşi autentici. Vorbeşte cu emfază, dar propovăduieşte idei liberale despre politică, morală, societate. Undeva descrie cu emoţie pasărea călătoare care se întoarce din ţări străine unde oamenii nu sunt vânduţi precum boii, iar fiii nu-şi pierd averea părintească la cărţi; totuşi, pasărea se întoarce cu bucurie şi se aciuează pe ramurile bătrânului stejar rusesc. Astfel erau pe-atunci scriitorii Rusiei.

În sfârşit, figura cea mai mare a Renaşterii ruse, Lomonosov[34]: naturalist, istoric, lingvist, chimist, „prima universitate a Rusiei", cum l-a numit Puşkin. A descoperit, independent de Franklin, natura electrică a fulgerului, a descoperit primul esenţa vegetală a huilei şi a chihlimbarului; în acelaşi timp, el cel dintâi a dat regulile noii limbi ruse şi modele de discurs în versuri şi în proză. Visul său era ca Rusia să se elibereze de jugul spiritual al Europei şi să creeze ea opere identice ruseşti în ştiinţă şi în artă; a avut o credinţă neclintită în sufletul rus, ardea de un patriotism înflăcărat şi de o nesupusă mândrie. Avea un trup uriaş, atletic, a început să bea, şi deseori lupta lui de idei cu adversarii a ajuns şi la luptă corp la corp. A scris o mulţime de ode, însă fără mare suflu poetic; avea dreptate Puşkin spunând: „Lomonosov este prima universitate a Rusiei, dar în universitatea aceasta profesorul de poezie este bun funcţionar, nu însă poet naţional".

Minte ageră, puternic temperament polemic, foarte învăţat, precursor îndrăzneţ, Lomonosov este cea mai

---

[34] Mihail Vasilievici Lomonosov (1711–1765) – savant şi scriitor rus, profesor mai întâi la Universitatea din Petrograd, apoi la cea din Moscova, pe care a şi înfiinţat-o şi care azi îi poartă numele.

mare figură a Renaşterii ruse. Aparţine perioadei eroice a civilizaţiei unei ţări – epoca entuziasmelor nestăpânite, când sunt deschise drumuri, când izbucnesc patimi mari şi mintea se revarsă nesătulă şi îndrăzneaţă spre toate domeniile cunoaşterii omeneşti cu o copilărească ingenuitate optimistă şi adesea cu presimţiri geniale.

Între aceste mari figuri renascentiste merită aşezată şi o ţarină: Ecaterina cea Mare[35]. Just spune un lăudător al ei: „Petru[36] a dat Rusiei trupul, Ecaterina a suflat în trupul acesta sufletul”. Şi într-adevăr, femeia aceasta uimitoare a avut ambiţia să facă un pas dincolo de marele ei înaintaş: nu să aducă în Rusia doar civilizaţia tehnică şi ştiinţifică, ci să civilizeze sufletul rusului prin filozofie, literatură şi artele frumoase. Instruită filozofic şi literar, elevă a enciclopediştilor din Franţa, în corespondenţă regulată cu cei mai vestiţi filologi şi scriitori ai epocii sale, scria şi ea tragedii, comedii cu subiecte ruseşti, poveşti, povestiri, studii filozofice şi pedagogice. Intelectualii prind curaj, editează ziare şi reviste, scriu cărţi în care vestesc idealurile lor politice şi sociale liberale. Dar a izbucnit Revoluţia Franceză, s-a înspăimântat ţarina, a devenit deodată antiliberală şi autarhică şi a început să chinuie şi să surghiunească orice spirit liber. Şi astfel a reînceput martirologiul Cuvântului rus.

---

[35] Ecaterina II, supranumită cea Mare (1729–1796) – prinţesă germană căsătorită cu Petru III, ajunge împărăteasă a Rusiei (1762–1796) după o lovitură de palat în urma căreia este răsturnat de pe tron soţul ei.

[36] Petru cel Mare (1672–1725) – ţar al Rusiei (1682–1725), vestit pentru talentul său politic şi militar. Este promotorul europenizării Rusiei, al culturalizării ei, dar şi al expansiunii ei. În urma războiului cu Suedia obţine ieşire la Marea Baltică. Întemeiază la gurile Nevei oraşul Petersburg, care devine în 1712 capitala Rusiei.

Novikov[37], îndrăzneţ luminător al poporului, este condamnat la cincisprezece ani de închisoare; Radişcev[38], care scrisese faimoasa *Călătorie de la Petersburg la Moscova*, descriind cu un adevăr cutremurător cele ce suferă poporul de la boierii moşieri, este condamnat la zece ani de surghiun la marginile Siberiei. Un alt renascentist, Fonvizin[39], marele poet satiric, loveşte nemilos în boieri în comedia sa *Moşierul*. Eroina comediei, răutăcioasa Prostakova, îi tratează pe iobagii săi mai rău decât pe animale, este agramată şi cinică. Cândva a auzit cuvântul „geografie” şi întreabă la ce foloseşte meşteşugul acesta. „Când călătoreşti în vreun loc, să ştii ce loc e”, i se răspunde. Iar Prostakova răspunde cu dispreţ: „Dar atunci de ce mai avem birjari? Asta e treaba lor. Nu! E o ruşine să-nveţe nobilii asemenea meşteşuguri. Boierul n-are decât să spună: Birjar, du-mă ici, du-mă colo!” Această comedie a avut mare succes, dar ibovnicul ţarinei, Potemkin, i-a adus la cunoştinţă poetului: „Mori sau nu mai scrie!” Poetul a înţeles, şi de atunci n-a mai scris un cuvânt. S-a predat băuturii şi femeilor, şi în cele din urmă s-a pierdut în misticism religios.

Cuvântul este sufocat încă şi mai nemilos de urmaşul moştenitor al Ecaterinei, Pavel. Nimeni nu mai îndrăzneşte să ridice glasul şi să-şi spună durerea sau speranţele; orice conştiinţă liberă este înăbuşită; poezia tace sau se

---

[37] Nikolai Ivanovici Novikov (1744–1818) – scriitor şi filantrop rus iluminist.

[38] Aleksandr Nikolaevici Radişcev (1749–1802) – scriitor şi filozof materialist rus, precursor al decembriştilor şi al democraţilor revoluţionari. A fost influenţat de ideile progresiste ale iluminiştilor francezi din secolul al XVIII-lea şi ale Revoluţiei Franceze.

[39] Denis Ivanovici Fonvizin (1745–1792) – cunoscut dramaturg satiric rus.

înjoseşte linguşind; de-acum, numai funcţionarii linguşitori scriu versuri sau proză, ca să-l preamărească pe ţar.

Totuşi, în taină, freamătul continuă; se înmulţeşte robia, dar în acelaşi timp şi dorinţa unei libertăţi viitoare. Haos. Aristocraţii – tineri, instruiţi, uşuratici, fără legături politice; bătrânii – neinstruiţi, barbari, tiranici, legaţi în mod fanatic de cele străbune; poporul, cufundat în ignoranţă şi-n fatalism asiatic. Dar sămânţa căzuse în pământul rusesc cel mănos; acolo, în întunericul umed, se hrăneşte şi se pregăteşte să scoată primii germeni. Aceste câteva rândunici, renascentiştii, nu aduseseră, desigur, primăvara; dar n-ar fi venit nici ele dacă nu s-ar fi apropiat primăvara.

Ca o adiere primăvăratică a suflat asupra Rusiei vestea că liberalul, visătorul şi misticul Alexandru I[40] a urcat pe tronul ţarist. Ţarul acesta, stăpânit de credinţa în marele lui apostolat, avea ambiţia să elibereze Rusia şi toată Europa, întâi de Napoleon cel Mare şi apoi de sclavia politică. Oare nu-şi dăduse cuvântul, în salonul Doamnei de Staël, la Paris, că-i va emancipa repede pe iobagi şi le va da ogoare tuturor celor care muncesc pământul rusesc?

Îndată ce a urcat pe tron a desfiinţat cancelaria secretă, a interzis tortura, a întemeiat şcoli noi, a reorganizat administraţia, a curăţat domeniul judiciar, a dat libertăţi presei, a ascultat cu înţelegere noile teorii economice ale lui Adam Smith.

Intelectualii liberali prind iarăşi curaj, literatura se reînviorează, pseudoclasicismul francez dă înapoi, romantismul se răspândeşte din Germania şi din Anglia şi pune stăpânire pe Rusia. Noţiunile clasice abstracte: „Umanitate”, „Frumuseţe”, „Libertate”, „Idee”, care deveniseră banalităţi fără vlagă, prind o nouă viaţă, ajung

---

[40] Alexandru I (1777–1825) – ţar al Rusiei (1801–1825), în urma uciderii tatălui său, Pavel I, printr-un complot la care a fost părtaş.

o caldă experienţă a omului, plină de patos. Vechile reguli pseudoclasice, care împiedicau inima să vorbească la persoana întâi, sunt abolite, şi acum poetul îşi mărturiseşte suferinţele proprii, bucuriile şi amărăciunile la persoana întâi, fără să le mai înfăşoare în giulgiul moartelor alegorii mitologice; eroii lui au încetat să mai fie simboluri neînsufleţite; sunt oameni în carne şi oase, sunt însuşi poetul care strigă.

Împreună cu sufletul se eliberează şi limba rusă. Până atunci se credea că recomandarea „Scrie cum vorbeşti” se poate aplica numai în comedie, dar iată că un tânăr scriitor şi istoric, Karamzin[41], demonstrează scriind că şi în creaţia înaltă limba vorbită este capabilă să exprime sentimentele cele mai nobile şi ideile cele mai înalte. Mulţi s-au aruncat cu furie şi au atacat aceste înnoiri ale limbii; dar toţi tinerii au trecut de partea luminatului precursor şi, cum se întâmplă întotdeauna, după lupte aprige, au învins.

Părintele romantismului rus este Jukovski[42], fiul unui moşier bogat şi al unei roabe turcoaice. Liniştit şi tandru, tânjea după o lume suprapământească nedefinită. Pământul acesta, propovăduia el, nu este decât un vestibul unde suntem închişi; să aşteptăm cu răbdare şi umilinţă moartea eliberatoare. El muta speranţele din viaţa aceasta în cealaltă şi lăsa, fără să protesteze, tirania

---

[41] Nikolai Karamzin (1766–1826) – scriitor, istoric şi critic rus. Opera sa cea mai importantă – *Istoria statului rus* – este un tratat în 12 volume prezentând istoria naţională, scris după modelul cunoscutului tratat alcătuit de istoricul englez Edward Gibbon, *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*.

[42] Vasili Andreevici Jukovski (1783–1852) – poet rus, reprezentant al romantismului.

ţaristă şi ecleziastică să se bucure de lumea aceasta, cea zadarnică.

Şi astfel, pătrunde în literatura rusă un nou ideal, amăgitor ca şi neînsufleţitul clasicism: romantismul neînfrânat. Legende medievale, peripeţii cavalereşti, iubiri anemice, trubaduri şi castelane, închipuiri care nu au nici cea mai mică legătură cu istoria şi cu sufletul rus. Literatura rusă nu s-a eliberat prin romantism; doar a schimbat jugul.

Dar cei mai vioi tineri intelectuali se înăbuşă în această sclavie spirituală; şi se îneacă într-o altă sclavie, cea politică. Ţarul liberal, îndată ce l-a învins pe Napoleon, ajunsese şi el apărător al tiraniei. Tinerii organizează societăţi secrete, fierberea creşte tot mereu; scriitorii, fiindcă nu mai pot izbucni deschis, recurg unii la conspiraţii politice, alţii la cântece alegorice. O impresie teribilă a făcut o fabulă a lui Krîlov[43], *Motanul şi privighetoarea*. În spatele simbolurilor transparente întrezăreşti tragica realitate rusească – pe poeţii care au murit tineri în ghearele tiraniei înainte să apuce să cânte.

Un motan ţine în ghearele lui privighetoarea şi-i vorbeşte cu glas mieros: „Am auzit că nimeni nu cântă atât de dulce ca tine. Nu vreau să te mănânc; dacă-mi cânţi şi sunt mulţumit, o să te las liberă. Pentru că, ştii, şi eu sunt nebun după muzică”. Dar biata privighetoare, fiind în ghearele motanului, nu poate să cânte, i se taie glasul şi scoate doar câteva strigăte sfâşietoare. Motanul, dezamăgit, spune: „Aşadar ăsta-i faimosul tău cântec? Atunci, până şi pisicuţele mele cântă mai dulce. Să vedem acum cum ţi-e şi carnea, poate asta-i mai bună”. Şi o mănâncă pe privighetoare.

[43] Ivan Andreevici Krîlov (1769–1844) – vestit fabulist rus.

Iar poetul adaugă cu amărăciune: „Îmi îngăduiţi să vă încredinţez de ceva, dar să rămână doar între noi? În ghearele motanului, oricine cântă foarte urât”.

Două asemenea minunate privighetori care au fost sugrumate în ghearele motanului au fost Puşkin şi Lermontov.

„*Eta Bog!* (Acesta este Dumnezeu!)” – aşa vorbesc despre Puşkin ruşii, tineri şi bătrâni, bolşevici sau imigranţi. El a deschis cele două mari drumuri, al realismului şi al idealismului rus, a depăşit îngustele, falsele modele clasice şi romantismul fanfaron, şi a dat limbii şi versului o graţie fermecătoare neîntrecută. Se maturiza şi înainta zi după zi; cu puţine zile înainte de a fi omorât îi scria unui prieten de-al său: „Acum simt că sufletul mi s-a lărgit şi că pot în sfârşit să creez”.

Dar n-a apucat; la 38 de ani e omorât într-un duel, iar un alt tânăr, Lermontov, sare îndată şi, în câteva versuri amare, pline de indignare, îşi ia adio de la marele suflet care tocmai dispăruse:

„A murit poetul, supunându-se cinstei, / a căzut defăimat în faţa oamenilor / şi a ridicat mândru-i cap... / S-a ofilit cununa triumfătoare... / Iar voi, turmă nesătulă, care daţi ocol tronului, / călăi ai libertăţii, ai geniului şi slavei, / vă ascundeţi sub umbra legii. Dar există dreptatea lui Dumnezeu, / există înfricoşătorul tribunal: aşteaptă, / el nu se lasă mituit cu aur, / ştie bine gândurile şi faptele; / zadarnic veţi începe iarăşi atunci defăimările, / nu veţi spăla niciodată, cu tot sângele vostru negru, necurat, / cinstitul sânge al poetului!”

La fel de tragică a fost şi soarta lui Lermontov; a fost omorât şi el, chiar mai tânăr, la 27 de ani; dar a apucat, în patetice cântece pline de satiră, durere şi dragoste de libertate, să-şi arate forţa. L-au acuzat că era legat ca un rob la carul poetic al lui Byron. „Nu – răspundea el –, nu

sunt Byron; sunt un altul, / un ales încă neştiut al Muzelor, / prigonit şi eu de societate, / dar cu suflet rus. / Am început mai tânăr, voi sfârşi mai tânăr, / n-o să fac opere mari; / în adâncurile sufletului meu, ca într-un ocean, / zac zdrobite speranţele mele. / Cine poate, întunecate ocean, / să străpungă tainele tale? / Cine poate să vestească mulţimilor gândul meu? / Eu sau Dumnezeu, nimeni altul!”

Tolstoi – Dostoievski

Însă doi au fost zmeii ruşi care ne-au răpit în anii mitici ai tinereţii noastre: Tolstoi şi Dostoievski. Aceştia doi au fost marii noştri Părinţi.

Într-o zi, într-un hotel din Lucerna elveţiană, un cântăreţ sărac s-a oprit dinaintea meselor la care mâncau doamne înveşmântate bogat şi domni impozanţi şi a început să cânte cu mare dulceaţă; când a sfârşit, a întins mâna, dar nici unul nu i-a dat milostenie. Întâmplarea asta s-ar fi pierdut, dacă nu s-ar fi aflat acolo un ochi ager ca s-o vadă şi s-o înhaţe: ochiul lui Tolstoi.

Într-o clipită, sufletul acesta sălbatic a fost luminat cu o flacără respingătoare şi a văzut adevărul: toată această faimoasă civilizaţie europeană, cu tot progresul ei ştiinţific şi industrial, a rămas crudă şi neomenoasă. Bogăţiile sunt concentrate la câţiva, sărăcia şi ignoranţa chinuiesc poporul. Dragostea lipseşte în om, în străfundurile civilizaţiei noastre pândesc barbaria, egoismul, setea

turbată de aur! Iar Tolstoi îşi pune, pentru prima oară, întrebarea: „Oare nu cumva această societate egoistă numită civilizaţie distruge năvalnica înclinaţie sufletească a omului de a-şi ajuta semenii? Aşadar, aceasta să fie dreptatea, de dragul căreia s-a vărsat atâta sânge şi s-au comis atâtea crime?”

Adânc tulburat, Tolstoi se întoarce în Rusia. Încet-încet se naşte în el ideea: „Dacă vrei să înalţi poporul, trebuie să începi de la copiii poporului; să deschizi o şcoală, să-i educi”. Aşadar deschide o şcoală, cu propriul său sistem pedagogic, dar repede începe iarăşi să se tulbure şi să şovăie: „Nu sunt împăcat, mi se pare că pervertesc candidul suflet al copiilor de ţărani”. Îi oboseşte trupul, i se amărăşte sufletul, părăseşte totul şi se refugiază în stepă, la başkiri, să se hrănească cu cumas, lapte de iapă, şi să trăiască simplu, o viaţă primitivă.

Se întoarce din stepă întărit, se însoară, se linişteşte, douăzeci de ani trăieşte la Iasnaia Poliana, fericit, şi scrie cele mai admirabile opere ale sale. Poetul Fet[44] a văzut-o în perioada aceea pe soţia lui Tolstoi şi o descrie ca pe un ideal de femeie: „Este îmbrăcată în alb strălucitor, cu un şirag de chei la cingătoare, simplă, voioasă şi încontinuu gravidă”.

Tolstoi este fericit. Îi scrie lui Fet: „Am devenit un alt om, sunt fericit până la urechi; belşug şi în casa mea, şi pe ogoarele mele, şi în toate strădaniile mele diverse, văzute şi nevăzute! Am albine, oi, grădini cu pomi roditori”. Cumpără fără încetare noi ogoare, ia o sută de iepe şi face cumas, creşte porci, se înrădăcinează mereu mai adânc, mai întins, ca un patriarh legendar, în pământul rusesc.

Dar încet-încet cele două întrebări înfricoşătoare încep să izbucnească în el şi să ridice capul: „De ce? Pentru ce?”

---

[44] Afanasi Afanasievici Fet (mai târziu şi-a schimbat numele în Şenşin; 1820–1892) – poet rus, de inspiraţie romantică.

Ca şi cum ar fi mers înainte ani la rând, precum singur mărturiseşte, iar acum, dintr-odată, s-ar pomeni pe buza abisului. Vrea să se sinucidă. Aruncă frânghia care se găsea în camera sa ca să nu se spânzure, nu mai merge la vânătoare, ca să nu întoarcă arma spre propria-i inimă şi să se omoare.

De unde neliniştea aceasta a lui Tolstoi? Cum a căzut el din vârful unei atât de mari fericiri patriarhale într-o atât de mare deznădejde şi tulburare? Tolstoi, pornind de-acum spre bătrâneţe, a început să zărească în faţă rodul fatal al oricărei vieţi – moartea. Simte cu groază cum îi slăbesc trupul şi forţa; povesteşte el însuşi cum se priveşte în oglindă: braţele i s-au slăbănogit, părul i-a încărunţit, dinţii au început să-i cadă.

Împreună cu trupul care-i îmbătrânea, a început şi neliniştea sufletului său. Trup şi suflet au fost pentru Tolstoi, întotdeauna, un întreg inseparabil. Incoerentă, dureroasă, fără noimă i se înfăţişează acum viaţa. „Toate faptele noastre, toate grijile noastre intelectuale, artele noastre şi ştiinţele mi s-au înfăţişat într-o lumină cu desăvârşire nouă. Am văzut că toate acestea erau jocuri de sibariţi, fără noimă. Am început să mă dezgust de mine însumi şi să ghicesc adevărul.”

Nu mai are puterea să înăbuşe întunecatele glasuri care-i sfâşie măruntaiele; vrea să nege totul, să fugă. „Sunt un umil parazit, un vierme nemernic care roade copacul. O singură izbăvire există: să le părăsesc pe toate – familie, avuţie, slavă – şi să trăiesc de-acum liber cu neprihănitele porunci ale lui Hristos.”

De atunci, s-au tot înmulţit paradoxurile din viaţa lui; acum idealul său şi singura sa datorie erau sărăcia, izolarea, absoluta libertate. Şi totuşi, din neputinţă, din laşitate, trăieşte o viaţă cu desăvârşire opusă: în bogăţiile casei patriarhale, într-o familie numeroasă şi duşmănoasă

care-l supraveghează şi-l înrobeşte; iar din Rusia şi de la marginile lumii vin, ca într-un pelerinaj, admiratorii săi.

Se ura acum, se dispreţuia pe sine însuşi, pentru că unele învăţa şi altele trăia. Se căzneşte să găsească o împăcare; a găsit-o, dar era laşă, prea confortabilă, şi el ştia asta: şi-a abandonat avuţia, dar a lăsat-o familiei; purta o bluză simplă, ţărănească şi muncea desculţ pe ogoare, dar se întorcea seara la conacul său, iar admiratorii, orânduiţi în curte, stăteau ca la paradă. Nu consuma carne, dar servitorii lui îmbrăcaţi în frac îi serveau mâncăruri alese, gătite după cele mai delicate şi mai diverse reţete cu legume.

Astfel se chinuia Tolstoi să împace vrerea lui Dumnezeu cu vrerea soţiei lui, contesa Sofia Andreevna; însă adânc înlăuntrul lui simţea laşitatea şi imoralitatea: „Confortul – spunea el – unei familii onorabile şi bine aranjate, care cheltuie pentru traiul ei bun cât ar putea să hrănească sute de oameni flămânzi din preajma ei, este mai imoral chiar şi decât cele mai respingătoare orgii”.

Dispreţuieşte, urăşte – pentru că mult a iubit şi iubeşte – arta; se întoarce la oamenii simpli – mujicii, săracii şi analfabeţii, călugării – şi din gura lor naivă aşteaptă răspunsul la neliniştea dinăuntrul lui. Îl găseşte: să ne întoarcem în urmă la primele comunităţi pure de creştini. Viaţa trebuie să fie simplă. Drumul idealului este dificil şi trebuie să luptăm neîncetat, cu răbdare, să suferim. Ceea ce ne împiedică să ajungem la ideal – avuţie, biserică, stat, războaie – trebuie să ocolim, să negăm, dar nu cu violenţă, ci cu o neclintită rezistenţă pasivă. Să nu te împotriveşti cu violenţă răului – iată învăţătura morală esenţială a lui Tolstoi.

În zadar îi scria Turgheniev de pe patul de moarte: „O, prietene, întoarce-te la literatură. Oare darul acesta nu ne vine din acelaşi dumnezeiesc izvor? Ah, cât aş fi de fericit

dacă aş afla că te-ai supus rugăminţii mele! O, prietene al meu, o, mare scriitor al pământului rusesc, ascultă de rugămintea mea!”

Tolstoi însă nu ascultă; neliniştea lui morală creşte mereu; oamenii care vin să i se închine îl consideră un sfânt, dar el strigă: „Am mâncat truda ţăranilor, m-am arătat neomenos cu mujicii, am furat, am spus minciuni, am preacurvit, am omorât, nu există crimă pe care să n-o fi făcut”.

Nu se mai stăpâneşte; într-o noapte, pe 28 octombrie în anul 1910, ia hotărârea; pleacă din casa lui. Dar era foarte târziu: avea 82 de ani, nu putea să reziste ostenelilor unei asemenea fugi pe timp de iarnă; în mica staţie din Astapovo cade bolnav – şi pe 7 noiembrie se stinge „conştiinţa vie a Rusiei”.

Aşa a murit cel mai mare scriitor, „elefantul pământului rusesc”. N-a putut să ajungă la cea mai înaltă armonie; s-a luptat până-n ultima clipă să biruie în el ceva întunecat şi neîmblânzit. Dorea cu înfocare să iubească şi să se jertfească pentru oameni, şi totuşi toată viaţa lui a fost egoist, mândru, fără prieteni, singur-singurel. Dorea cu înfocare să găsească o credinţă, să se întărească, să învingă frica de moarte; dar niciodată n-a reuşit să afle credinţa, care schimbă viaţa şi transfigurează faptele şi gândurile noastre într-o simplitate absolută. „Sunt o pasăre – spune el însuşi – care a căzut din cuibul ei, zace pe spate şi strigă în iarba înaltă.”

Alături de gigantica, epica figură a lui Tolstoi se înalţă masca tragică a lui Dostoievski. Amândoi au căutat, dincolo de cele văzute, să-l găsească şi să-l exprime pe Dumnezeu, dar pe căi complet diferite.

Tolstoi era un aristocrat bogat, sănătos tun, înrădăcinat în câmpia rusească precum un stejar; Dostoievski era un mic-burghez, toată viaţa a suferit de sărăcie, a răbdat de

foame, a fost bolnav, sistemul său nervos era rănit de orice adiere a sufletului, proletar nevropat al metropolei.

Ochiul lui Tolstoi vedea lumea exterioară cu o uimitoare limpezime, se bucura de trup cu o uimitoare dragoste şi precizie; Dostoievski ura trupul, îi părea un obstacol întunecat, satanic, şi intra dintr-o săritură în străfundurile omului.

La Tolstoi domina, suverană, raţiunea cumpătată; era realist, ştia ce voia, se străduia să impună o arhitectonică austeră şi în opera lui de artă, şi în metoda lui de căutare a moralei, şi în viaţa lui; viaţa, pentru Tolstoi, era o problemă pe care se străduia s-o dezlege cu raţiunea. La Dostoievski sunt suverane inima întunecată, tulburarea mistică, haosul. Este un vizionar mistic, operele lui sunt neorânduite, inegale, viaţa lui, cea interioară şi cea exterioară, plină de străfulgerări şi de întuneric. Pentru Dostoievski, viaţa şi sufletul omului sunt o enigmă înfricoşătoare, întunecată, plină de mister, pe care raţiunea nu poate niciodată s-o dezlege; numai inima poate s-o simtă, iubind.

Pentru Tolstoi, suferinţa este drumul care ne călăuzeşte spre izbăvire, pentru Dostoievski, suferinţa şi viaţa, suferinţa şi dragostea sunt una, suferinţa este în acelaşi timp şi izbăvirea.

Lupta interioară dramatică a moralistului cu artistul Tolstoi, în care atât de mult şi-a sfâşiat ultimii ani din viaţă, nu există la Dostoievski; acesta nu a simţit nici o opoziţie între misiunea lui artistică şi cea morală; pentru el creaţia poetică, adică strădania de a se afunda în sufletul omenesc şi de a-l exprima în opere de artă, a fost cea mai înaltă datorie.

Eroii lui Dostoievski nu se află în luptă cu regimurile din jurul lor, nu neagă statul, Biserica, patria; dimpotrivă, recunosc toate aceste puteri despotice şi se străduiesc să

găsească înţelesul lor mistic. Eroii lui Dostoievski nu se liniştesc când vin în contact cu pământul, cu mujicul, cu natura; singura atmosferă în care pot să se mişte şi să respire – atmosferă murdară, învolburată, plină de strigăte – este această întinsă, diabolică inovaţie, marele oraş, unde sufletele oamenilor sunt ispitite. Eroii lui Dostoievski nu sunt, ca ai lui Tolstoi, mari proprietari de pământ, sau prinţi şi prinţese, sau mujici, ci proletari intelectuali, care umblă încolo şi-ncoace pe trotuarele marelui oraş şi se clatină până la limitele crimei, ale nebuniei şi ale foamei. Haosul sufletului, iată atelierul spiritual în care Dostoievski se cufundă şi lucrează.

Rar vorbeşte despre natură; totuşi, din puţinele descrieri ale naturii, răzbate un sentiment adânc, dragoste discretă şi mistică pentru pământ, pentru vânt, pentru copac. Nu descrie, ca Tolstoi, „trupul de carne” al Rusiei, cel plin de sânge, noroi şi miasme; ci trupul mistic, pe care-l străbate, ca o flacără, din tălpi până-n creştet, sufletul.

Eroul central al întregii opere a lui Dostoievski este cel umil, cel dispreţuit, cel aproape ieşit din minţi, care-şi trăieşte suferinţa nu numai cu eroism, ci şi cu entuziasm şi recunoştinţă. Este o datorie a omului şi în acelaşi timp marea lui fericire: să-i iubească pe toţi oamenii, să simtă suferinţa lor şi să se jertfească. Dragostea aceasta îi dă eroului lui Dostoievski un al şaselea simţ – să înţeleagă suferinţa celuilalt, s-o împartă cu el şi astfel să-l aline; doreşte cu ardoare, ca şi Hristos, să fie răstignit, ca să ia asupra sa toate păcatele pământului şi să-i mântuiască pe oameni.

Eroii lui Dostoievski sunt stăpâniţi de un demon, de puteri întunecate, şi toată viaţa luptă cu demonul lor. Atei, nihilişti, satiri, criminali, toţi se cufundă în iadul lor cu plăcere, cu patos, cu o măreţie luciferică. Simţi că însuşi sufletul lui Dostoievski luptă în eroii lui şi este ispitit; însuşi

sufletul omului şi al întregului Univers. Există rai, dar ca să ajungi la el trebuie să treci prin iad.

Pe cine mântuieşte Dumnezeu? Numai pe cel care simte înlăuntrul său smerenie şi dragoste; aceste două flăcări se pot aprinde chiar şi în sufletul unui ateu sau al unui criminal. Să fii un suflet cald, un trup cald, iată de ce ai nevoie ca să fii mântuit. Cei reci, cei raţionali, cei fericiţi, câţi au dezlegat problema şi nu mai simt înlăuntrul lor tulburare, acestora le e cu neputinţă să se mântuiască.

Nimic nu dispreţuieşte Dostoievski mai mult decât pe sociologi, care, pe baza logicii, le promit oamenilor dreptate şi fericire. Îi urăşte pe socialişti şi pe liberali, care caută să aducă egalitatea şi amestecă poporul în politică. Apără Biserica, pentru că dă chip întunecatei presimţiri a lui Dumnezeu, este admirator al monarhiei, desigur – nu al lui Nicolae, ci al monarhiei vechi ruseşti, al celei dinainte de tătari, când monarhul era părinte al poporului.

Este un panslavist fanatic; vrea să rămână rus, adică, aşa cum spune el, om. Rusul trăieşte cu toate lucrurile şi în toate. Este una cu tot ceea ce este omenesc, fără deosebire de rasă, naţionalitate, ţară. Rusul are sentimentul „omului de pretutindeni”.

Dostoievski crede neclintit că Rusia este predestinată „de sus” să mântuiască lumea. Consideră Europa „un cimitir”, toate marile suflete au murit, şi numai cei fără suflet, cei pragmatici, „băcanii” interesaţi trăiesc. Din Rusia va ţâşni primul strigăt al învierii. Dostoievski aseamănă uneori Rusia cu femeia din Apocalipsă, asupra căreia cade soarele, fecundând-o, şi care naşte un fiu; fiul pe care-l va naşte Rusia este Logosul care va mântui lumea.

Păcatul, senzualitatea, patosul, „demonul” este, în opera lui Tolstoi, ingenuu, trupesc şi în fond neprimejdios; omul puternic poate să lupte cu el şi să-l învingă. La

Dostoievski însă, demonul acesta este o forţă de neînvins, întunecată, plină de mister, confundându-se nu numai cu trupul nostru, ci şi cu sufletul nostru – poate şi cu Dumnezeu. Armonia este o necesitate a raţiunii omeneşti, dar Dumnezeu este mai înalt decât raţiunea, mai înalt decât armonia. Poate că cea mai adâncă deosebire care se poate vădi între Tolstoi şi Dostoievski este aceasta: Tolstoi a fost profetul unei asemenea armonii, Dostoievski – profetul unui asemenea Dumnezeu.

Literatura roşie

În toată călătoria mea am avut în minte această dâră roşie pe care au încrustat-o în pământul rusesc eroii martiri ai Cuvântului. Şi eram nerăbdător uneori să ajung şi să fac cunoştinţă cu tinerii scriitori, fericiţi şi liberi de-acum, pe care i-a născut Revoluţia. Cum văd ei acum lumea rusească, cum seceră bogatele roade hrănite cu sânge pe care le-au semănat înaintaşii lor?

Când însă am călcat pe pământul sovietic şi am trăit de aproape activităţile practice ostenitoare care-i farmecă acum pe nişte tineri de un alt tip, n-am mai avut nici o poftă să fac cunoştinţă cu intelectualii.

Când vezi de-aproape tipul de rus contemporan – fie muncitor, fie învăţător, fie om de ştiinţă, fie funcţionar –, fără să vrei eviţi să mai cunoşti şi oameni care luptă prin cuvinte.

Cu ceva vreme-n urmă, înainte de-a izbucni furtuna aceasta de energie, poeţii şi scriitorii care se străduiau să exprime în cuvinte dorinţa arzătoare de libertate a omului erau singurii conducători spirituali ce puteau exista. Pe-atunci cuvintele erau pline de înţeles şi de faptă şi izbucneau fără zgomot, încet, cu vremea, în inimile Rusiei înrobite. Cuvintele acestea erau singurele obuze pe care regimul ţarist putea din când în când să le îngăduie, pentru că nu ştia că erau obuze.

Dar când cuvintele au prins trup, s-au făcut revoluţie, război, măcel, foame, libertate şi realitate zilnică truditoare, misiunea oamenilor care scriau romane şi poeme a luat sfârşit – şi intelectualii au încetat, silit, să mai fie predecesori. S-au dat la o parte ca să treacă cuvintele pe care ei înşişi le semănaseră în pământul rusesc – soldaţii roşii, muncitorii fanatizaţi, mujicii treziţi...

Mulţi intelectuali s-au îngrozit şi au fugit. Au tăgăduit, au anatemizat recolta seminţei lor. Îşi închipuiau, în sufletul lor bine intenţionat, că eliberarea pe care o doreau cu ardoare avea să vină fără sânge, crime şi violenţă. Îşi închipuiau Ideea ca pe „Preafrumoasa Doamnă” pe care a cântat-o Aleksandr Blok[45], în 1905, în *Versuri despre Preafrumoasa Doamnă*. Înainte de-a veni doamna aceasta, îndrăgostitul este copleşit de aşteptarea ei; prin chiciura dimineţii îi aude glasul, trage cu urechea la pasul ei „numai mister de fecioară”, de „regină a neprihănirii”, de Preafrumoasă Doamnă care tot mereu devine mai palpabilă, iar astfel „fatalul ei sfârşit se apropie”. Şi, pe neaşteptate, iat-o, „a coborât pe pământ”. Preafrumoasa Doamnă ia chipul unei pământence, îşi schimbă faţa,

---

[45] Aleksandr Aleksandrovici Blok (1880–1921) – vestit poet liric rus. Dintre volumele sale de poeme: *Versuri despre Preafrumoasa Doamnă* (1904), *Necunoscuta* (1906), *Masca de zăpadă* (1907) etc.

veşmântul, vorbeşte, se plimbă pe străzile marelui oraş, se dă, neruşinată, bărbaţilor...

Asemenea şi Revoluţia; iar poetul, naivul îndrăgostit, începe acum satira. În noul său cântec, „Neaşteptata bucurie”, Blok se ironizează şi se umileşte pe el însuşi, care a fost atât de candid, neprihănit şi ridicol. Sângele său, pe care a voit să-l verse pentru Preafrumoasa Doamnă, nu era decât „limonadă”; coiful său – de carton, sabia sa – de lemn. Poetul umileşte ceea ce altădată adorase, peisajele ideale devin acum nişte străzi noroioase ale oraşului, încăperi urât mirositoare, restaurante pline de oameni beţi şi de târfe. Preafrumoasa Doamnă nu era cereasca Dulcineea pe care o plăsmuise îndrăgostitul cu imaginaţia sa; era o femeiuşcă negricioasă, cu mirosuri grele, vulgară şi desfrânată. Glasul ei este răguşit, râde necuviincios, îl părăseşte pe poetul care o iubise atât de mult şi-l urmează pe unul „cu pălărie de antilopă pe cap”.

Obosit, dezgustat, poetul îşi acceptă de-acum soarta, lipsit de speranţe, nepăsător; tonul său devine tot mai uscat şi mai cinic: „Noapte. Stradă. Felinar. Farmacie. / Lume neghioabă şi decolorată. / Şi-un sfert de veac să trăim încă, / nimic n-o să se schimbe. Mântuire nu-i; / iar dacă mori, toate o să-nceapă iar / şi-or fi din nou ca şi-nainte; / noaptea, fiorul rece al canalului, / farmacia, strada, felinarul”.

Asemenea lui Blok, mulţi alţi intelectuali ruşi au văzut cum se întrupează Preafrumoasa Doamnă, Ideea lor, şi s-au îngrozit; într-un fel o aveau în minte, şi altfel a coborât ea pe pământ – ca Revoluţie, numai sânge şi noroi. Aşadar, delicaţii ei îndrăgostiţi s-au îngrozit şi au fugit ori s-au veştejit de suferinţa lor şi au murit.

Alţii însă, mai tari, mai realişti, au putut să îndure; să dea la o parte amănuntele cele mai teribile – aşa sunt toate amănuntele – şi să vadă întregul ciclu. Au salutat cu

strigăte voioase Ideea lor întrupată şi scriu ditirambi pentru Revoluţie şi pentru Lenin, iar alţii istorisesc cu cruzime, fără nici o dezamăgire romantică, martiriile sau eroismul din primii ani mocirloşi şi însângeraţi ai Revoluţiei.

Dar bucuria nu poate să fie, nici chiar această durere, izvor nesecat în artă, iar istorisirea anilor trecuţi oboseşte; pare inutilă şi încetează repede să-i mai intereseze pe oameni, care, cu nerăbdare şi cu nelinişte, privesc înaintea lor şi se străduiesc să găsească o ieşire pentru acum şi pentru mai târziu. Într-adevăr, în Rusia simţi că tot Spiritul s-a retras din cuvinte şi s-a concentrat în faptă.

Intelectualii sunt mobilizaţi de-acum şi ei în marea cazarmă. Primesc de la oamenii de acţiune îndrumări sau ordine, ce să scrie, cum să scrie, le este încredinţat, ca şi batalioanelor de asalt, un obiectiv, şi pe acesta au datoria să-l atingă, cu preţul vieţii lor şi, ceea ce este mai rău, cu preţul artei lor. Sunt anii de tranziţie, primejdioşi ai dictaturii proletariatului, şi libertatea Cuvântului trebuie să se supună Necesităţii.

Astfel, dedat altor griji mai actuale şi mai presante, evitam să fac tovărăşie cu intelectualii; într-o zi însă am primit o invitaţie şi nu mai puteam să scap: soţia lui Lunacearski[46] mă aştepta împreună cu mulţi scriitori acasă la ea, în Kremlin.

Înaintez spre gardianul cel înalt, cu maxilare ca de tătar şi-i explic că mă aşteaptă Lunacearskaia; gardianul telefonează, primesc permisiunea, poarta cea grea, de fortăreaţă, a Kremlinului se deschide şi intru în teribila fortăreaţă ninsă.

---

[46] Anatoli Vasilievici Lunacearski (1875–1933) – scriitor şi om politic rus, comisar al poporului pentru învăţământ între 1917 şi 1929, deci şi în anul în care Kazantzakis o vizitează pe soţia acestuia la Kremlin.

În curtea centrală gardienii stau neclintiţi, înfăşuraţi în mantalele lor foarte lungi, ca nişte statui grele făcute din zăpadă. În jur, vestitele biserici cu turlele lor în întregime de aur, la marginea curţii – uriaşul clopot, cel mai mare din lume, cu o înălţime de opt metri şi o greutate de 200 de tone; a fost doborât şi are o latură afundată în pământ. Prin ambrazuri privesc oraşul sfânt cum se întinde acoperit în zăpezi; deasupra lui soarele atârnă roşu ca jarul, fără raze, ca un glob de foc.

Intru în nemărginitul palat al ţarului, în care astăzi sunt locuinţele comisarilor poporului. O bătrână îmi iese-n cale de pe-un coridor şi mă conduce. Străbatem încăperi mari, pustii, îngheţate, iar dintr-odată se deschide o uşă mică şi o femeie blondă, vioaie, cu părul tuns scurt, mă priveşte veselă şi întreabă:

— Sunteţi grecul?

— Da.

— Eu, soţia lui Lunacearski. Anna Alexandrovna. Poftiţi.

O cameră caldă, mică, divanuri mari, un birou încărcat de cărţi şi hârtii, pe perete, deasupra, faimoasa pictură *Mama* a lui Whistler, iar în faţa ei, *Gioconda*.

Cinci-şase intelectuali cu bluze muncitoreşti, cu încălţăminte înaltă, ca nişte căpitani, cu părul tuns aproape chilug. Discuţia s-a aprins. Deseori aici, după câteva clipe, te simţi deja cu ruşii în largul tău, într-o atmosferă caldă, cordială; ruşii trăiesc adânc unitatea omenească de pretutindeni şi pot, mult mai repede decât celelalte rase, să-şi recunoască fraţii.

Eu, nesăţios, întrebam, iar ei, cu răspunsul gata pregătit, fără artă, dar sigur, răspundeau.

Un poet tânăr, scund, grăsun, cu obrajii încă acoperiţi de puf, vorbea mai tare decât toţi:

— Karl Marx, striga el, Karl Marx este conducător şi-n domeniul nostru literar! Vechile idealuri au decăzut.

Puşkin, Tolstoi, Dostoievski nu mai puteau răspunde marilor noastre griji contemporane. Nu mai credea nimeni că prin eliberarea iobagilor putea fi rezolvată problema rusească şi nici că prin reînsufleţirea lui *mir*[47] şi a lui *artel*[48] va fi izbăvită Rusia. Nici panslavismul, nici luminarea din Occident, nimic, toate idealurile au suferit un eşec.

Exista numai o speranţă: să fie răsturnat regimul prin violenţă. Iar răsturnarea asta nu se putea face prin ţărani. Ei sunt mereu conservatori, lipsiţi de pământ. Numai muncitorii pot începe o revoluţie. Şi unul este profetul care vesteşte acest singur drum al eliberării: Karl Marx.

Karl Marx ne-a eliberat de bocetul zadarnic şi de luptele utopice ale generaţiei anterioare. Ne-a dat nu numai speranţa, ci şi ştiinţifica dovadă că lupta noastră, conform legilor istorice nescrise, va sfârşi în victorie.

Suflarea asta optimistă care se avânta să zdrobească vechile forme – economice, sociale, politice – s-a abătut şi peste literatura noastră. Scriitorii noştri au primit un suflu nou şi au început să doboare şi ei, în domeniul lor, vechile forme artistice, să înnoiască arta versului, să strivească academismul. Nu au reuşit totuşi să înţeleagă profund materialismul ştiinţific şi să supună gândirea lor anumitor calapoade. Au vrut să-şi păstreze întreagă libertatea de creaţie – şi au suferit de pe urma ei.

Deviind de la drumul lui Marx, au ajuns la concluzii stranii: realitatea văzută, spuneau ei, este o închisoare; nu numai cea rusească, cum credea generaţia anterioară, ci şi oricare altă realitate. Totuşi putem să sfărâmăm porţile şi să ne eliberăm: realitatea văzută, credeau ei, este o

---

[47] „Obşte”, cooperativă agricolă (în rusă, în original). Mai înseamnă şi lume, pace.

[48] Formă a cooperativei socialiste, mai ales în agricultură, bazată pe socializarea principalelor mijloace de producţie. (În rusă, în original.)

simplă reprezentare simbolică a unei realităţi mai înalte, nevăzute, şi pe aceasta are scriitorul misiunea să le-o dezvăluie oamenilor. Şi aşa s-a născut şi la noi, cu câţiva ani înainte de Revoluţie, fructul acesta acru, fără sevă, fără sământă: simbolismul.

Lumea asta, şuşoteau toţi, este o pădure de simboluri, iar noi ne plimbăm prin ea şi cântăm. Suntem liberi, nu depindem decât de „Veşnicie”. Dar ce este această faimoasă Veşnicie? Fiecare o găsea înăuntrul său, şi astfel fiecare îşi venera eul, ca izvor şi centru al Universului. „Sunt singur – strigă unul din ei, bolnav –, sunt singur în tăcerea nopţii!” Să-l lăsăm aşadar singur să strige în tăcerea nopţii!

Tânărul a izbucnit în râs, şi-a umplut cana cu ceai şi a început să soarbă tare, ca un animal viguros, însetat.

— Eşti nedrept, eşti nedrept, Ivan Dimitrievici! a zis Lunacearskaia, râzând şi ea. Uiţi că marii noştri simbolişti şi-au făcut şi ei celebra datorie şi au deschis mari porţi spirituale în Rusia. Uiţi de tandrul nostru poet Annenski[49], care a lucrat cât nimeni altcineva limba noastră şi a îmbogăţit fiecare corp material pe care l-a atins c-un veşmânt vaporos, plin de prezenţe nevăzute. Eşti nedrept cu Palmov[50], care a venerat, cât nimeni altcineva, frumuseţea fiecărei clipe pe care o străbătea, stăpânit de un avânt dionisiac înflăcărat de a se uni cu stihiile veşnice – marea, pământul, vântul. Ce magică era arta versului său, ce rime interioare, jocuri de sunete, ritm divin, culori! El e cel care atât de cald cântă ceea ce iubim noi toţi astăzi, iar tu cel dintâi, Ivan Dimitrievici: realitatea

---

[49] Innokenti Annenski (1855–1909) – poet, critic literar şi traducător, reprezentant al primului val de simbolism rus.

[50] Victor Palmov (1888–1929) – pictor şi artist rus avangardist (futurist şi neoprimitivist).

puternică, bogată, în care binele şi răul lucrează cu forţă egală, pentru că, dacă unul din cele două izvoare ale forţei seacă – fie binele, fie răul –, sufletul sărăceşte. Palmov divinizează fiecare clipă a vieţii, îi dă întinderea veşniciei, o consideră unică şi de neînlocuit şi drept misiune a artei o stabileşte pe aceasta: să mântuiască vremurile de-acum dându-le un chip desăvârşit. Uiţi şi de dificilul, adâncul, ermeticul Ivanov[51], care vesteşte că Vechiul Testament al nostru nu este cel ebraic, ci religia dionisiacă a vechilor greci. Uiţi de Briusov[52], cel plin de voinţă şi de disciplină, care consideră poezia nu inspiraţie, nu dar divin, ci muncă neîntreruptă şi victorie omenească. „Înainte, vis, boul meu credincios!” Poetul, propovăduieşte acest mare înaintaş al nostru, trebuie să jertfească totul artei, să fie o ardere de tot a înaltei sale lucrări, să urce „numai sânge, în numele lirei şi al versului” – şi astfel să poată să creeze „şapte sau opt rânduri” şi să se mântuiască. Briusov, nu uita asta, Ivan Dimitrievici, i-a chemat cu o forţă profetică pe „hunii ce vor veni”, care-şi vor înfige corturile pe ruinele civilizaţiei noastre industriale de astăzi. Toţi aceşti simbolişti, pe care-i dispreţuieşti, şi-au împlinit eroic datoria, au sfărâmat porţile şi ne-au ajutat pe noi, copiii şi nepoţii lor, să intrăm. Nu fi nedrept şi nu-ţi bate joc!

— Sunt nedrept, a răspuns liniştit Ivan Dimitrievici, pentru că sunt tânăr şi nu am timp să cern şi să migălesc. Mă grăbesc.

Lunacearskaia s-a întors şi m-a privit zâmbind:

---

[51] Aleksandr Andreevici Ivanov (1806–1858) – pictor rus care a aderat la tradiţia neoclasicismului târziu şi care, de aceea, nu a fost deloc agreat de contemporanii săi.

[52] Valeri Iakovlevici Briusov (1873–1924) – poet, prozator, dramaturg, traducător şi critic literar, unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai curentului simbolist în literatura rusă.

— Nu-i ascultaţi pe tineri, a spus ea. Sunt duri. Se grăbesc, privesc înainte, au dreptate. Dar simbolismul a fost binefăcător şi în Rusia: a lărgit strâmtele graniţe ale realismului, l-a silit pe poet să se-afunde în propriul suflet şi să nu se mulţumească să copieze servil lumea din afară. A făcut vizibilă armonia interioară a lumii, găsind metafore şi asemănări care până atunci rămăseseră ascunse. În acelaşi timp, a dat o admirabilă mlădiere limbii şi o negrăită muzicalitate versului.

— Şi literatura sovietică? am întrebat eu nerăbdător.

Lunacearskaia a râs, zicând.

— Vă grăbiţi şi dumneavoastră! De-acum deja literatură sovietică? Dar arta cere distanţă temporală şi sufletească, să se limpezească patimile, să se îndepărteze puţin evenimentele, să scăpăm de vârtej. Nu uitaţi că cei mai mulţi dintre tinerii care scriu astăzi, înainte de a lua condeiul în mână, au ţinut ani de zile în mâinile lor puşca, au suferit mult de foame şi de frig, au văzut şi au învăţat, în trei-patru ani, cât n-ar fi putut învăţa în toată viaţa lor în alte epoci. Orice tânăr care scrie astăzi în Rusia are o atât de bogată şi de dureroasă experienţă, încât sufletul său şi producţia lui creatoare nu pot avea nici o legătură cu ale celor de vârsta lui din restul lumii. Revoluţia rusă şi victoria proletariatului i-au silit pe poeţi şi pe prozatori să coboare din „turnul lor de fildeş” şi să se amestece cu poporul. Să nu mai exprime peripeţii erotice bogate, individuale, mizere sau monologuri nesfârşite, neclare, ci marile elanuri şi nevoi ale maselor, lupta pentru o nouă orânduire socială, mai cinstită şi mai dreaptă.

Trebuia să fi trăit aici la Revoluţie, să vedeţi şi să suferiţi câte am văzut şi am suferit noi, ca să înţelegeţi. În primii ani ai Revoluţiei nu aveau timp şi nici hârtie şi cerneală să scrie, nici tipografii să tipărească. De aceea îşi recitau poemele în cazărmi, în tabere militare, în cluburi

muncitoreşti, la mitinguri. Poemele astea, fireşte, aveau exclusiv conţinut revoluţionar: ură împotriva capitalismului mondial şi a reacţionarilor ruşi, bucurie că a fost eliberată Rusia, credinţă că va fi eliberată întreaga lume. Mijloacele lor expresive erau simple şi ascuţite, să le poată simţi mulţimea. În săli îngheţate, în pieţe ninse şi afară, în taberele militare, mii de oameni înfometaţi şi zdrenţuiţi au ascultat cu entuziasm, cu ochi aprinşi, versuri.

La Moscova domină futuriştii, care au ambiţia să dărâme cele trecute şi să creeze din temelii o lume nouă. Marele nostru poet Maiakovski[53] îi strigă Gărzii Roşii: „Pironiţi-i pe albi de ziduri şi omorâţi-i, / dar de ce uitaţi de Rafael? Foc, foc în muzee! De ce nu vă aruncaţi asupra lui Puşkin?”

La Petrograd însă simţeau încă valoarea tradiţiei şi a formei şi iubeau echilibrul şi măsura. Percepţia aceasta a dominat îndată ce a scăzut febra revoluţionară. Viaţă nouă: hârtie din belşug, organizare editorială nemaivăzută, mii de cărţi în milioane de exemplare, ziare, reviste, arta, care fusese mobilizată să servească Revoluţia, se retrage, îşi revin din năuceală toţi scriitorii vechi care îşi pierduseră firea, începe să gângurească nou-născuta literatură postrevoluţionară.

Scriitorii noştri se împart în trei categorii:

a) Tovarăşii de drum ai dreptei. Aceştia nu sunt revoluţionari. Sufletul lor a rămas în afara noii cosmogonii. Recunosc doar marea renaştere sufletească a Rusiei şi călătoresc şi ei împreună cu revoluţionarii, la dreapta lor, pe margine. Iată cum îşi exprimă crezul unul dintre aceştia, Savinkov: „Nu sunt comunist, nu sunt socialist, nu

---

[53] Vladimir Vladimirovici Maiakovski (1893–1930) – poet rus de mare talent, a aderat înfocat la idealurile Revoluţiei bolşevice, dar s-a sinucis, dezamăgit de cursul pe care îl luaseră lucrurile în perioada postrevoluţionară.

sunt monarhist, sunt rus. Nu am program politic. Mulţi m-au condamnat pentru asta. Ce inocenţă, spun ei, a avut omul acesta, după trei revoluţii! Dar aşa sunt eu, naiv, şi asta îmi aduce bucurie. Nu urăsc pe nimeni; asta-i ideologia mea".

La fel, tovarăş de drum al dreptei este marele poet Nikolai Alekseevici Kliuev[54]. Aparţine nu ruşilor care fac săbii şi tunuri, ci vânei subpământene de aur care face icoane şi cântece sfinte. Kliuev iubeşte şi cântă Sfânta Rusie cu o dragoste mistică, slăveşte pe Dumnezeu şi taina lumii şi pământul rusesc, dispreţuind marea cetate, „fiica pietrei şi a fierului". S-a bucurat la început cu entuziasm de Revoluţie, pentru că aştepta de la ea eliberarea mujicului. Aspiră la „un ocean de spice" de la lacul Baikal până la marea caldă a Crimeii şi îl salută pe „ţarul grâului" cu stema făcută din spice. Îl aseamănă pe Lenin cu „renul cel roşu din povestea de nuntă", c-un „paradis de cedri pe munte, unde soarele-i tare ca un luptător". Să se întindă, strigă, numele acesta însângerat, Lenin, pe tot pământul, precum coada de păun! Dar Kliuev nu rezistă noilor forme dure ale Revoluţiei, este dezamăgit repede şi se adânceşte din nou în viziunile lui mistice.

b) Tovarăşii de drum ai stângii. Aceştia acceptă cu tot sufletul lor Revoluţia, însă păstrează o oarecare

---

[54] Nikolai Alekseevici Kliuev (1884–1937) – poet rus însemnat din generaţia lui Aleksandr Blok, Esenin şi a altor mari scriitori de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX. A primit cu bunăvoinţă Revoluţia şi pe Lenin, dar n-a aderat niciodată la bolşevism. S-a izolat şi a fost trecut sub tăcere de regimul instaurat de Revoluţie. Esenin spune într-o scurtă biografie că l-a legat o mare prietenie de Kliuev. În 1922, la Berlin, tot Esenin mărturiseşte că a primit o scrisoare de la Kliuev, aflat la Vitegra, unde „trăieşte cu pâine amestecată cu pleavă şi bea zeamă goală, rugându-se lui Dumnezeu să-i dea o moarte de care să nu-i fie ruşine". A murit în Gulag.

independenţă, dau mare importanţă formei, arta lor nu este supusă în întregime ideologiei proletare.

Stângiştii aceştia tovarăşi de drum au luat foarte activ parte la război şi la Revoluţie, ca ostaşi, ofiţeri, propagandişti, îşi primejduiau în fiecare zi viaţa, creau istorie. Babel[55] s-a războit în sud, pe frontul românesc, iar în nord, cu răzvrătitul Iudenici[56]; a lucrat în CEKA[57] şi în sovietul Odessei, a fost reporter la Petrograd şi la Tbilisi. Un altul, Vsevolod Ivanov[58], pornind de la meseria de muncitor tipograf, a fost apoi fachir, saltimbanc, actor, a luptat cu vitejie ca ostaş în Siberia şi a fost de două ori în primejdie să fie împuşcat.

O mulţime de tineri care nu-şi închipuiau că vor deveni scriitorii Rusiei noi au trăit ani de zile în război, în foame şi în primejdie. Nu aveau timp – nici hârtie şi cerneală – să scrie. Au făcut numai cântece revoluţionare şi le recitau oştirii. Primul, Pilniak, în proză, a avut curajul să arate Revoluţia cum a fost în realitate, fără ideologii şi romantisme. Descrie groaza anarhiei, întunecatele instincte care se trezesc – foamea, dragostea, nevoia de a trăi omorând. Tragice, cutremurătoare amănunte: într-un sat nu mai există alimente, nici haine, numai sicrie, şi

---

[55] Isaac Emmanuilovici Babel (1894–1940) – ziarist şi scriitor rus.

[56] Nikolai Iudenici (1862–1933) – unul dintre cei mai de succes generali (de infanterie) ai Imperiului Rus în Primul Război Mondial. În timpul Războiului Civil Rus a condus forţele care au luptat împotriva puterii sovietice.

[57] CEKA (Comisia extraordinară pe întreaga Rusie pentru combaterea contrarevoluţiei şi a sabotajului) – prima organizaţie a poliţiei secrete sovietice, creată, prin decret, de către Lenin pe 20 decembrie 1917.

[58] Vsevolod Veaceslavovici Ivanov (1895–1963) – scriitor rus, membru al grupării literare Frăţia Serapion.

oamenii înoată prin noroi întrecându-se care să cumpere primul, pentru că şi acestea vor dispărea repede.

În toate operele sale, Pilniak se străduieşte, dincolo de chipurile ruseşti efemere – al mujicului, al bolşevicului, al ţaristului, al intelectualului –, să descopere şi să fixeze chipul etern al Rusiei.

Mai înalt, mai bogat decât Pilniak este Vsevolod Ivanov. A văzut şi el, în Siberia şi în Răsăritul cel mai îndepărtat, toate priveliştile îngrozitoare ale Revoluţiei: pe nesfârşitele drumuri, mii de trupuri îngheţate, în sate – scene de groază şi spaimă, şi se căzneşte să le fixeze descriindu-le. Greu îşi stăpâneşte lirismul; stepa este „un animal albastru şi trandafiriu”, mujicii – „greoi, îmbibaţi de sudoare, şi strălucesc în cămăşile lor noi de duminică”. Descrie, cu forţă, omul cu toate instinctele lui, cu pântecele lui, cu pasiunile lui vulgare, cu animalicul instinct de reproducere.

Lidia Seifulina ne vine din Siberia. Ea descrie Revoluţia spasmodic, cu neacoperită cruzime, dintr-o bucată. Operele ei sunt pline de ocări obscene, de violuri cu amănunte respingătoare şi grosolănii naturaliste.

Babel, mai artist, a lăsat să se limpezească în el toate amintirile crude şi a început târziu să scrie, sobru, impasibil şi cu forţă concentrată. Îşi alege cu atenţie cuvintele, îşi simplifică bogăţia, a aflat în război cât de simplă este viaţa, cât de simplă este moartea, şi se străduieşte să atingă şi-n artă această foarte importantă caracteristică a realităţii.

Dar toate operele acestea sunt grăbite, îmbucătăţite, fragmente, ai crede, dintr-o epopee nescrisă. „Viaţa este mare – scrie Seifulina. E nevoie de multe volume ca să fie descrisă. Toate se învârt în jurul nostru. Nu avem timp să scriem. Mai bine să dăm fragmente.”

Însă unii încep deja să întreprindă opere sintetice. Konstantin Fedin[59] se străduieşte, în opera sa *Oraşe şi ani*, să descrie perioada critică a Rusiei şi Germaniei revoluţionare şi postrevoluţionare. Creează tipuri vii cu o imparţialitate unică în rândul tinerilor noştri scriitori ruşi: muncitori, mujici, comunişti, reacţionari, nobili germani… La fel, Leonid Leonov[60] încearcă să înfăţişeze, sintetic, în romanele lui noua viaţă a Rusiei. Acesta urmează mai fidel tradiţia rusă şi descrie eroii cu o fină analiză psihologică. Personaje foarte numeroase, dezordine, neclaritate. Şi totuşi, deseori forţa scriitorului se vădeşte mare.

c) Proletari. Aceştia au supus complet arta lor Ideii proletare. Nu le pasă de frumuseţe şi de formă, îi interesează numai conţinutul. Arta lor stabileşte un scop şi numai unul: să răspândească ideologia proletariatului. Cei mai mulţi scriitori de acest fel se întorseseră şi ei de pe diverse fronturi de luptă şi ochii le fuseseră inundaţi de sângeroase şi întunecate tablouri. Amintirile lor dau pe dinafară, se grăbesc să se îmbrace în cuvinte, tonul devine, fireşte, sprinten, cinematografic, năvalnic. Peisajele lor nu au nici o legătură cu întâmplările simbolice şi idilice sau cu monotonia vieţii. Tinerii aceştia au văzut multe, au omorât, au fost în primejdia de-a fi omorâţi, au răbdat de foame, au suferit dureri crunte, au avut parte de bucurii sălbatice, au trăit şi au iubit viaţa. Au simţit că realitatea există, că nu este închipuire şi simbol, ci un groaznic adevăr însângerat, şi că trebuie să devină mai bună. Viaţa nu este monotonă şi melancolică, precum în anii lui Cehov; este plină de diversitate, febră şi înălţare.

---

[59] Konstantin Aleksandrovici Fedin (1892–1977) – prozator rus sovietic.

[60] Leonid Maximovici Leonov (1899–1994) – important prozator şi dramaturg sovietic, numit de unii critici „un Dostoievski al secolului XX”.

Neîncetată curgere şi faptă. Abia apucă sufletul s-o prindă, că deja s-a şi schimbat şi merge mai departe. Aşadar era firesc ca şi tonul literar al acestor tineri să urmeze această neîncetată curgere şi diversitate: devine sprinten, nervos, nerăbdător; aleargă în urma vieţii gâfâind, s-o ajungă.

Desigur, nu trebuie să aşteptăm de-acum capodopere în nou-născuta noastră literatură roşie. V-am spus, nu vă grăbiţi, este încă foarte devreme. Îşi îndeplineşte şi arta noastră roşie încă stagiul propagandistic: comuniştii sunt înfăţişaţi ca ideologi neprihăniţi şi ca eroi neînfricaţi, iar reacţionarii – animalici şi ticăloşi. Printr-o asemenea denaturare a vieţii într-o singură direcţie, capodopere nu se fac. Dar va veni o zi când va scădea febra, se va limpezi mintea, se va uşura necesitatea, şi atunci sufletul rus va crea iarăşi mari opere de artă. Cerem numai un răgaz. Nimic altceva.

— Eu sunt de acord cu Troţki! a strigat atunci un tânăr cu faţa ciupită de vărsat şi a sărit ca ars. Nu trebuie, desigur, să cerem şi artă proletară. Dictatura proletariatului este temporară. Cât o să dureze? Câteva decenii, niciodată veacuri. O să avem aşadar timp să creăm în intervalul acesta artă proletară? Mă-ndoiesc. Deceniile acestea ale perioadei de tranziţie de la dominaţia capitalismului la comunism sunt hotărâtoare, vor fi pline de lupte fatale, sălbatice, cea mai importantă preocupare a noastră va fi războiul. Cele mai bune forţe ale noastre vor fi duse în apărare şi mai târziu în atac, până vom învinge definitiv, iar dictatura proletariatului îi va ceda complet locul comunismului. Fiindcă ce înseamnă victoria proletariatului? Dispariţia dictaturii proletariatului şi înlocuirea ei cu comunismul. Şi câte opere de artă vor mai fi create după victorie nu vor fi proletare, vor fi comuniste. Asta e părerea mea şi să mă iertaţi, acum nu facem artă, facem propagandă!

Proteste, strigăte. A izbucnit o discuţie foarte vehementă. În atmosfera aceasta în care trăieşte Lunacearski, Ideea comunistă nu este inflexibilă şi dogmatică. Desigur, toţi cred, şi aici, neclintit ceea ce propovăduieşte Marx, dar îi dau cel mai larg înţeles pe care ţi l-ai putea imagina, şi disputa nu e considerată trădare sau blasfemie.

Totuşi, din mulţimea asta de păreri contradictorii, s-au limpezit în mine următoarele concluzii despre literatura rusă contemporană:

1. Noii scriitori ruşi n-au ieşit din universităţi şi nici din case mari. Au studiat la cele mai înalte şcoli ale foamei, primejdiei şi revoluţiei; au trăit cu ţărani, ostaşi şi muncitori, nu ca oameni deosebiţi, care se apleacă şi studiază poporul, ci ca ostaşi şi ei, ca ţărani şi muncitori, fără să ştie că într-o zi aveau să scrie.

2. Realitatea rusă a căpătat un conţinut mai adânc, mai bogat, pe care nici vechii realişti nu puteau să şi-l imagineze vreodată; viaţa şi moartea, ideea şi foamea, visul şi cele mai banale griji cotidiene s-au unit strâns, au devenit o realitate unitară şi foarte diversă, care depăşeşte în bogăţie orice imaginaţie şi simbol.

3. Cum era firesc, s-a schimbat şi conţinutul literaturii ruse. Vechile teme – mâhnire, plânsete, nesfârşite analize psihologice, isterii şi delicate senzualisme – au dispărut. Noi teme domină acum – tragice, în mică măsură legate de raţiune şi pline de acţiune: război, vânătoare şi omoruri, luptă nemiloasă a claselor sociale, strădanii de a exprima prin opere de artă noua viziune comunistă asupra lumii.

4. Şi tehnica literară s-a schimbat. O mare influenţă din cinematograf, scenele se succedă repede, spasmodic, textele au multe goluri şi subînţelesuri, iar cititorul nu se mai mulţumeşte să citească şi să primească pasiv, ci trebuie să colaboreze cu scriitorul şi să-l completeze.

5. Influenţa literaturii străine este mai mică: a) fiindcă viaţa contemporană a Rusiei este infinit mai interesantă pentru literatură decât viaţa din orice alt colţ al Europei; b) fiindcă cei mai mulţi scriitori ruşi noi luptau şi nu aveau timp să înveţe limbi străine; c) fiindcă se constituise deja o puternică tradiţie literară rusească şi pe aceasta se pot sprijini de-acum tinerii care scriu; d) fiindcă astăzi nu există nici un curent literar mare care să-i atragă pe intelectualii ruşi; dimpotrivă, orice idee nouă o aşteaptă de-acum să izvorască din Rusia renăscută.

6. Literatura nu mai joacă, fireşte, în Rusia marele rol avangardist pe care-l juca în epoca ţaristă. Atunci literatura era singura voce relativ liberă care putea să se ridice şi să exprime cele mai înalte dorinţe ale Rusiei. Scriitorul era singurul relativ liber – sociolog, om politic, jurnalist, învăţător, predicator, îndrumător spiritual din Rusia.

Astăzi realitatea s-a schimbat: în prima, cea mai primejdioasă linie a luptei ruseşti, luptă astăzi oameni de acţiune: oameni politici, militari, economişti, ingineri, savanţi în ştiinţe pozitive.

În această foarte aspră, foarte bogată realitate, literatura se luptă să deschidă noi drumuri, să găsească un ton nou, mai aspru, mai bogat, ca să poată să exprime fidel viaţa contemporană. Se luptă să dea un nou chip frumuseţii, diferit, mult mai tragic, mai simplu şi mai omenesc.

Noaptea târziu am plecat. În timp ce-şi lua rămas-bun de la mine, Lunacearskaia mi-a spus, armonizând toate părerile contrare, cuvintele acestea ale iubitului ei poet Kliuev:

„Să ne unim, fraţi, la nunta înflăcărată / a inimii poporului şi a vântului aspru din Octombrie / şi să-l lăsăm

pe Turgheniev pe etajeră / să plângă cu lacrimi de hârtie / palatele boierilor”.

Băusem în seara aceea dulcele vin al poeziei, iar când am ajuns acasă l-am deschis pe sălbaticul Maiakovski şi am citit cu glas tare cuvintele lui de foc:

„Ascultaţi, ticăloşilor! / Pironiţi de cuvintele acestea ale mele, amuţiţi; / ascultaţi urletele acestea ale lupului, / care nu seamănă cu un cântec. // Loviţi-l pe cel mai gras, / pe cel mai chel, / luaţi-l de guler / şi îmbrânciţi-l în noroi şi în conturi! / «Comitet de ajutoare pentru cei înfometaţi!» / Uite, priveşte în urma acestor numere goale: // O rafală de vânt, / puternică şi preadulce, / înfăşoară în zăpezi / mii, / milioane de acoperişuri. // Şi corbii încă îi fac să piară, / pentru că miros, / iată ajunge / dulce şi greţos / mirosul fiului, al tatălui, / al mamei, / al fiicei, pe care-i frig. / Al cui este rândul acum? Nici un ajutor! / Pierduţi în zăpezi, / da, nici un ajutor! // Nici un ajutor! / Şi noroiul drumului încă / îl mâncăm. În zece ţinuturi / număraţi mormintele, / douăzeci de milioane, / douăzeci, / aţi murit! / Şi singur-singurel un glas răguşit, / cu blesteme, / cu părul lui nins, / pe care-l smulge vântul, / pământul boceşte. // Pâine, / puţină pâine, / şi altceva! / Oraşul întinde mâna lui de muncitor. / Puţină pâine! Puţină pâine! / Aparatele de radio urlă la toate graniţele / şi răspund, / mulţimi neghioabe, / ziarele. // Londra; / un prânz oficial, / în prezenţa regelui şi a reginei, / care iau peste picior tot ce nu-i de aur. // Blestemaţi să fiţi! / Să cadă asupra capetelor voastre / din colonii / sălbaticii, / canibalii, / să vă aprindă regatul / focul revoltei, / să vă ardă capitalele, din temelii! Succesorii moştenitori ai tronului, prinţesele, să-şi fiarbă mâncarea / în coroane, în loc de oale. // Paris; / se întruneşte Parlamentul, / cuvântare despre foame / a lui Fridtjof

Nansen[61]. // Toţi ascultă zâmbind, / ca şi când ar asculta o privighetoare, ca şi când ar asculta un tenor, / cântecul modei. // Blestemaţi să fiţi! / Să nu auziţi / niciodată voi cei de-acum, glasul omului! / Proletariat al Franţei, / ehe! / înhaţă în ştreang / mii de gâtlejuri! // Washington; / moşierii, / după ce s-au îmbuibat cu mâncare, / după ce au băut atâta încât e nevoie / de o macara / să le ridice burţile, / aruncă în mare ceea ce le-a prisosit din făina cea fină / şi-n fabricile lor fac focul cu grâu. // Blestemaţi să fiţi! / Străzile voastre să se umple / de sânge, / din America de Nord şi de Sud, / să găsească ei ce aveţi voi mai scump, / burţile voastre, / şi să joace fotbal cu ele! // Berlin; imigranţii sunt plini de viaţă, / bandele de hoţi se bucură de ei. / În Berlin / îşi răsuceşte mustaţa, / se plimbă şi e mândru / ostaşul rus! // Blestemaţi să fiţi! / Afară, / Afară pe veci, / să vă scuipe lumea, / Iude! / Păduri din Rusia, / adunaţi-vă, alegeţi cei mai înalţi copaci ai voştri / să fie spânzurate acolo trupurile imigranţilor / şi să se clatine, / vineţii, / veşnic, / pe cer. // Blestemaţi să fiţi! Fiecare îmbucătură pe care o mâncaţi / să vă ardă pântecele. / Biftecul în sânge / să se prefacă în pumnal, / să vă sfâşie măruntaiele! // Blestemaţi / în toate veacurile / toţi câţi şi-au îndepărtat gura lor plină / de Volga!”

Arta roşie

[61] Fridtjof Nansen (1861–1930) – explorator, om de ştiinţă, diplomat şi umanitarist norvegian, laureat al Premiului Nobel pentru Pace.

Ce loc ocupă arta în realitatea sovietică? În zona politică, socială, economică Revoluţia a distrus cu înverşunare orice îşi avea originea în clasa burgheză – s-a purtat deci cu acelaşi fanatism nemilos şi cu vechile opere de artă?

Şi în general: care este percepţia sovietică despre artă, care sunt noile orizonturi pe care noua concepţie despre lume le deschide frumuseţii şi cum foloseşte arta pentru înnobilarea sufletească şi educarea estetică a poporului?

În primele luni ale Revoluţiei arta a fost în primejdie. Nu numai pentru că mujici înfuriaţi jefuiau casele boiereşti cu colecţiile lor de artă adesea preţioase, ci şi pentru că mulţi muncitori fanatizaţi şi inculţi propovăduiau că trebuie distrusă vechea artă burgheză, ca să fie loc pentru civilizaţia proletară. „Mai bine o civilizaţie săracă a noastră decât una bogată străină.”

Însă guvernul sovietic s-a opus acestui avânt vandalic; a stabilit în programul lui să păstreze toate operele de artă pe care le-a lăsat civilizaţia burgheză; să adune toate colecţiile particulare şi să le strângă în muzee ca să se bucure de ele poporul şi în sfârşit să restabilească vechiul stil arhitectonic al mănăstirilor, bisericilor şi palatelor boiereşti.

În acelaşi timp şi-a asumat să-i ajute pe artişti să găsească şi să înfăptuiască noile forme revoluţionare ale frumuseţii şi să pună în contact zilnic nemijlocit arta cu masa poporului.

În asemenea clipe violente, era extrem de greu de aplicat un program atât de cumpătat şi complicat. Bani nu existau, personal tehnic competent nu exista, toată grija şi toată forţa Rusiei noi erau dedicate problemelor de război şi celor economice.

Şi totuşi, lucrarea de protejare a artei a fost admirabilă: în câteva luni au fost înregistrate, au fost adunate şi au

intrat sub protecţia statului toate colecţiile particulare, bisericile, mănăstirile, obiectele de cult care aveau valoare istorică sau artistică, palatele particulare şi palatele ţarului, cu toate tezaurele lor. Vechile muzee au fost îmbogăţite, au fost fondate sute de muzee noi, de la marginile Rusiei vin ca într-un pelerinaj masele populare să vadă şi să simtă operele de artă, pe care, până acum, doar foarte puţini privilegiaţi puteau să le vadă, bucurându-se de ele.

În acelaşi timp Rusia Sovietică se căzneşte să creeze o nouă artă. Sunt înfiinţate şcoli de artă cu studenţi, muncitori şi ţărani, unde sunt predate pictura, muzica, arta teatrală.

Bolşevicii urăsc vechea viziune burgheză asupra lumii şi se străduiesc să exprime într-o formă nouă emoţia lor proletară. Privelişti noi se înalţă în mintea lor: scenele Revoluţiei, anii groaznici de foamete, Armata Roşie desculţă, înfometată şi învingătoare; apoi cele mai noi căutări îndrăzneţe pentru ca epoca noastră, cu ritmul ei sprinten, spasmodic, să-şi găsească mijloacele de exprimare.

Vechea şi vestita breaslă a kustarilor[62] prinde viaţă iar, îşi înnoieşte temele; kustarii, femei şi bărbaţi, lucrează în izbele lor faimoasele opere de artă ţărăneşti ale manufacturii ruseşti: dantele, broderii, ţesături, olărie, statuete, jucării pentru copii, păpuşi, picturi, obiecte din lemn încrustat sau pictat. Acum domină noile motive comuniste: Revoluţia, muncitorul, Armata Roşie, viaţa sovietelor, cercetaşii, Lenin...

Adesea privesc cu mândrie miniatura făcută de vechiul pictor de icoane Golikov[63], pe care am cumpărat-o la un bâlci din Nijni Novgorod: pe o cutiuţă mică, unsă cu lac

---

[62] Artizani (în rusă, în original).

negru, a pictat un muncitor care ară; calul este uriaş, mai presus de fire, roşu ca focul, coama lui este un şirag des de flăcări, capul lui – ca soarele care răsare. În urma lui, ţăranul aplecat, roşu ca focul şi el, ca şi calul, afundă în pământ brăzdarul, cu o reculegere religioasă. Bătrânul pictor de icoane îşi păstrează încă sufletul mistic, însă dă un nou conţinut dorinţei lui: pictează, urmând stilul epocii şi rasei sale, una din sfintele icoane ale religiei noi, cu trei motive terne: omul, animalul, pământul.

Toţi noii meşteri ruşi creează în jurul motivelor noi, comuniste; arta, susţin ei, nu trebuie doar să înfrumuseţeze, ci şi să organizeze viaţa. Frumuseţea contemporană trebuie să exprime fidel viaţa contemporană, maşina şi arta trebuie să se înfrăţească. Idealul artistului sovietic este să exprime formele şi nevoile epocii noastre contemporane industriale.

Greu este de înfăptuit idealul acesta; tehnica maşinii diferă esenţial de inspiraţia creatoare a artistului. Totuşi, guvernul sovietic, înfiinţând şcoli noi şi aplicând metode didactice noi, încearcă să creeze un tip nou de artist, care să unească abilităţile inginereşti cu creaţia artistică şi să nu fie nici sclav, nici rebel faţă de industrie, ci colaborator şi prieten.

Strădania aceasta de colaborare se vede clar în arhitectură. Înainte de Revoluţie, arhitecţii ruşi imitau diferite stiluri – baroc, gotic, neoclasic, neoromantic. Spiritul Revoluţiei a măturat toate aceste uşuratice, nepotrivite abateri ale celei mai sterpe arte; ruşii se adâncesc acum în sufletul lor, trăiesc intens clipa istorică prin care trecem, se căznesc să găsească cele mai fidele şi mai desăvârşite combinaţii pentru o arhitectură care să corespundă nevoilor lor economice, sociale şi decorative

[63] Ivan Ivanovici Golikov (1886–1937) – artist sovietic, specialist în miniaturile Palekh şi în arta icoanelor.

de astăzi. De-acum, nici o podoabă de prisos, noua arhitectură trebuie să fie goală precum logica. Uzine, ministere, staţii de cale ferată, blocuri muncitoreşti, şcoli, spitale, teatre, oraşe noi trebuie să fie strâns adaptate noilor materiale contemporane: beton armat, fier, sticlă. Orice podoabă dispare. Noile edificii din Rusia au aceste importante elemente de recunoaştere: lipsă de graţie, adaptare raţională la scopul clădirii, soliditate.

Aceeaşi împăcare şi sinteză a maşinii cu arta încearcă s-o reuşească îndrăzneţul regizor Meyerhold[64] în teatrul său din Moscova; regia lui este goală, raţională, ca o maşină desăvârşită. La fel şi jocul actorilor lui: iute, spasmodic, sec, fără lirism.

Ruşii sunt din firea lor dansatori şi mimi; au bună dispoziţie, forţă de regenerare, sunt fermecaţi repede de beţia dionisiacă şi se unesc uşor cu celelalte suflete, ajung una cu ele. De aceea şi teatrul rus este, cu siguranţă, cel mai bun din lume.

— Mergem astă-seară la teatrul lui Meyerhold? Se joacă *K.E.*, mi-a propus un tânăr rus, prieten de-al meu.

— *K.E.*?

— *Catastrofă în Europa*, aşa o numim noi prescurtat.

— Mergem, i-am răspuns, îmi place titlul.

Marele teatru e plin de lume. Afară ninge, plopii golaşi au îngheţat de frig, săniile alunecă pe străzile îngheţate şi ele, iar dulcele, melancolicul lor clinchet de clopoţei se opreşte în faţa teatrului îmbrăcat în zăpadă.

Doamnele sosesc în grabă – unele, amazoane scite mlădioase ca nuielele, altele, matroane trupeşe, ca de la miazănoapte, cu şolduri late. Bărbaţii îşi scot mantalele din piei de oaie şi căciulile de lână şi rămân cu bluzele strâns

[64] Vsevolod Emilevici Meyerhold (1874–1940) – actor, teoretician, regizor şi director de teatru din Rusia Sovietică.

încinse şi capul ras. Nu vezi nici o femeie împodobită bogat; boieroaicele care aveau diamante şi mărgăritare au plecat – altele au apucat să şi le ia cu ele şi le scot acum unul câte unul în străinătate ca să trăiască, altele n-au apucat, le-au lăsat în Rusia şi împodobesc acum colecţiile din muzee. Fudulii au plecat şi ei cu ghetrele, monoclurile şi hainele lor din piele lăcuită.

Mă plimb cu prietenul meu pe coridoarele teatrului, aşteptând să înceapă spectacolul. Studenţi şi studente, muncitori şi muncitoare, funcţionari cu bluzele lor tipice, cu cizme înalte, cu centură de piele. Toţi tineri; rareori întâlneşti o figură de bătrân.

— Ce s-a întâmplat cu bătrânii? îl întreb pe prietenul meu.

— Au plecat, au murit. Stau în casele lor şi bombăne, îmi răspunde el.

Şi apoi, după puţin:

— Te impresionează publicul din teatre? Marea misiune engleză care a venit ca să studieze Rusia Sovietică a întrebat-o pe o faimoasă dansatoare ţaristă, care nu a vrut să plece, ci a rămas şi dansa pentru muncitorii bolşevici, cum i se pare noul ei public. Şi vestita dansatoare a răspuns: „Sigur, lipsesc mărgăritarele şi toaletele scumpe, dar simt că muncitorii aceştia vin să vadă şi să se bucure de arta mea. Chiar dacă am înaintat în vârstă de-acum, în faţa acestui public nou simt o răspundere şi mă străduiesc să dansez mai bine”.

Aerul miroase a cizme de piele şi a tutun ieftin pe care bărbaţi şi femei laolaltă îl fumează neîncetat; mulţi scot din buzunar câte-un măr, îl freacă de sacou şi-l mănâncă lacomi cu coajă cu tot; alţii se uită nerăbdători la ceas şi tot mestecă seminţe de floarea-soarelui.

Tinerii se-nvârt încolo şi-ncoace aprinşi, iar ochii lor scânteietori şi obrajii lor ţuguiaţi licăresc sub candelabrele

ţariste. Nicăieri nu am văzut tineri atât de tăcuţi şi de înflăcăraţi ca slavii aceştia, care au început să coboare din stepele ruseşti. Şi precum străbunii lor vânători şi arcaşi, pun şi ei mâna streaşină la ochi şi scrutează către Europa. Ochii le lucesc ca ai şarpelui, plini de farmec primejdios.

La fel şi slavii, farmecă într-un mod periculos; ochii lor sunt adesea gri-verzi, bărbia lor, ascuţită şi dură, iar şoldurile lor, foarte late, şi-mi amintesc de o „Sfântă Fecioară” gotică de lemn pe care am văzut-o în Ulmi; şedea şi ţinea în poală o grămadă de prunci înfăşaţi.

Mirosul acesta din jur, vuietul, ninsoarea care arunca lumină sub ferestre, caii care nechezau în faţa uşilor teatrului, femeile care se tot agitau aprinse şi dure, bărbaţii cu centuri şi cu încălţăminte înaltă – toate îmi dau deodată impresia că respir aerul unei sălbatice tabere militare ninse.

Bate gongul, toţi aruncă ţigara, înghit în grabă ultimele îmbucături de măr şi vâră la loc în buzunare seminţele de floarea-soarelui.

Cortina se ridică; nici un decor – nici picturi, nici cartoane. Scena este complet goală; numai câteva paravane mobile care reprezintă ziduri. Zidurile acestea se deschid, se închid, sunt mutate, creează camere, podeaua se tot roteşte, apar brusc pe ea obiecte de mobilă şi actori.

Arhitectură simplă, fără vreo concesie sentimentală. Altădată rolul pictorului era dominant în regia rusească. Pe vremea când teatrul rus a început să facă turnee în Europa, ochii apusenilor s-au înceţoşat şi s-au îmbătat de culorile barbare. Faimoşii regizori ruşi, Bakst, Golovin, Korovin, inundau scena cu culori ţipătoare, şi astfel opera şi actorii păleau în atâta strălucire.

Regia rusă contemporană alungă pictura. Teatrul, spun regizorii bolşevici, nu este făcut nici pentru scriitor, nici pentru regizor; este făcut pentru actor; actorul trebuie,

într-un cadru arhitectonic foarte simplu, în trei dimensiuni simple, să se mişte şi să-şi pună-n valoare calităţile. Toate celelalte sunt umpluturi romantice.

Meyerhold este cel mai fanatic dintre toţi aceşti inovatori. Decorurile lui sunt alcătuite din suprafeţe mobile, scări şi frânghii, şi şi-a antrenat actorii să danseze, să se caţăre şi să sară ca nişte acrobaţi la circ, iar opera teatrală o reinterpretează şi o schimbă după bunul-plac, după cum serveşte regiei lui simple şi actorilor.

În *K.E.*, este de nedescris dinamismul care izbucneşte pe scenă. Ceva zorit, nervos şi meşteşugit, comicul amestecat cu tragicul într-o modalitate nouă, ca şi cum omul ar fi o marionetă, un Fasoulis[65] care se antrenează şi se oboseşte între două prăjini. Agitata şi zorita viaţă contemporană, în care nu e timp de monologuri şi nici de înşirat cuvinte frumoase de dragoste, ci este crudă, amară şi sălbatică, numai pe o astfel de scenă şi într-un asemenea ritm poate să încapă.

La început rămâi uimit. Unde e tragica măreţie cu care ne-au obişnuit vechile capodopere? Încet-încet însă avântul, tulburarea, adevărul contemporan te atrag, şi vezi că tot acest vârtej este ritmul adevărat al sufletului tău. Iar toată regia aceasta, maşinile, scările, fiarele, este singurul cadru al epocii noastre industriale nemiloase, fără frumuseţe, poate, dar plin de o nouă măreţie. Aceste fiare, lemnele şi maşinile, pe care atât de îndrăzneţ le foloseşte Meyerhold, sunt, vrem, nu vrem, fie că ne par frumoase, fie că nu, gratiile închisorii noastre.

Mă întorc acasă la miezul nopţii. Străzile sunt ninse, femeile vând pe la colţuri ţigarete, mere şi sendvişuri cu caviar. În dosul unui geam, jos la subsol, desluşesc două

---

[65] Fasoulis – numele unui personaj comic (măscărici şi saltimbanc) tradiţional în teatrul de păpuşi grec.

chinezoaice palide, cum se apleacă şi cum calcă albituri cu fierul; o chinezoaică bătrână şade pe o canapea şi se despăduchează.

Doi copii vagabonzi, cu zdrenţele lor pitoreşti, cu murdarele lor căciuli înalte din piele de oaie, caută încă prin faţa restaurantului, se rostogolesc prin zăpadă, râd şi dispar ca nişte demoni shakespearieni, numai voie bună şi mizerie. De nenumărate ori, i-am privit cu mândrie pe copiii vagabonzi ai Revoluţiei cum, la intrarea în restaurante, îmbrăţişau caloriferul ca să se încălzească. În vespasienele subterane stau fericiţi în jurul focului aprins. Când e frig năprasnic şi aprind focuri pe străzi, sar de jur împrejur şi dansează, şi de sub zdrenţele multicolore li se desluşesc şoldurile încovoiate. În zori dorm prin staţiile de cale ferată, prin lăzi, la intrarea acoperită a caselor mari, pe unde se nimereşte. La mitinguri, la paradele militare, la înmormântările mari, la serbările roşii sunt primii şi cei mai buni; iar la apusul soarelui, când funcţionarii termină lucrul şi aleargă în grabă să mănânce la marile restaurante, copiii vagabonzi stau la intrare şi-i privesc sarcastic şi furioşi. Străzile centrale sunt luminate ca ziua, din când în când întâlneşti câte-un paznic de noapte, care stă drepţi în mijlocul străzii, nemişcat, râul îngheţat sclipeşte sub lună şi mii de corbi dorm prin copacii încărcaţi de zăpadă. La răstimpuri scot un sunet răguşit, de parc-ar visa.

Doi inşi rotofei, cu ghetre, cu blănuri grele, trec în grabă, lipiţi de zid, parfumaţi şi agitaţi. Privesc în urma lor, dar nimeni nu-i hăituieşte, şi totuşi mersul le e neliniştit. Sunt ca năuciţi, nu se simt bine; nu respiră lejer, ceva neliniştitor pluteşte-n aer. Rusia Sovietică, precum o pisică, se joacă cu guzganii aceştia frumos mirositori, nu-i mănâncă, îi zgârie numai puţin câte puţin cu ghearele, şi îndată apoi se preface iarăşi indiferentă, mijind ochii,

chipurile că doarme. Dar guzganii cei frumos mirositori nu se simt bine.

Aceeaşi călcătură, puţin mai moale, puţin mai înrobită, are în Rusia şi o altă tagmă, preoţii. Uneori întâlneşti câte unul păşind încovoiat, cu părul unsuros, revărsat pe umeri, cu mâinile uscate şi atârnânde, cu privire părintească tulbure şi speriată. Nu se simt bine nici aceştia. Unul îmi spunea deunăzi:

— Să plecăm? Să plecăm, ai spus? Unde să ne ducem? Aici o să rămânem!

Spunea „aici” ca şi cum ar fi spus „în capcană”.

Teatrul

Pe străzi zăpada este până la genunchi, trotuarele sunt îngheţate, sticlă, o femeie alunecă şi cade, un câine o miroase şi pleacă.

Mândrii *izvozcik*, birjarii, şed sus pe băncile lor, în linie, neclintiţi, cu bărbile lor dese, ţărăneşti, cu căciulile lor verzi de postav, garnisite cu blană, ca nişte ştabi asiatici. Nu-şi mai fac cruce când trec pe lângă biserici, dar înlăuntrul lor sigur vor fi blestemând furia de neînţeles a oamenilor de a prigoni boierii şi boieroaicele, care nu catadicsesc să calce cu piciorul pe pământ, ci umblă numai cu troicile şi plătesc boiereşte. Acum s-a ieftinit, a decăzut lumea, şi toţi înoată prin noroi sau urcă şi se înghesuie în blestematele de tramvaie...

Trec căruţe încărcate cu lemne şi făină. Caii, greoi, neîmblânziţi încă, nechează, îşi scutură capul sub jug şi se vâră până la genunchi în zăpadă. Căruţaşii, înfăşuraţi în blănuri de oaie, huiduie sălbatic, de parcă s-ar afla încă în stepele pustii. Calcă greu şi ei, precum caii. Pe străzile unui oraş apusean, alaiul acesta barbar de căruţe încărcate cu lemne şi făină ar fi o stridenţă; aici, sub turnurile roşii şi sub ambrazurile Kremlinului, se armonizează desăvârşit cu sălbaticul, vărgatul, belicosul suflet al Moscovei.

Cârduri de corbi zboară croncănind din copac în copac, din acoperiş în acoperiş şi prăvălesc de pe marginile ţiglelor jos, peste trecători, mici bulgăraşi îngheţaţi de zăpadă. Corbii, care se regăsesc atât de des în paginile literaturii ruse, sunt într-adevăr păsările stăpânitoare ale cerului rusesc. Mai întâi m-am bucurat de ei la Odessa, apoi pe deasupra nesfârşitelor ogoare negre ale Ucrainei, iar acum, la Moscova, mă bucur să-i văd cum dau târcoale în cârduri, cum se aşază pe vulturii bicefali de bronz, care încă privesc, din vârful turnurilor Kremlinului sovietic, Răsăritul şi Apusul.

Pe trotuare trec femei trupeşe, puternice, dintr-o rasă primitivă; sălbatică şi ea, ca şi caii ruseşti, numai robusteţe şi rodnicie. Sunt femeile care încă nu s-au săturat să mănânce, să muncească şi să nască; celelalte, delicatele boieroaice, pline de oboseală, plictis şi duh, au plecat, au emigrat şi, cum spune poetul rus, „Blestemate să fie!”.

Un om cu ţinută nobilă stă la colţul străzii, cu blana lui roasă, cu căciula lui jumulită; întinde discret mâna şi cerşeşte. Nimeni nu-i dă atenţie; figura lui e foarte plăcută, pielea, trandafirie, îi luceşte încă – rămăşiţe de grăsime; îl salută pe orice trecător înclinându-se uşor, tăcut.

Mai încolo, un mujic bătrân, cu o desagă deschisă dinaintea lui, cântă cu jale, cu disperare, monoton, de-ai zice că strigă nesfârşita stepă îngheţată a Rusiei. În policroma, însufleţita armonie a Moscovei toate aceste suspine tăcute, nechezaturile şi cântecele sunt atât de potrivite şi necesare, încât nu te gândeşti la durerea fiecăruia în parte, ci te bucuri de fiece strigăt ca de o contribuţie îndreptăţită.

Pe un cer roşu-cenuşiu stăteam, astăzi la amiază, şi mă bucuram de vestita catedrală mitropolitană „Sfântul Vasile"; o înălţase Ivan cel Groaznic, şi când a isprăvit i-a scos ochii arhitectului, ca să nu mai poată ridica vreo alta asemănătoare în lume.

Inima lui nu tresare dinaintea Parthenonului; numai mintea, după chinuitoare strădanii şi savante combinaţii, înţelege şi este atunci stăpânită de o admiraţie liniştită, rece, potrivită cu firea lui. Dar aici, dinaintea acestei biserici barbare, inima-mi tresare şi se desfată. Ca un uriaş cactus stufos îmi pare catedrala aceasta mitropolitană, cu ramuri simple, înflorite. E plină de verde, roşu, galben, toată numai flori. Cu turlele ei orientale, răsucite ca nişte turbane, multicolore, e ca o adunare de emiri. Nu se spune că bogăţia asiatică, tandreţea şi în acelaşi timp asaltul eroic al minţii acesteia vor învinge logica?

Poporul care a dorit şi apoi a şi făcut, cu pietre, cu lemne şi cu culori, catedrala asta mitropolitană, dar şi groaznicul împărat care atât de mult a iubit-o aparţin unei rase ce nu are nici o legătură cu desăvârşirea geometrică, solară a Greciei şi nici cu organizarea practică şi cumpătată a Apusului. Cum ar putea căpeteniile de astăzi ale Rusiei, orbite de civilizaţia maşinii, să supună modelelor vestice sufletul acesta oriental sălbatic?

Un pluton de soldaţi roşii trece prin Piaţa Roşie; merg cu paşi mari şi mantalele lor lungi până-n pământ, gri, flutură

în vântul rece, ca nişte aripi. Iată răspunsul! Mintea şovăie, cumpăneşte veşnic între „da” şi „nu”, socoteşte cu dramul, se străduieşte să clasifice cu exactitate matematică toate posibilităţile, înainte de a lua o hotărâre. Veşnic stă şi numără firele de nisip din mare. Dar fapta izbucneşte, deschide drum, urmează întunecatul impuls sufletesc, cel sigur, şi lasă în urmă cu dispreţ mintea lui Hamlet să-şi recite celebrul monolog.

Vitrinele strălucesc. Câteva ţesături, mai puţine bijuterii de aur, foarte puţine mărunţişuri. Dar două articole se găsesc din belşug şi vitrinele sunt pline – alimente şi cărţi. Fenomenul care urmează după orice revoluţie: foamea. Foame trupească şi foame spirituală. Clasa care s-a ridicat la putere s-a ridicat pentru că a condus-o această atotputernică amazoană – Foamea. Trebuie să vedeţi aici, în Rusia, muncitorul, muncitoarea, poporul cum mănâncă şi cu ce nesaţ deschid cartea şi citesc, dăruindu-se cu la fel de mare dorinţă acestor două nevoi egale. Pâinea şi spiritul îşi regăsesc vechea unitate mistică.

Ideea că retrăiesc Bizanţul, marele creuzet al Răsăritului şi al Apusului, îmi stăpâneşte iarăşi mintea. Sângele impulsiv, amestecat fierbe ca mustul în paharul purpuriu al Moscovei. Un vânt se înteţeşte în jurul tău plin de zarvă dionisiacă şi de beţie tulbure. Când oare, după câte generaţii aşadar, se va limpezi mustul acesta în vin curat?

S-a înserat. La o intrare de cinematograf, firma luminoasă se răsucea ca un şarpe de foc; şi dintr-odată mi-am amintit că directorul teatrului Kamerni, vestitul Tairov[66], mă aştepta astă-seară. Am iuţit pasul.

---

[66] Aleksandr Iakovlevici Tairov (1885–1950) – regizor rus, unul dintre cei mai de seamă inovatori ai artei teatrale şi unul dintre cei mai longevivi directori de teatru din Rusia, inclusiv în epoca sovietică.

Un prieten de-al meu, când i-am spus că o să merg astă-seară să-i fac o vizită lui Tairov, a râs, zicând:

— Nu merită efortul. Tairov s-a îngrăşat.

L-am găsit în biroul lui, cu puţin timp înainte să-nceapă noul spectacol de estradă *Giroflé-Girofla*. Într-adevăr era foarte gras, elegant şi mulţumit.

— Am văzut *Salomeea* dumneavoastră la Berlin înainte de Revoluţie, i-am zis. Deunăzi am văzut-o şi aici. Aceeaşi. Nu v-a tentat ca după Revoluţie să anulaţi şi să reînnoiţi toate reuşitele dumneavoastră admirabile de până acum?

— Nu v-a plăcut?

— Nu prea mult. Dacă vă amintiţi, când vă aplaudau cu entuziasm berlinezii, aţi auzit câteva fluierături: eram eu şi câţiva evrei polonezi şi ruşi. Să mă iertaţi.

Artistul acesta mulţumit, cu cărarea lui şi cu obrajii rotofei, mă călca pe nervi.

Tairov a zâmbit cu fineţe:

— Şi veniţi astă-seară în tabăra duşmanului ca să spionaţi care-i sunt acum forţele şi cum le pune în linie de luptă?

— Vin în tabăra unui tovarăş ca să văd cum luptă şi el în groaznica luptă, din domeniul său. Şi aş vrea să aflu asta de la un războinic priceput: ce influenţă are în arta dumneavoastră evenimentul cosmogonic al Revoluţiei comuniste?

— Mare. Mă aflu la o cotitură hotărâtoare a artei mele. Caut ceva mai sprinten, mai adevărat, mai dinamic, care să se potrivească cu sufletul nostru de astăzi. Nu un realism îngust şi nici un romantism cu vorbe-n vânt. Ceva nou, o sinteză, numiţi-o cum vreţi, neorealism poate. Nu resping romantismul, dar accept numai romantismul sănătos.

— Goethe a denumit romantism pasiunea. Dumneavoastră ce conţinut daţi cuvântului „romantism”?

Oare nu cumva înţelegeţi faptul că acceptaţi nu doar reprezentarea realistă a lumii celor cinci simţuri, ci şi a neclarei lumi interioare, nevăzute?

— Exact. Să exprim fiinţa.

— Dar acelaşi lucru acceptă şi clasicismul. Dacă stabilim ca fapt clasic exprimarea foarte sobră a fiinţei, atunci ce deosebire este între clasicism şi, aşa cum spuneţi, romantism? Oare nu cumva e nevoie să scăpăm de toate aceste cuvinte foarte uzate? Şi poate atunci o să vedem că sinteza pe care o căutaţi nu este unirea diverselor definiţii sofistice încâlcite, ci o faptă simplă precum amorul, un contact nemijlocit?

Tairov s-a gândi puţin şi a spus:

— Mi se pare că a bătut gongul şi că o să pierdeţi începutul, care e partea cea mai bună a operei.

Următoarea seară am mers la teatrul evreiesc; voiam, după atmosfera asta împietrită a omului care s-a îngrăşat şi oboseşte în discuţie şi nu mai poate să înainteze, să respir aerul evreiesc învolburat.

Spectacolul începuse. Decorurile erau simple, expresioniste, umbre bruşte, lumini bruşte, costume zdrenţăroase, vărgate, ochii, buzele, toată masca personajului fardată grosolan, ca măştile de dansatori ale sălbaticilor. Nici o strădanie exterioară de a rămâne credincioşi numitului realism; deşi puteau, de exemplu, să aibă atârnată o lampă adevărată, au doar un carton tăiat la repezeală în formă de lampă, în loc să citească un ziar adevărat, ţin în mână o bucată de hârtie de ambalaj, în loc să scrie cu creionul pe hârtie, fac o mişcare iute prin aer, în palmă...

Actorii se mişcă spasmodic, de parc-ar fi beţi, ca nişte marionete, simţi că sufletul este o forţă explozivă, care izbucneşte violent şi poceşte trupurile. Aici, în teatrul evreiesc, intri ca într-un vârtej. Înţelegi de-acum că arta nu

este o simplă reconstituire a vieţii, ordonată, cumpătată; ci este o beţie sfântă: un vârtej, o eroică ieşire din spaţiu şi timp.

Nu te interesează ce cuvinte spun şi nici nu eşti atent la intrigă; opera joacă un rol secund. Emoţia ţâşneşte din ritmul care-i răpeşte pe toţi aceşti actori cu zdrenţele lor, cu strigătele, cu grimasele lor. Începi aici să ghiceşti care ar fi sufletul – dans şi muzică – al tragediei antice. Un asemenea ritm ar sfărâma şi ar zdrobi coaja cuvintelor, singurele care ne-au mai rămas de la tragicii antici.

În teatrul lui Meyerhold trăieşti neînduplecarea raţională până la extrema ei urmare absurdă; în teatrul evreiesc, punctul de plecare este beţia. O beţie fanatică şi ea, dar care de la marea ei urmare ajunge la o înaltă raţiune cumpătată.

Însă, dintre toate bucuriile pe care mi le-a adus teatrul în Rusia, cea mai nouă, cea mai neaşteptată a fost bucuria mea vizitând teatrul „Bluze Albastre”. Pentru o clipă, mi s-a părut că trecea prin faţa mea, plin de glume grosolane, de bocete barbare şi de forţă primitivă, carul sacru dionisiac al lui Thespis[67].

Un zeu, Proletarul, este iarăşi tăiat în bucăţi şi suferă, şi tot poporul – mădularele lui –, jos, pe scaunele populare cele tari, jeleşte împreună cu el; zeul învie, prinde puteri şi îşi omoară duşmanii; şi tot poporul împreună cu el redevine puternic şi simte că i se uşurează inima. Din suferinţele de veacuri ale zeului, cu noua lor mască din zilele noastre, se naşte, în acest umil teatru proletar, tragedia nouă.

„Bluze Albastre” este un mic teatru proletar, simplu, primitiv, stângaci. Este cel mai legitim copil al Revoluţiei,

---

[67] Thespis – primul dramaturg grec antic (sec. al VI-lea î.Hr.). Fragmentele şi titlurile de piese atribuite lui nu-i aparţin cu adevărat.

dintre toate teatrele. Joacă muncitorii care învaţă în şcolile sovietice de artă, decorurile sunt sărace şi naive, ca în epoca lui Shakespeare: o sabie la mijloc înseamnă ofiţer, o puşcă înseamnă soldat, un copac indică pădurea, un horn, uzina... Piesele care se joacă sunt scrise de muncitori, cu scene dramatice, ţipătoare şi umor grosolan. Scenele se schimbă iute, dezordonat, nici măcar o mică legătură între ele, opera este cinematografică şi alertă. Trec grăbite prin faţa ta toate evenimentele politice, interne şi externe, care au legătură cu Rusia Sovietică. Actorii teatrului „Bluze Albastre” sunt în acelaşi timp cântăreţi, dansatori şi acrobaţi, cântă la acordeon; se căznesc în toate felurile să ţină trează, încordată, atenţia mulţimii.

Există astăzi mii de „Bluze Albastre” în Rusia, trupe itinerante de muncitori care joacă în izbe necunoscute, în cluburi muncitoreşti, în închisori, în cazărmi, în restaurante populare, în bâlciuri. Auditoriul urmăreşte spectacolul ca în epocile primitive: cu nelinişte, cu injurii, cu râsete; cu greu se stăpâneşte să nu se repeadă pe scenă şi să intervină omorându-l pe burghez şi eliberându-i pe tovarăşi.

Cele mai multe piese care se joacă nu au o valoare literară excepţională; scopul lor nu este frumuseţea, ci propovăduirea revoluţiei sociale. Tinerii scriitori ai proletariatului nu pot, fireşte, să scape de grijile cotidiene şi să se înalţe în seninul văzduh dezinteresat al artei. Şi nici nu vor. Arta, propovăduiesc ei, este şi ea o armă în mâinile proletariatului. Ei nu scriu artă pentru artă, nu sunt interesaţi de forma desăvârşită; trâmbiţează idei şi au numai un scop: să trezească, să lumineze masele. Nici scriitorii, nici actorii, nici publicul nu se interesează de frumuseţea pură. Cred într-o idee, luptă pentru o nouă concepţie despre lume; primejdia externă şi internă atârnă îngrozitoare deasupra lor şi nu-i lasă să se predea fără griji jocului curat. Iar acum, că sunt mulţi, strânşi frăţeşte în

teatru, uniţi prin aceeaşi dorinţă, toţi un suflet, se bucură că-şi văd ideea cum urcă pe scenă, ca să se lupte cu duşmanii şi să triumfe.

Există o nouă credinţă; şi, cum s-a întâmplat totdeauna, arta, precum şi toate celelalte dezvăluiri ale vieţii individuale şi sociale slujesc, cu oarbă, bucuroasă supunere, noua himeră a omului.

De aceea, în Rusia Sovietică nimănui încă nu-i stârneşte atenţia arta curată, dezinteresată. În anii prerevoluţionari ai robiei şi ai dorinţei, toate sufletele care aveau forţă creatoare scriau, se uşurau prin cuvinte şi simboluri, căutau scăparea în opera de artă; astăzi a sosit clipa împlinirii; toate sufletele puternice ale Rusiei, care altădată ar fi izbucnit, ca să învie din robie, în teorie şi în artă izbucnesc astăzi în faptă – ajung comisari, generali, economişti, oameni de ştiinţă, căpitani de aviaţie, învăţători... De-acum nu mai visează, îşi clădesc palatul propriei libertăţi.

Mai târziu, când groaznicul vârtej se va limpezi, când se va întări noua realitate şi va trece primejdia, atunci multe suflete creatoare vor putea iarăşi să se îndepărteze de activitatea practică imediată şi să creeze noile opere de artă dezinteresate; atunci vor avea răgazul necesar pentru creaţie şi totodată dreptul de a lua arta drept cel mai înalt joc.

Tânăra civilizaţie creată în atâta sânge îşi va găsi noua artă numai când îşi va dobândi şi păstra echilibrul.

Presa roşie

Un preţios, eficace mijloc de luminare a fost în mâinile bolşevicilor presa. Şi aici, ca şi în celelalte forme ale vieţii politice şi sociale, cel mai înalt reglator a fost interesul comunităţii. Aşadar, o forţă teribilă, cum este presa, nu putea rămâne fără frâu; trebuia să se supună cu o disciplină militară şi să contribuie şi ea la victoria finală. Dezbaterile interminabile dacă Revoluţia a fost bună sau rea, dacă până la urmă comunismul va salva sau va distruge Rusia au fost considerate primejdioase şi zadarnice. Să înainteze cu credinţă, cu prudenţă şi cu o colaborare intensivă şi disciplinată pe drumul care a fost deschis – numai aşa vor înfăptui salvarea Rusiei, care va deveni model şi pentru salvarea lumii.

Iată de ce, îndată ce au luat puterea, bolşevicii au interzis toate tipăriturile reacţionare şi au oprit toate ziarele reacţionare. Guvernul revoluţionar a început imediat să tipărească şi să împartă gratis ziare şi reviste care în fiecare zi, pe toate tonurile, repetând neobosit, vesteau războiul împotriva oricărei idei burgheze, demontau orice superstiţie şi proslăveau marile foloase ale comunismului.

Poporul, după atâta robie ţaristă, era incult, mujicul, animal întunecat şi puternic, care nu înţelegea limpede ce se petrecea în jurul său, aşa încât era nevoie ca, în cuvinte simple, cu stăruinţă şi claritate, cu asigurări formulate simplu, să i se spună şi să i se repete zi de zi acelaşi tropar, ca să poată în sfârşit să ştie, cândva, lucrul acesta pe de rost. Şi astfel, încet-încet, să creadă în noua stare de lucruri şi să vrea să devină şi el, în mod conştient de-acum şi în mod liber, colaborator.

„Chiar dacă n-am avea nimic altceva decât ziarele – spunea Lenin –, tot am putea să dezrădăcinăm din popor toate superstiţiile.” Şi adăuga foarte just: „Dacă am aştepta ca mai întâi, prin evoluţie, să fie educată

majoritatea electorală a poporului şi abia apoi să facem revoluţie, nu am ajunge la această realizare nici în cinci sute de ani”.

De aceea, încă de la început, a dat extrem de multă importanţă organizării şi răspândirii presei cotidiene. De-acum, misiunea ziarului nu mai este doar să spună noutăţile zilei sau să servească interesele particulare, financiare ori politice; un scop al lui este şi să alerge de la o margine la alta a nesfârşitei ţări, să propovăduiască noua Evanghelie şi să lumineze suflete.

În milioane de exemplare sunt tipărite cotidiene pentru toate profesiile şi pentru toate naţionalităţile Rusiei; şi toate sunt scrise cu o dibăcie unică, pe baza celor trei principii ale psihologiei maselor: fraze simple, percutante; să spui şi să repeţi neîncetat aceleaşi şi aceleaşi lucruri; să-i asiguri pe cititorii tăi şi să crezi tu însuţi că ideea comunistă este singura adevărată şi că în curând va stăpâni lumea.

Toţi, cât pot, colaborează cu râvnă apostolică la această atotputernică propagandă prin presa luminătoare. Comisari ai poporului, conducători politici, funcţionari superiori şi inferiori, muncitori şi ţărani, bărbaţi şi femei, toţi devin ziarişti, toţi se străduiesc, cât pot, fiecare în domeniul pe care-l stăpâneşte, să lumineze masele. Sunt analizate în detaliu, cu stăruinţă adesea didactică şi cu migală, toate chestiunile politice, sociale, economice. Şi astfel, cotidienele ruseşti au ceva greoi, monoton, scolastic, sunt cu totul diferite de obişnuitele cotidiene burgheze; pentru că nu au ca scop să-i amuze pe cititorii lor sau să-i exploateze, ci să-i lumineze.

Cotidianul sovietic reuneşte şi îndeplineşte funcţii de învăţător, de carte, de cuvântare, de cateheză. Scandaluri sociale, crime înfiorătoare, în toate amănuntele lor,

foiletoane erotice ispititoare nu există în presa sovietică; totul este supus unui scop superior, monoton, luminător.

Este creată o strânsă comunicare între cotidian şi publicul lui cititor. Muncitorii şi ţăranii din toată Rusia îşi trimit părerile despre toate chestiunile generale sau le judecă pe ale lor, locale, cu multă libertate. Astfel, cotidianul devine un organism viu care primeşte neîncetat şi asimilează noi elemente; şi scade astfel şi pericolul de a ajunge, în limitele disciplinei comuniste, neînsufleţit şi scolastic.

Una dintre cele mai originale izbucniri ale necesităţii ziaristice a Rusiei noi sunt aşa-numitele „gazete de perete”. În fiecare uzină ori şcoală muncitorească, în închisori, în cazărmi, în şcoli, există lipite pe zid cotidiene redactate de personalul fiecărui grup. Sunt când cotidiene, când săptămânale, când lunare; sunt când tipărite, când bătute la maşină, când scrise de mână. Apar mereu pe o singură foaie, cel mai adesea ilustrată cu caricaturi, şi sunt lipite la intrare sau în sala mare comună.

În fiecare fundaţie este aleasă o comisie, care se schimbă la fiecare trei sau şase luni, şi aceasta adună orice ştire importantă pentru comunitate, redactează articolele şi se îngrijeşte de ediţie. Gazeta de perete întoarce problemele pe toate părţile, pune întrebări, deschide o dezbatere, ajunge la concluzii, luminează.

Simplă este şi metoda foarte naturală pe care a născut-o gazeta de perete: la începutul Revoluţiei, fiindcă nu exista destulă hârtie, agenţia telegrafică oficială tipărea pe petice de hârtie cele mai importante telegrame şi le trimitea diferitelor uzine; muncitorii le lipeau pe zid, îşi scriau şi ei pe resturi de hârtie sau pe pachetele de ţigări propriile păreri sau noi informaţii pe care le ştiau, iar apoi le ţintuiau pe perete; sau luau un cărbune ori un creion şi mâzgăleau pereţii. Şi astfel, cu timpul, obişnuinţa asta a

ajuns necesitate şi a fost creată, în mod organizat de-acum, gazeta de perete.

Toţi ţăranii sau muncitorii care arată capacităţi excepţionale în redactarea acestui cotidian sunt trimişi să studieze, pe cheltuiala comunităţii lor, la şcoli superioare de jurnalism; prin selecţia asta cotidiană, din rândurile poporului şi din toate profesiile, personalul cotidienelor este reînnoit numai din elementele proletare deosebite. Nu-l voi uita niciodată pe micuţul redactor al gazetei de perete dintr-un azil de copii ai străzii.

— Avem, îmi spunea directorul azilului, o comisie de copii care supraveghează igiena. Înainte să mănânce, copiii stau în linie, iar micii supraveghetori ai igienei inspectează dacă mâinile lor sunt curate. Dimineaţa îi supraveghează să se îmbăieze toţi, să se pieptene, să se spele pe dinţi. Avem supraveghetori speciali, tot dintre copii, şi pentru sala de lectură, pentru gimnastică, pentru muzică şi pentru gazeta de perete. Dacă vreţi, vi-l prezint pe micuţul dumneavoastră confrate, un copil de zece ani din Harkov, care scrie singur în fiecare lună aproape întreg cotidianul.

Şi l-a strigat pe-un copil să-l cheme pe micul confrate să vină.

Peste puţin, a apărut în faţa noastră un copilaş mic, rumen la faţă, cu cravată roşie, cu năsucul în vânt şi ochii albaştri, foarte strălucitori. Ne-am salutat cu seriozitate şi am început discuţia.

— Care e scopul cotidianului tău, iubite confrate? l-am întrebat.

— Să-i lumineze pe toţi tovarăşii din şcoala noastră.

— Ce înseamnă „să-i lumineze”?

— Să fie curaţi, să spună adevărul, să-l iubească pe Lenin.

Răspundea în puţine cuvinte, sincer. Mintea lui lucra simplu şi sigur. Ochii lui erau plini de curiozitate; şi a început, fără ca eu să-mi dau seama de asta, să-mi ia un interviu. M-a întrebat dacă avem şi noi în Grecia gazete de perete şi pionieri şi un Lenin; şi dacă în ţara noastră mai există încă preoţi şi regi. Scosese un caieţel şi nota; i-am făcut şi o schiţă cu un soldat în fustanelă, i-am pictat şi o opincă tradiţională. Apoi m-a salutat în grabă şi a plecat.

Directorul râdea:

— Aleargă să scrie un articol pentru gazeta de perete, mi-a zis el: „Copiii greci”.

În aceeaşi seară am vorbit cu un jurnalist despre libertatea presei. Mi-a răspuns cu fanatism şi cu limpezime:

— Trebuia să se întâmple una din două: sau să începem o discuţie – şi ştiţi, discuţiile ruseşti sunt nesfârşite –, sau să începem să lucrăm. Să se întâmple amândouă deodată e imposibil. Ştim toate frazele din Crestomaţie: „Libertatea individului”, „Din discuţie reiese adevărul” etc., dar noi avem o învăţătură nouă şi porunci noi. „Dacă seamănul tău nu vrea să fie mântuit cu binele, mântuieşte-l cu forţa”, „Dacă libertatea individului pune piedici libertăţii comunităţii, înăbuş-o”, „Din practică, din lupta zilnică cu greutăţile, din îndelungata acomodare pe bâjbâite este creat adevărul”.

Adevărul nu este, pentru noi, o noţiune abstractă, pe care s-o putem pătrunde cu mintea, discutând, nu este ceva de-a gata, terminat, din afara noastră, care ne aşteaptă să-l descoperim. Adevărul este o înţelegere la care ajungem prin lupta noastră cotidiană cu realitatea. Nu e revelat, ci inventat şi creat.

De aceea, nu prin polemici şi acrobaţii judiciare ale minţii ne-am aşezat să găsim adevărul, ci prin faptă. Am preferat să fim scutiţi de certurile interminabile ale presei

fără frâu şi să mergem disciplinat până la capăt, pe drumul pe care am pornit. Timpurile sunt grele, duşmanii sunt mulţi şi bine organizaţi, e nevoie să fie mobilizate toate forţele noastre şi să fie concentrate, fără întârzieri şi discuţii, în jurul Ideii celei noi. Am deschis un drum, ne-am luat o răspundere. Războiul vine, cum o să învingem? Există o singură modalitate: să lucrăm toţi împreună în aceeaşi direcţie. Nici la dreapta, nici la stânga, ci drept înainte. La capătul oricărui drum stă întotdeauna Victoria.

Îmi vorbea şi îl priveam cu admiraţie, dar nu tandru. Oameni dintr-o bucată, fiindcă cred; lipsiţi de libertate, fiindcă creează o nouă libertate; imorali, fiindcă creează o nouă morală. Duri. Îmi vin în minte două versuri ale lui Nikolai Tihonov[68]:

„Ar trebui să facem cuie din asemenea bărbaţi.
Cuie mai dure n-ar exista pe lume”.

7 noiembrie. Stalin – Troţki

Una dintre cele mai frumoase zile din viaţa mea. Poate cea mai frumoasă. De mulţi ani mă căzneam să pricep anumite înţelesuri fundamentale, şi numai astăzi, într-o clipită, fără nici o strădanie, toate aceste înţelesuri au strălucit înlăuntrul meu. Un înţeles mai presus de toate este acesta: cine vine din civilizaţia apuseană cu

---

[68] Nikolai Semionovici Tihonov (1896–1979) – cunoscut scriitor sovietic, membru al grupării literare Frăţia Serapion.

străvechile lui întrebări metafizice şi cu prejudecăţile lui nu poate înţelege absolut nimic din cosmogonia clocotitoare – detestată sau iubită, indiferent – a Rusiei de astăzi.

Multe lucruri din concepţia sovietică despre lume le par delicaţilor burghezi filozofii grosolane, multe teorii bune de-ale lor le par simple reguli de organizare a activităţii, naive lozinci pentru mulţime; un intelectual cuminte, ordonat s-ar îngrozi pricepând în ce întâmplări sângeroase poate să ne arunce strigătul Rusiei.

Dar din fericire viaţa nu ascultă niciodată de cei cuminţi şi ordonaţi; de aceea şi merge înainte. De aceea s-a trecut de la plantă la animal şi de la animal la om; iar acum, de la omul cel rob la cel liber. O lume nouă se naşte iarăşi, prin toate chinurile şi-n tot sângele facerii.

Astăzi este ajunul marii zile: Revoluţia rusă sărbătoreşte sângeroasa ei zi de naştere. Încă este o fetiţă mică, îndrăzneaţă, emancipată, se joacă pe trotuare, îşi supără vecinii. Au venit închinători de la marginile pământului s-o vadă şi să-i aducă daruri; cu aceeaşi nelinişte şi dorinţă vor fi sosit, în alte epoci, la Mecca negricioasele rase orientale, la fel se vor fi adunat, tăcute furnicare, la Benares, oamenii galbeni. Se tot mută centrul pământului. Astăzi, duşmani şi prieteni, plini de teamă sau de speranţă, stau cu ochii pironiţi pe leagănul acesta roşu din Kremlin.

Un poet spaniol îmi spunea chiar ieri, când am mers în Piaţa Roşie, urmărind pregătirile înfrigurate pentru sărbătoare: „Scăpasem, lăsasem în urmă vechile sirene atât de fermecătoare: religia, patria, arta – eram liber. Aveam o colibă pe înălţimi, în Andaluzia, şi priveam, jos de tot, câmpia şi oamenii. Deodată mi-a ajuns la urechi un cântec nou. M-am întors către miazănoapte, nu mai încăpeam în libertatea mea, şi am venit aici, urmând cel mai potrivit cântec al abisului. Sirena stă acum la

miazănoapte, în zăpezi, cu ochii verzi, cu glas slav plin de patimă, cu pieptul însângerat”.

Vedeam pe străzi femei trupeşe cum ţin în mână stele roşii de pânză ca să-şi împodobească porţile; copii lipeau pe ziduri panglici roşii, late, cu litere negre: „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!” De la colţul străzii, grăbite, au apărut dintr-odată plutoane de soldaţi roşii, trecătorii se dădeau la o parte alergând, o bătrânică c-un coş de mere a ţipat îngrozită, iar merele s-au rostogolit şi s-au împrăştiat în zăpadă, roşii ca purpura; un fior vesel m-a trecut pe şira spinării; văzând merele în zăpadă, nu ştiu de ce mi-a străfulgerat prin minte vedenia cum că ruşii tocmai prădaseră un mare oraş, Berlinul, New Yorkul sau Parisul.

Peste tot în jurul nostru atârnă muncitori care lipesc reclame colorate. În flăcările trandafirii ale zorilor răsar, de un roşu-închis, o seceră şi un ciocan; în altă parte, Lenin, în picioare, ridică mâna şi ţâşnesc din pământ – ca la a Doua Venire a Arhanghelului Mihail – muncitori şi ţărani care întind, încă negri ca întunericul, plini de noroi, mâinile lor spre lumină; altundeva, soldatul roşu, cu steaua roşie pe frunte, pune mâna streaşină la ochi şi scrutează dincolo, departe, cu o privire sălbatică, pătrunzătoare, orizontul.

Şi peste tot, la fiecare colţ de stradă, manifestul „Pentru toţi muncitorii, ţăranii, soldaţii roşii ai Uniunii Sovietice, pentru toţi proletarii oropsiţi ai pământului”. Rusia Sovietică oficială oferă o dare de seamă despre ce s-a făcut până acum şi câte, mari şi grele, lucruri rămân încă de făcut:

„Trebuie să creăm o nouă industrie puternică, să schimbăm ţara noastră agricolă prin electricitate şi cooperative, să scăpăm de negustor şi de chiabur, să

învingem birocraţia, analfabetismul, alcoolismul, lipsa de cultură.

Ne aflăm, tovarăşi, încă la început”.

Ne aflăm la început. Dar deja – atât de sigură şi cu paşi mari înaintează credinţa în ei –, în mintea şi în inima lor, au ajuns la capătul călătoriei, la victorie.

„Victoria – cântă sălbaticul poet cu viaţă scurtă, Nikolai Gumiliov[69] –, victoria, gloria, eroismul, cuvinte palide pe care oamenii le uitaseră de-acum, răsună în suflet ca un trăsnet de bronz, ca glasul Domnului în pustiu.”

Revărsatul zorilor. Mă aplec pe fereastră. Felinarele sunt aprinse, ciocane şi seceri sclipesc în zorii înceţoşaţi, inscripţii roşii scrijelesc întunericul, încerc să desluşesc literele; lumina creşte mereu, se răspândeşte lumina zilei, aşa că silabisesc: „Proletari... de şapte ore... Lenin... revoluţie mondială...”

Mă îmbrac în grabă. Pe holurile hotelului şi pe scări întâlnesc, coborând de la diverse etaje, toate neamurile. Invitaţi din toată lumea: muncitori cu mintea şi cu braţele. Întâlnesc arhitecţi japonezi şi pe poetul lor proletar Akita, trimişi ai Persiei şi ai Afganistanului, doi hogi din Arabia, trei studenţi indieni şi două muncitoare siameze cu şaluri portocalii. La etajele de sus, sprintenii apuseni blonzi, italienii galbeni-negricioşi, spaniolii urâţi la chip, purtând beretă; la etajul întâi, doi uriaşi mongoli şi trei generali chinezi osoşi, cu ochi foarte şireţi. Ne salutăm la repezeală, toate feţele strălucesc, văd în ochii lor clocotul primejdios al pământului.

Alergăm toţi să prindem începutul ceremoniei. Frig aprig, cerul gri, nările, gurile, paltoanele oamenilor scot

---

[69] Nikolai Stepanovici Gumiliov (1886–1921) – unul dintre cei mai importanţi poeţi din Rusia, fondator al curentului artistic numit acmeism.

aburi. Piaţa Roşie, inundată de lume; în dreapta, la Mausoleul lui Lenin, oficialii; alături, pe o estradă, invitaţii. Mii de oameni, vuiet înăbuşit, s-au deschis străzile şi se revarsă ca nişte râuri, masele dau năvală, sub picioarele tale, ca un cutremur. În capătul pieţei, catedrala mitropolitană „Sfântul Vasile din Vlaherne”, cea iubită de Ivan cel Groaznic, cu multe turle, multicoloră, incredibilă, învăluită ca o fantasmă în ceaţa încă deasă.

De jur împrejur, pe zidurile roşii ale Kremlinului, inscripţii care îndeamnă la înfrăţirea între popoare, noi lozinci de viaţă, numere, statistici, diagrame – aşa a fost până acum, aşa va fi în anii care urmează, iată câţi analfabeţi au fost luminaţi, iată cum se dezvoltă intens producţia şi creşte speranţa.

În Rusia Sovietică ritmul este năvalnic, timpul a căpătat adevăratul său înţeles adânc: este materie preţioasă, densă, de neînlocuit, de a cărei folosire bună sau rea atârnă izbăvirea sau pieirea. Ruşii simt că nu au timp de pierdut; dacă nu apucă să se organizeze repede, să-şi ajungă şi să-şi depăşească duşmanii, sunt pierduţi. Simţi aici deseori gâfâitul Ideii, nerăbdarea fierbinte, graba de a construi fabrici, şcoli, case, de a-l lumina pe ţăran, de a transforma forţele naturale în energie, de a uni râurile, de a fora noi puţuri de petrol – progresul industrial în Rusia Sovietică nu este lăcomie sau lux, este o chestiune de viaţă şi de moarte. De intensitatea producţiei, de exigenta supraveghere a consumului, de sistematica strădanie încăpăţânată atârnă izbăvirea.

Priveam în penumbra zorilor turlele de aur ale Kremlinului, zidurile roşii, sălbaticele inscripţii, imensele mase de oameni înfierbântaţi, iar în faţa Mausoleului lui Lenin, în picioare, bine făcut, blajin, cu mustaţa dreaptă, cu capul ca de mongol, pe Stalin – şi încet-încet înţelegeam. Aceasta este o mare pregătire de război,

întreaga Rusie este o tabără militară, nu mai sunt nedreptăţiţii pământului şi cei mai neputincioşi, puterea se mută, merge acum cu cei nedreptăţiţi – lumea îşi schimbă stăpânii...

Răsună dintr-odată trompetele, începe nu defilarea, ci atacul Armatei Roşii. Valuri de soldaţi se reped unele după altele, pornesc deodată prin faţa Mausoleului lui Lenin, se răspândesc şi se pierd, iar altele vin în urma lor cu avânt – infanteria, artileria, marinarii de la Marea Baltică şi de la Marea Neagră, aviatorii, paraşutiştii, garda Moscovei, G.R.U., muncitori cu bluze de piele şi puşti scurte, muncitoare cu basmale roşii, cu puşca pe umăr şi ele. Năvălesc călăreţii, cerchezii, cazacii, caucazienii, mongolii; se năpusteşte înainte conducătorul cu sabia scoasă; urmează călăreţii în galop, cu veşmintele lor tradiţionale, cu baionetele şi steagurile lor multicolore; şi primul se repede regimentul de onoare al bătrânilor, călăreţii veterani cu barbă albă.

Apoi începe uimitoarea, nesfârşita defilare a popoarelor prin faţa lui Lenin; din trei laturi ale imensei pieţe se revarsă trei râuri roşii, lungi. Trec copiii octombrişti, pionierii, comsomoliştii, trec, trimişi de diverse uzine, muncitori şi muncitoare, trec mişcându-se greoi mujici cu bărbi pline de tină, toate rasele Rusiei, toate naţionalităţile pământului – negri din Africa Centrală, asiatici în veşminte multicolore călare pe cămile, chinezi ţinând pe cap un uriaş şarpe din carton şi pânză verde-închis, tot clămpănind din gură. Într-un camion mare, un gigantic glob pământesc strâns legat, de jur împrejur, cu lanţuri pe care un pionier le loveşte cu ciocanul ca să le zdrobească. Într-o mulţime de camioane trec îngrămădiţi invalizi de război şi aclamă ţinând triumfător în aer cârjele.

Pe neaşteptate, soarele străpunge ceaţa şi mulţimea de chipuri strălucesc, iar ochii aruncă scântei. Piaţa se

cutremură de urale şi de paşii grei ai oamenilor. Cele două siameze din faţa mea îşi ridică şalurile portocalii şi le flutură în aer ca pe două flăcări.

Orele se duc, drumurile revarsă neîncetat noi mulţimi de oameni în piaţă. Muncitorii cară pe umeri, cu evlavie religioasă, ca pe un Epitaf, din scânduri, fiare şi sticlă, macheta în miniatură a fabricii în care lucrează. Ţăranii înaintează scuturând deasupra capetelor secerile lucitoare. Mai în spate, alţii ridică mâinile, în care ţin caricaturi de hârtie şi de lemn satirizându-i pe burghezi; totemuri naive, cu vopsea şi cu sfori, ca nişte măşti africane primitive.

Dar ceea ce făcea impresie adâncă nu erau caricaturile, ci oamenii care ţineau în mână caricaturile. Feţe de ţărani extaziate şi posomorâte, ca şi cum ar fi fost frământate din lutul rusesc cel greu, noroios, robi care se luptă cu groază să se elibereze şi nu pot încă să se dezmorţească. Un mujic înalt, sfrijit, cu barbă roşcată ţinea în mână un totem foarte hazliu de lemn, care-l ridiculiza pe vechiul boier; îl vezi şi nu poţi să-ţi stăpâneşti râsul; însă mujicul care-l ţinea în mână îl răsucea în dreapta şi-n stânga, ca să-l vadă toţi, şi se înclina foarte serios, ca şi cum ar fi ţinut vreun grav, sfânt heruvim. Sau chiar ca şi cum ar fi ţinut în braţe un leu mort, de care încă nu era sigur că murise, şi tremura... Şi totuşi, el însuşi crease totemul acesta, îl sculptase în izba lui, îl vopsise în negru, roşu, verde şi-l purta înfăşurat în cuverturi, din satul lui – ca să-l vadă, chipurile, Lenin şi să râdă. Dar trupul său nu poate încă să se sincronizeze cu sufletul şi, în timp ce sufletul râde şi-l ironizează pe vechiul stăpân, trupul încă îl priveşte şi tremură.

Ochii mei sorb nesăţioşi înfricoşătoarea vedenie. Din când în când nu mai văd nimic, se înceţoşează lumea; fără să vreau, mă podidesc lacrimi ca de copil.

Până târziu în noapte, trei râuri roşii nesecate trec şi i se închină lui Lenin. În jurul Kremlinului călăreţii au descălecat, caii nechează, cazacii şi caucazienii încep dansul şi cântecul. Lângă mine, un norvegian cu barbă roşie plânge, alţii râd, doi ţărani bătrâni stau cu gura căscată, privesc şi ochii lor sunt plini de oaste, muncitori şi necuvântătoare.

Balalaici şi fluiere de alamă, ţigani dansează afundându-se în noroaie, germani îmbujoraţi se căznesc să se înţeleagă cu călăreţii arşi de soare din Azerbaidjan. Îi întreb cât primesc, ce mănâncă, dacă îşi amintesc de ţar. Şi zvelţii orientali, cu ochii aprinşi, nu înţeleg, privesc neclintiţi chipurile apusene rase, râd şi-şi răsucesc mustaţa.

Un glas se ridică deodată şi tulbură marile serbări; dintr-un balcon al opoziţiei, un suflet năvalnic sare de la locul lui şi vorbeşte. Toate aceste serbări triumfătoare îi par sufletului aceluia nerăbdător o mască roşie înşelătoare care acoperă negrul adevăr.

Era Troţki, erupţia în flăcări, care încă nu s-a răcit, nu s-a făcut scoarţă de pământ bun de locuit. Încă fierbe cu clocot revoluţionar nepotolit, nu poate să suporte realitatea, care, închegându-se, se adună şi se strâmtează, vrea să arunce în aer crusta făcută din chiaburi, negustori şi birocraţi, care în fiecare zi se întăreşte şi înăbuşă zguduitoarea flacără nesupusă a Revoluţiei.

Astăzi, în toată Rusia, două personalităţi puternice stau faţă-n faţă: Stalin şi Troţki. Amândoi, un scop şi numai unul şi-au statornicit în viaţă: triumful Ideii comuniste. Dar îi desparte tactica pe care fiecare din ei o urmează ca să ajungă la scop; mai simplu: îi desparte temperamentul.

Care este temperamentul lui Stalin? În faimosul său testament, Lenin judecă aspru caracterul următorului dictator al Rusiei: „Stalin este brutal, şi defectul acesta al

lui îl face insuportabil, câtă vreme e secretarul general al partidului. De aceea le propun tovarăşilor să-l înlocuiască pe Stalin cu o altă persoană, mai nobilă, mai tolerantă, mai mlădioasă, care să-i trateze mai bine pe tovarăşi şi să aibă mai puţine capricii”.

Şi uneori, vorbind în adunarea generală a partidului, Stalin răspunde: „Da, tovarăşi, sunt brutal, dar numai cu cei care aduc pagube grave partidului, o mărturisesc. De multe ori am cerut să demisionez; ei înşişi, Troţki, Kamenev[70], Zinoviev[71], au stăruit să rămân. Care era datoria mea? Niciodată nu mi-am părăsit postul în luptă, odată ce m-am alăturat. Nu-mi stă în caracter, nu fug niciodată”.

Un negustor grec, care-l cunoscuse pe Stalin la Tbilisi, când încă era doar un muncitor, mi-a povestit o întâmplare din viaţa puternicului conducător, cu adevărat revelatoare:

Poliţia ţaristă îi prinsese pe Stalin împreună cu numeroşi tovarăşi de-ai lui drept complotişti şi i-a condamnat pe toţi la cnut. Soldaţii ţarului s-au aşezat în linie şi fiecare ţinea în mână cnutul cu cuie de fier; tovarăşii treceau unul câte unul, iar soldaţii îi biciuiau la rând, cu toată puterea. Cei mai mulţi au căzut leşinaţi în mijlocul drumului, alţii au murit înainte de a ajunge la capăt. A venit rândul lui Stalin; s-a aplecat, a rupt un smoc de iarbă din pământ, şi l-a îndesat între dinţi şi a început să treacă încet, în linişte, pe

---

[70] Lev Kamenev, pe numele adevărat Lev Borisovici Rosenfeld (1883–1936) – lider comunist. În 1922, când Lenin se îmbolnăveşte, formează cu Stalin şi Zinoviev un triumvirat de conducere. Căzut în dizgraţie încă din 1926, în procesul de epurare din 1936 este executat.

[71] Grigori Evseevici Zinoviev, pe numele adevărat Ovsel Gershon Aronov Radomîlski (1883–1936) – revoluţionar bolşevic şi politician comunist, apropiat al lui Lenin. În 1926 cade în dizgraţie, iar în procesul de epurare din 1936 are aceeaşi soartă cu Kamenev, fiind executat din ordinul lui Stalin.

dinaintea fiecăruia dintre soldaţii aşezaţi în linie şi să primească loviturile de bici. Sângele îi şiroia pe tot trupul, dar înainta neclintit, cu pasul său greoi de ţăran. La ultimul soldat s-a oprit, a scos dintre dinţi smocul verde de iarbă şi i l-a arătat: „Ia-l, i-a spus, să-ţi aminteşti de mine. Priveşte, nu l-am muşcat”.

Acesta este Stalin. Numele lui înseamnă „oţel”.

La fel de încet, de liniştit ca un mujic înaintează şi ca să-şi îndeplinească scopul. Nu strigă, nu se grăbeşte, nu se enervează. Înaintează sigur şi nemilos, ca o forţă a naturii. Are răbdarea ţăranului şi a pământului. Pentru că ştie acest lucru străvechi, foarte simplu: cel care suportă c-un sfert mai mult decât adversarul său, acela învinge.

Însă temperamentul vulcanic şi nesupus al lui Troţki nu poate suporta un asemenea ritm. Se grăbeşte. El este flacăra. Stalin este pământul.

— Unde mergem? întreba Troţki în ziua aceea de la balcon, cu sălbatica lui voce răguşită. Stalin ne împinge cu toată viteza spre dreapta: de la proletar la burghezi, de la simplii muncitori la muncitorii fruntaşi specializaţi, de la simplul comunist la comunistul de carieră, de la ţăranul sărac la chiaburul bogat. Stalin trădează Ideea!

Glasul lui Troţki a fost înăbuşit în ziua aceea de întreruperi violente, de ocări, de râsete; dar glasul răguşit al marelui comunist reuşea să domine la răstimpuri; se auzeau frazele lui incoerente în mijlocul clocotului: „Regimul de astăzi pune piedică avangardei proletariatului mondial... birocraţia este atotputernică... tirani umili... proprietari nou-îmbogăţiţi... intelectuali privilegiaţi... Trădare! Trădare!”

Cine are dreptate în această titanică monomahie, care va avea, încet sau repede, răsunet în toată lumea? Stalin, sau Troţki?

Amândoi luptătorii sunt mari; Stalin, încăpăţânat, viclean, numai patos georgian, îşi înşfacă adversarul cu cleştii lui de fier. Troţki, sprinten, evreu cu patimi aprige, sălbatic suflet învolburat care înveleşte şi luminează trupul puternic, plin de sănătate şi echilibru al lui Stalin.

În ultimele zile de viaţă, pe 25 decembrie 1922, Lenin scria în testamentul său politic: „Ceea ce mă interesează este să nu se scindeze partidul; acest fapt depinde înainte de toate de Stalin şi de Troţki. De aceştia doi atârnă coeziunea ori dezbinarea în partid. Tovarăşul Stalin, îndată ce a devenit secretar general, a adunat în mâinile lui puterea cea mai mare şi nu sunt încredinţat că va putea s-o folosească totdeauna cu ceruta cumpătare. Tovarăşul Troţki, la rându-i, se distinge prin capacităţile sale excepţionale. Are însă încredere exagerată în sine şi este atras în chip exagerat de latura administrativă în orice chestiune. Trăsăturile acestea deosebite ale celor mai importanţi doi membri ai Comitetului Central pot, fără voia lor, dacă partidul nu ia măsuri la timp, să ajungă o cauză de scindare a partidului”.

Totuşi, cum se întâmplă întotdeauna în organismele vii, opoziţia Troţki–Stalin se poate dovedi binefăcătoare. Dacă ar domina în chip absolut ritmul lui Troţki, ar apărea marele pericol ca elementul ţărănesc să se înfurie brusc, şi atunci acesta va recurge iarăşi la atât de eficienta şi dezastruoasa rezistenţă pasivă; în acelaşi timp, s-ar aţâţa primejdios în toate statele burgheze nucleele revoluţionare, şi astfel e posibil ca Rusia Sovietică să se arunce singură, nu cu desăvârşire pregătită, într-o peripeţie războinică mondială mai presus de puterile ei de astăzi. În schimb, dacă ar domina în chip absolut ritmul lui Stalin, atunci ar apărea celălalt pericol: să capete răgaz chiaburii, să se întărească, să pună stăpânire pe zonele rurale, iar intelectualii, pe oraşe, moment în care, dacă

însuşi Stalin va vrea să-i supună înţelesului Ideii comuniste, va fi, poate, prea târziu.

Acum, prin opoziţia lor şi prin vehementa lor critică reciprocă, cei doi conducători la vârf colaborează şi împing realitatea spre un deznodământ deopotrivă cuminte şi îndrăzneţ. Violenţa ritmului lui Troţki se transmite doar de departe şi în chip neprimejdios – de fapt în chip nu numai neprimejdios, ci şi folositor – mersului sovietic oficial, încetinit de intelectuali, birocraţi şi chiaburi.

Lenin

Mausoleul lui Lenin se înalţă în marea Piaţă Roşie simplu, liniştit, echilibrat în chip desăvârşit, acoperit cu zăpadă. De la intrarea lui joasă, întunecoasă până la marginea pieţei, multe grupuri de câte patru persoane, bărbaţi, femei şi copii, în picioare, neclintiţi, stau încă din zori şi aşteaptă; au venit din toate cartierele Moscovei, din toate ţinuturile Rusiei, din toate ţările pământului, să vadă şi să se închine ţarului roşu care stă întins sub pământ, plin de viaţă.

Mă apropii, iau loc în mulţime şi aştept. În lumina slabă desluşesc chipurile foarte diverse, răbdătoare şi extaziate: tătari care miros ca nişte bivoli, ţărănci cu pântece umflate, americani cu proteze dentare, chinezi bolnăvicioşi, adolescenţi germani înalţi, caucazieni cu căciuli de miel pe cap ca nişte turnuleţe.

Nimeni nu scoate un sunet. Din zori tot aşteaptă în zăpadă şi în ger, cu o tainică fericire, cu ochii pironiţi pe „sfântul mormânt” din faţa lor. Recapitulez în minte toată viaţa noului „tătuc” al Rusiei, murmur agale cuvintele poetului iubit, Nikolai Kliuev: „Lenin, paradis tainic al cedrilor, / unde şi soarele este luptător dur! / De-ar fi numele acesta o stalactită de sânge, / să se întindă ca o coadă de păun!”

Deodată, o siluetă informă, înaltă, care stătuse până acum neclintită ca o statuie ninsă, se mişcă în faţa intrării în mausoleu; gardianul roşu deschide. Şi într-o clipită mulţimea se vălureşte uşor, se înalţă capetele, iar primele grupuri de patru persoane ajung la intrarea cea întunecoasă şi apoi se pierd din vedere. Câţiva oameni mă împing uşor, îi împing şi eu pe alţii, iar când vine rândul meu dispar şi eu pe coridorul cel întunecat. Picioarele înaintează pe bâjbâite, coboară trepte, trec prin subsoluri, coboară din nou un rând de scări. Căldură, zidurile roşii aruncă lumină, tragi în piept respiraţia oamenilor, auzi zarva monotonă a tălpilor pe lespezi.

Deodată, întunecatele chipuri posomorâte ale celor doi mujici care mergeau înaintea mea se luminează, de parcă asupra lor căzuse un misterios soare subpământean; întind gâtul: jos, jos de tot în inima pământului, strălucea marele cristal care acoperea trupul îmbălsămat al noului Mesia, şi deodată desluşesc cum sclipeşte palid ca ceara, pleşuv, capul lui Lenin.

Stă întins, parcă plin de viaţă, cu bluza lui gri muncitorească, acoperit, de la mijloc în jos, cu steagul roşu, cu mâna dreaptă strânsă, iar cea stângă întinsă pe piept. Faţa trandafirie, zâmbitoare, bărbiţa scurtă, blondă ca mierea, mult calm şi satisfacţie aşternute pe chipul lui aspru şi în acelaşi timp foarte plăcut.

Mulţimile ruse privesc extaziate, cu aceeaşi privire mistică cu care, în urmă cu doar câţiva ani, înainte să vină acest nou mântuitor, priveau chipul blond, trandafiriu al lui Iisus pe catapeteasmă. Ochiul mujicului, în clipa în care l-a privit pe „Hristos cel roşu”, mi-a vădit mai adânc decât toate închipuirile minţii indestructibilul ritm al eternului om luptător; fiinţa rămâne mereu aceeaşi; s-au schimbat doar numele.

Câţi cred că este firesc să simtă ceea ce simt de veacuri toţi credincioşii, indiferent ce venerează: sufletul lor se înnoieşte, lumea întreagă se înnoieşte, năzuinţa lor ajunge la ţintă şi devine „împlinire”, forţa devine uriaşă. Aceasta este înfricoşătoarea taină a oricărei credinţe – şi astăzi, a celei comuniste.

Privesc şi eu fermecat, ca şi mujicul, capul acesta lucitor, foarte curat, şi într-o clipită toată viaţa lui îmi străfulgeră prin minte.

„Ţarul roşu” a luptat, a suferit de înstrăinare, de sărăcie, de trădări şi calomnii, cei mai sinceri prieteni ai lui s-au îngrozit de credinţa şi încăpăţânarea sa, mulţi l-au părăsit; în capul acesta prelung, boltit, şi în dosul ochilor mici, stinşi acum, Rusia toată, cu satele şi oraşele ei, cu munţii, cu stepele ninse şi cu râurile mari, striga şi cerea izbăvire.

Credea – pentru că era cel mai puternic şi prin urmare cel mai responsabil suflet al Rusiei – că patria îl chema pe el şi-i încredinţa lui datoria de-a o izbăvi. Pentru ce îl plăsmuise, cu luptele şi speranţele ei, cu sufletul cel mai puternic, dacă nu ca să-i încredinţeze, în ceasul hotărâtor, isprava cea mai grea?

A pornit aşadar Lenin, ca eroii din poveste, el singur, lăsând în urmă umila casă muncitorească din Z*ü*rich unde, exilat de ani buni, trăia în sărăcie. Naivul elveţian, proprietarul casei, cârpaciul, îi spunea:

— Unde te duci, Ilici? E începutul lunii, ai plătit înainte toată chiria. Dacă pleci, să nu crezi că o să-ţi dau restul!

— Nu face nimic, nu face nimic, răspundea Lenin zâmbind. Ţine-l tu!

— Dar unde te duci, Ilici? întreba din nou blândul cârpaci. Crezi că în Rusia o să găseşti cameră să te aşezi?

Şi Lenin răspundea:

— Ştiu şi eu dacă găsesc? Nu ştiu. Totuşi, trebuie să mă duc!

A străbătut Elveţia, Germania, a ajuns la graniţele Rusiei, a intrat în nemărginita patrie ţaristă, înarmată până-n dinţi. Purta caschetă muncitorească, haine ponosite, s-a oprit o clipă şi a privit dinaintea lui câmpul nesfârşit. Ce scop avea călătorul acesta scund, scump la vorbă, îmbrăcat sărăcăcios, cu ochi mici, pătrunzători?

Să răstoarne marea împărăţie, să pună stăpânire pe toate casele, pe toate uzinele, pe tot pământul Rusiei, să alunge ţarii, ţarinele, fiii ţarului, militariştii, birocraţii, boierii, burghezii, preoţii şi să dea puterea dictatorială proletariatului istovit, înfometat.

„Megalomanie! Nebunie!” strigau cei cuminţi, care cred că logica, săraca, virtuoasa fată bătrână, guvernează lumea. Dar în câteva luni plebeul acesta îmbrăcat sărăcăcios punea stăpânire pe Rusia, intra în palatul dansatoarei Cesinskaia, ibovnica ţarului, ieşea în balconul ei şi le striga miilor de mulţimi proletare: „Istoria, aflaţi, a ales drept atelier al ei palatul dansatoarei Cesinskaia, şi din camerele acestea, care simbolizează vechea Rusie imorală, istoria se avântă să-i extermine pe tirani. La palatul acesta al desfrânatei împărăteşti aleargă muncitorii murdăriţi de fumul fabricii, aleargă pedeştri soldaţii din tranşee, încovoiaţi, plini de păduchi, ca să vestească noua Evanghelie!”

Este desfiinţată proprietatea privată, sunt desfiinţate comerţul şi banul. Băncile, uzinele, minele, toate proprietăţile burgheze, tot pământul sunt stăpânite, aparţin de-acum comunităţii. Monarhia, aristocraţia, burghezia, inegalitatea juridică şi socială dintre bărbat şi femeie, religia, clerul, oprimarea naţionalităţilor străine, armata ţaristă, poliţiile, tribunalele, sistemele de învăţământ dispar toate în doar zece săptămâni.

O flacără nemiloasă şi naivă, o rodnică încredere în atotputernicia Ideii caracterizează mereu primele zile înflăcărate ale oricărei revoluţii. Noul vânt suflă neorganizat, nestăvilit, megaloman, nu cunoaşte încă limitele elasticităţii şi rezistenţei omului. Nu are încă experienţă, nu-l îngreunează nimic, nici măcar prudenţa, şi în exaltarea primului avânt crede că poate să dărâme şi să clădească la loc lumea în trei zile.

Lenin avea în cap o Idee; iar lumea trebuia să meargă potrivit acestei Idei.

Poţi să nu fii de acord cu mijloacele pe care le-a folosit sau cu punctul final în care vrea să ajungă; însă nimeni nu poate să nege forţa sufletului, neprihănirea ca de ascet, îndrăzneala neclintită şi ascuţimea minţii. Unii îl comparau pe Lenin cu Genghis-Han sau cu Petru cel Mare; comparaţiile sunt întotdeauna superficiale, iar în cazul acesta, cu totul premature. Nu avem încă distanţa temporală necesară ca să vedem întregul şi să judecăm pomul după roadele lui. Totuşi, un lucru va rămâne de-acum, cu siguranţă, neclintit în istorie:

Plebeul acesta sărac care acum, după ziua lui de muncă, îşi doarme în faţa noastră somnul liniştit al celui drept a venit pe pământ şi şi-a făcut datoria.

Când am ieşit, sub zidurile ninse ale Kremlinului, unde încep mormintele în cerc ale marilor tovarăşi de luptă ai lui Lenin, m-am plimbat ore-n şir cu un prieten de-al meu rus

şi ore-n şir l-am ascultat vorbind, cu căldura tinereţii lui, despre acest mare suflet al rasei sale:

— Lenin este o lozincă. Şi-a pierdut deja chipul de om, a intrat în legendă. Copiii care s-au născut în anii Revoluţiei se numesc „copiii lui Lenin”, misteriosul musafir care vine la Anul Nou încărcat de daruri şi le împarte copiilor nu mai este Sfântul Nicolae sau Sfântul Vasile, ci este Lenin. Orice femeiuşcă din popor care, adânc înlăuntrul ei, simte nevoia unei forţe supraumane căreia să i se roage şi să-i ceară ocrotire înlocuieşte încet-încet, în inima ei naivă şi-n imaginaţia ei fierbinte, vechile chipuri iubite ale sfinţilor de la iconostas cu legendarul de-acum, sfinţitul chip al lui Lenin. Şi îi aprinde în fiecare seară candela.

În cel mai îndepărtat ţinut al Rusiei, de la malurile îngheţate ale Mării Nordului până în satele tropicale din Asia Centrală, oamenii simpli, cum s-a întâmplat întotdeauna, ţăranii, pescarii, femeile, plăsmuiesc, în munca lor de noapte, vorbind, plângând, râzând, chipul lui Lenin. Femeile îl brodează cu fire de mătase multicolore, bărbaţii îl cioplesc în lemn seara, copiii îl clădesc din zăpadă în mijlocul satului, iar deunăzi musulmanii din Turkestan au adus la Moscova un Lenin lucrat în mozaic, bob cu bob, din grâu. Toată Rusia, aplecată, cu calda ei suflare atotputernică, îl readuce la viaţă din pământ.

Pentru noi toţi, cultivaţi şi necultivaţi, Lenin a devenit o lozincă. Mari forţe care dormeau în noi, inactive, s-au trezit. Modelul rusului a început deja să se schimbe. Ce înseamnă să se schimbe? Să elibereze forţele pe care ţarismul le ţinea înrobite în sufletul nostru. Sigur, Lenin nu a creat noi forţe, ci doar le-a trezit pe cele adormite, le-a eliberat pe cele legate în lanţuri. Pentru noi, marxiştii, omul mare nu este o personalitate independentă, nouă, mai presus de poporul care a născut-o, ci doar cel care exprimă în mod conştient forţele şi năzuinţele poporului şi

ale epocii sale. Ceea ce poporul strigă în chip nearticulat el exprimă cu un cuvânt desăvârşit, şi îndată ce un fapt este exprimat, el nu se mai poate pierde, devine lozincă.

Am dat un nou tip de convieţuire socială în lume, am creat un model nou, superior, de colaborare umană. Acum, fie noi, fie orânduirea burgheză va dispărea de pe lume. Două astfel de realităţi nu pot niciodată să convieţuiască mult timp. O să se încaiere ca două regine în stup, una o s-o mănânce pe cealaltă.

— Care o s-o mănânce pe care?

— Ai văzut copiii mici ai Rusiei, copiii octombrişti ai lui Lenin. Ai văzut pionierii şi comsomoliştii, ce flacără, ce viaţă, ce credinţă când trec ei în paradă pe străzi, sau când se joacă, sau când muncesc, sau când întrebi şi-ţi răspund.

Toată generaţia asta are-n ea o flacără care cu siguranţă o să stârnească groaza în burghezi. Şi nu-i o simplă flacără, ci ştie, şi asta-i cel mai important, încotro să se-ntoarcă şi ce să ardă.

Prietenul meu a tăcut puţin. S-a uitat, împrejurul digurilor, la mormintele primilor martiri, apoi s-a uitat la alaiul de noi şi noi pelerini care coborau în pământ ca să-l vadă pe Lenin. Chipul i s-a înmuiat, o clipă, de concentrare şi de dragoste. Iar buzele i-au slăbit iarăşi din strânsoare şi a continuat:

— Pojghiţă curată de gheaţă, nescrijelită, era mintea lui. Ştia acel unde, acel când, acel cum, fără greşeală. Vedea cu o limpezime de neînchipuit evenimentele aşa cum au fost, nici mai rele, nici mai bune, ci exact aşa cum au fost. Le combina pe toate şi găsea cu o precizie matematică unica clipă potrivită pentru acţiune. Cu puţine zile înainte să se dezlănţuie Revoluţia, le spunea tovarăşilor care nu mai aveau răbdare şi se grăbeau, precum şi acelora care şovăiau şi cereau o amânare: „Pe 6 noiembrie să dăm

semnalul Revoluţiei este prea devreme. Pe 8, e prea târziu. Trebuie să-l dăm pe 7 noiembrie!”

Aşa era Lenin. Troţki e flacără, Stalin – pământ, Lenin – lumină.

Îl ascultam pe tânărul acesta rus şi eram numai ochi şi urechi, ca şi cum aş fi ascultat cu atenţie cum suflă deasupra mea năvalnica răsuflare a stepei. Un vânt de răsărit bătea şi-mi aprindea tâmplele.

Şi auzeam cum trec grele, ritmice, ca nişte armate roşii, aceste înfricoşătoare cuvinte ale lui Aleksandr Blok:

„Sunteţi milioane; suntem nenumăraţi copii ai stepei. Ia încercaţi să vă puneţi cu noi!

Da, suntem sciţi. Da, suntem asiatici, cu ochi deschişi, nesăţioşi, tăiaţi pieziş. Vouă vă aparţin veacurile, nouă, ceasul acesta!

Ah! bătrână Europă! Stoarce-ţi mintea şi caută, ca un nou Oedip, să dezlegi ghicitoarea Sfinxului!

Rusia este Sfinxul; prea chinuită, afundată în sânge, se repede, plină de sânge şi de ură, la lumea cea veche!”

Dialoguri

a) Şi mâine?

Leningrad. Trec în grabă cu sania pe străzi. Cade o lapoviţă groasă, din Neva se ridică ceaţă. Aproape de un pod desluşesc neclar o statuie mare.

— Tovarăşe vizitiu, strig eu, a cui este statuia?

Vizitiul, cu haina lui grea din piele de vacă, cu căciula verde şi părul roşcat, întinde mâna lui mare către statuie:

— Ieri era Ecaterina cea Mare, zice el. Astăzi este Lassalle, cred.

— Şi mâine? întreb eu.

Ridică din umeri:

— *Ciort znaiet!*[72] răspunde el. Naiba ştie!

b) Tată şi fiu

Tatăl era negustoraş de mărunţişuri. Trăia în sărăcie, în afara marilor asociaţii. Dar, ca negustor, nu avea drept de vot, de fapt nu avea nici un drept, iar fiul său, un puştan de zece ani, pionier cu cravată roşie, îl dispreţuia.

Prăvălioara lui era aproape de hotelul meu din Moscova. Din când în când cumpăram de la el unt, peşte afumat, caviar. Într-o zi l-am găsit plângând.

— Ce ai, Ilya Ivanovici? l-am întrebat.

— Nu mai pot, *gaspadin*[73], nu mai pot. O să plec, o să mă omor. Asta nu mai e viaţă în casa mea. La fiecare prânz şi în fiecare seară, certuri. De fiecare dată când ne aşezăm la masă, fiul meu se ridică de pe scaun şi, în loc să-şi facă şi el cruce ca omul, ştiţi ce zice? Cu ură în ochi mă priveşte şi strigă: „*Daloi spekuliaţia!*[74] Jos specula! Zilele vă sunt numărate! *Daloi spekuliaţia!*” Nu mai pot, *gaspadin*, nu mai pot!

c) Preotul

Este unul dintre cei mai cultivaţi clerici din Sfânta Rusie cea veche. Hrănit bine, gras, obrajii lui păstrează încă strălucirea vechii bucătării. Camera lui, pereţii, mesele,

[72] În rusă, în original.

[73] Domnule (în rusă, în original).

[74] În rusă, în original.

perdelele, pernele sunt pline de Hristoşi – icoane, litografii, broderii –, bine vopsiţi, bine pieptănaţi, parcă ameţiţi de foame. Preasfinte Fecioare plâng, deasupra patului lui, şi două blănuri foarte grele stau agăţate-n cui pe uşă. Căldură, aerul miroase a unt, a supă de varză şi a tămâie, samovarul fierbe şi aburii înceţoşează dormitorul preotului, plin ochi de sfinţi.

— Biserica a trecut prin prigoane mult mai aprige, îmi spune, ridicând spre samovar mâinile lui grăsune şi păroase. Dar întotdeauna a ieşit biruitoare.

— Nu încercaţi deloc să faceţi în aşa fel încât Biserica să se adapteze la realitatea de astăzi. Vremurile s-au schimbat, părinte.

— Cum nu facem! Ba lucrăm, cu râvnă apostolică. Am înfiinţat o asociaţie formată din doamnele cele mai nobile. Le tălmăcesc Evanghelia şi găsim de muncă – broderii, lenjerie intimă, dantele – pentru femeiuştile sărace. În fiecare duminică bem ceai toţi împreună.

— Eu vorbeam de o strădanie pentru ca Biserica să renască dinăuntru, să se dea o interpretare nouă dogmelor, potrivită pentru acum. Religia să ia o formă nouă, pe care s-o poată înţelege şi iubi omul chinuit de astăzi.

S-a supărat, s-a simţit jignit. A respirat adânc, a tras aer pe nări, a pufnit de două-trei ori ca o balenă şi a spus:

— Biserica nu are nevoie să evolueze şi să se schimbe, ea nu urmează modele oamenilor, nu! Oamenii au datoria să se adapteze Bisericii, nu Biserica oamenilor. Cele ce spuneţi dumneavoastră, şi să mă iertaţi, sunt teoriile lui Marx, antihristul.

A luat capacul de la ceainic şi imediat aburii parfumaţi s-au răspândit ca o mireasmă de tămâie dinaintea Hristoşilor cei împliniţi. Preotul s-a liniştit, şi-a lins buzele pline şi, întorcând cu solemnitate capul spre uşă:

— Aniuşka, fetiţa mea, adu ceşti, a zis el cu glas dulce, grav. Şi pâine, şi unt, şi peşte afumat. Şi puţin caviar, rogu-te...

d) Boier vechi

M-a invitat acasă la el, unde încă păstra o colecţie mică de farfurii de porţelan. Îl cunoscusem în Muzeul Farfora[75] de aici; boier vechi, roşiii i-au luat palatul, l-au înghesuit într-un coridor cu două cămăruţe, împreună cu bătrâna lui soră nemăritată, iar restul palatului l-au luat familii de muncitori cu o droaie de copii, i-au stricat podeaua, i-au zgâriat pereţii, iar când trecea pe coridor copiii îl trăgeau de redingota lui boierească, veche, şi-i strigau: „Moş Muzeu! Moş Muzeu!” Dar vechiul boier le îndura pe toate în linişte, împăcat, îşi ţinea cu mâna poalele redingotei şi se strecura ca un hoţ din curtea casei lui. Uneori, ca să nu-l mai batjocorească şi să se pună bine cu ei, scotea din buzunarul de la spate al redingotei seminţe de floarea-soarelui şi le împărţea copiilor.

Mi-a istorisit povestea lui, cu calm, simplu, ca pe o poveste oarecare, şi m-a invitat să mă duc la amiază acasă la el ca să-mi arate farfuriile de porţelan care-i mai rămăseseră.

Coridorul era plin de mobile, claie peste grămadă, pentru că nu mai avea unde să le pună. Le vindea una câte una, pe ascuns. Ne-am aşezat pe nişte scaune înalte, strămoşeşti, am băut ceai în ceşti de porţelan desperecheate şi am vorbit. Sora lui, tăcută, ca o fantomă,

---

[75] *Farfor* înseamnă, în limba rusă, porţelan. E vorba de Muzeul Fabricii Imperiale de Porţelan, inaugurat în 1844. Fabrica (cu numele original Imperatorskii Farforovîi Zavod) a fost naţionalizată după Revoluţia din Octombrie (1917) şi redenumită, în primii ani ai Uniunii Sovietice, Fabrica de Stat de Porţelan (GFZ – Gossudarstvennîi Farforovîi Zavod), însă în anul 2005 şi-a recăpătat numele original, din epoca presovietică.

a trecut o clipă şi apoi a dispărut. Îl priveam cu respect, cu milă şi în acelaşi timp cu mare atenţie, ca pe o veche pictură a unui artist celebru, pe boierul scăpătat; pielea lui fină, hainele lui, curate şi ponosite, glasul lui, molcom, catifelat, numai mângâiere.

A coborât vocea şi mai mult şi a întins gâtul, încât respiraţia lui aproape că mă atingea:

— Scrieţi că aici este iadul, că ne-au luat casele şi colecţiile noastre preţioase şi că nu mai există libertate! Strigaţi! Spuneţi lumii adevărul! Priviţi unde-am ajuns! Ne cârmuiesc hamalii, muncitorii, mujicii... Oameni inculţi, care nu-s în stare să deosebească o vază din dinastia Ming de o vază din dinastia Song!

— De ce nu sunteţi drept? i-am răspuns. Dumneavoastră v-aţi bucurat mult, aţi stat atâtea veacuri la masă, aţi mâncat, aţi băut, aţi vomitat, aţi mâncat iarăşi. Lăsaţi-i de-acum şi pe ceilalţi să mănânce! Să se schimbe la fiecare câteva secole felul mesenilor, iată marea lege! Întoarceţi capul înapoi, priviţi ritmul istoriei: o clasă urcă, se îmbogăţeşte, mănâncă, bea, creează – iar după ce se îndoapă prea tare oboseşte, decade, şi o altă clasă, mereu nedreptăţită, înfometată, ia avânt, şi ritmul natural îşi reia cursul – luptă, victorie, creaţie, decădere.

Eu, în locul dumneavoastră, mi-aş lua pălăria, fără suferinţă, fără plânsete lipsite de demnitate, şi, cu nobleţe, dacă vreţi şi cu o uşoară ironie (fiindcă aş vedea mai departe, fiindcă aş şti că şi pentru stăpânii cei noi o să vină ziua când vor fi doborâţi), m-aş bucura de noul fel de meseni flămânzi şi aş pleca din sufragerie.

Sufragerie, aşa numesc eu puterea.

Boierul m-a privit îngrozit. S-a ridicat puţin pe vechiul său scaun boieresc şi apoi s-a aşezat la loc, a înghiţit de două-trei ori şi, întorcând gâtul, a încercat să se descheie la gulerul tare care-l înăbuşea.

— Credeam că sunteţi cu noi, a murmurat el.

— Sunt cu omul, i-am răspuns. Şi cu acela care se repede să se aşeze la masă, şi cu acela care a mâncat prea mult deja, care s-a înjosit şi pleacă. Mi-e milă de orice om. Îi privesc tot drumul, şi urcuşul, şi coborâşul, cu respect. Şi sunt foarte atent să nu las interesul meu individual să-mi întunece judecata.

— Poate pentru că nu aveţi tradiţie strămoşească, nu aveţi palate, nu aveţi privilegii de care să vă întristaţi părăsindu-le, a răspuns boierul, cu buzele strânse ironic.

— Exact. Pentru că nu am lanţuri. Dacă aş avea aceste delicate porţelanuri pe care mi le-aţi arătat astă-seară, cum aş putea să înţeleg o Idee?

e) Zâmbetul

Un tânăr profesor la Facultatea de Sociologie de la Universitatea Comunistă din Moscova analizează, cu precizie şi claritate, factorii economici din Antichitatea greacă şi demonstrează că zâmbetul pe care-l au Korele de pe Acropola Atenei se datorează unor cauze economice.

Ascultătorii, marxişti ortodocşi, acceptă fără ezitare savanta explicaţie şi izbucnesc în aplauze.

Eu zâmbesc. Iar tânărul profesor se întoarce către mine enervat.

— De ce zâmbiţi?

— Vă asigur, tovarăşe profesor, zâmbetul meu nu se datorează unor cauze economice, îi răspund eu.

f) Discuţie cu un conducător

Ieri s-a întâmplat să mă întâlnesc cu unul din conducătorii bolşevici intelectuali; discuţia a început brusc. Transcriu, pe cât îmi amintesc, dialogul.

Acela spunea:

— Aşa cum în lumea materială reuşim, formulând cu precizie principiul de bază recurent, să aflăm legile care guvernează fenomenele, tot astfel cercetăm astăzi şi fenomenele sociale şi le subordonăm încet-încet unor legi. Şi orice om, dacă nu este dezechilibrat, le acceptă fără obiecţii, cum acceptă şi legile naturale.

— Am o obiecţie, i-am răspuns. Recunoaşteţi că există limite ale gândirii omeneşti? Prin urmare şi limite ale ştiinţei? Sau cumva ştiinţa poate să judece cu autoritate infailibilă nu numai legăturile dintre fenomene, ci şi dacă dincolo de fenomene există ceea ce filozofii numesc „fiinţă adevărată”[76]?

— Limite în ştiinţă nu există, ştiinţa poate, cu absolută autoritate – doar ea –, să judece toate lucrurile. Stabileşte legi sigure.

— Aşadar legile naturale şi cele sociale au aceeaşi precizie?

— Aceeaşi.

— Putem prezice o eclipsă de soare cu precizie de secundă. Dar oare putem prezice cu aceeaşi precizie şi că va mai exista realitatea rusească vreme de trei ani de-acum încolo?

— Nu încă. Sociologia, sau mai bine zis fizica socială, e încă în faşă. Abia am scăpat de teologie şi de metafizică şi am intrat în cercetarea pozitivă a vieţii. Acum abia am început să aplicăm şi în sociologie metodele empirice pe care le folosim şi în celelalte ştiinţe pozitive: observaţia, analiza, comparaţia, inducţia. Şi astfel, încet-încet, precum mecanica şi astronomia, va descoperi şi ştiinţa societăţii legile infailibile care guvernează fenomenele sociale.

---

[76] În original, *to óntos on* – „ceea ce există cu adevărat, în realitate, ceea ce fiinţează cu adevărat”, concept filozofic aparţinând şcolii eleate.

— Nu sunt de acord. Fenomenele vieţii nu se desfăşoară, precum cele fizice, într-un timp unitar, pe care să poţi să-l comprimi, ca întindere, cât vrei şi să-l rezumi într-o formulă matematică. Fenomenele vieţii se desfăşoară şi se maturizează într-un timp psihologic neunitar. Şi timpul acesta psihologic, numai calitativ, nu poate fi socotit fără denaturare, nici nu poate fi exprimat prin numere, ca şi cum ar fi numai cantitativ, fără culoare, fără miros, întindere uniformă, identică.

Timpul e o forţă creatoare imprevizibilă, maturizare neîncetată – asta este substanţa lui. Nu e o sinteză de elemente care preexistă şi care, simplu, odată cu trecerea vremii, se unesc mecanic în noi combinaţii, pe care să le putem prevedea. Timpul e un clocot neîncetat de elemente constitutive neaşteptate, într-un cuvânt: creaţie.

Cum deci prevezi, aici nu pot exista legi, pentru că legea înseamnă repetare, aceleaşi cauze să nască aceleaşi rezultate. Iar substanţa vieţii, deosebirea ei specifică faţă de materie, este exact creaţia. Iar creaţia înseamnă: se naşte ceva nou, care nu este cuprins în cele date. Însă niciodată în viaţă, în nici o situaţie, nu putem readuce cauze identice, pentru ca, prin urmare, să putem prevedea aceleaşi rezultate. Şi fiindcă fenomenele vieţii nu pot fi supuse unor legi, e imposibil să existe, în privinţa fenomenelor sociale, o ştiinţă, adică un sistem de legi.

— Admit, a răspuns rusul, că ştiinţele sociale nu sunt exacte precum cele naturale. Nu putem prevedea o revoluţie cu precizia cu care prevedem o eclipsă de soare. Totuşi, ştiinţele sociale explică cele trecute, găsesc un ritm central în fiecare epocă, urmează, în piezişul, întunecatul labirint al istoriei, un fir luminos şi nu se pierd. Iar astfel, studiind în profunzime evoluţia poporului, unii reuşesc, mai sigur decât orice altă metodă a minţii omeneşti, să

ghicească şi să formuleze ceea ce urmează să se întâmple.

— Accept acest fapt, am răspuns eu. Numai privind înapoi la cele trecute are sociologia valoare de cercetare. Şi de ce asta? Pentru că exact cele trecute, evenimentele deja încheiate, au încetat să mai trăiască, nu mai curg, nu se mai desfăşoară creator. În clipele în care erau create, din numeroşii lor factori posibili au intrat în acţiune doar zece, să spunem, şi aceştia zece au creat ceea ce numim un eveniment istoric. Sociologia încearcă să afle cei zece factori, iar când îi află – desigur, mereu cu aproximaţie – strigă triumfătoare: „Ceea ce s-a întâmplat era necesar să se întâmple! Numai ca rezultat al acestor zece factori se putea petrece acest fapt!”

Şi, sigur – consecinţă obligatorie –, din cei zece factori trebuia să apară un asemenea eveniment, nimic altceva. Când, dintre toate posibilităţile, unele domină, e normal să se prezinte evenimentul ca şi când numai aceşti factori ar fi fost posibili. Dar problema nu este deloc asta. Problema care ne interesează şi ne face să avem păreri diferite este aceasta: poate sociologia să afle care dintre numeroşii factori vor domina şi, prin urmare, vor crea evenimentul istoric?

Pe un lac îngheţat doi copii patinau. Deodată, unul s-a plictisit şi a spus: „Nu merg mai departe, m-am plictisit!” şi s-a întors. Celălalt a înaintat, dar nu a mai făcut nici zece metri, că gheaţa s-a crăpat şi copilul s-a înecat. Au trecut nişte ani, a izbucnit Revoluţia Franceză; care ar fi desfăşurarea ei? Infinite – nu infinite, ci multe posibilităţi. Deodată, copilul care s-a salvat la patinaj – era Napoleon cel Mare – intervine, răstoarnă cele mai raţionale previziuni, aduce neprevăzutul, stăpâneşte popoare, întemeiază un regat, ajunge rege.

Cine poate să susţină că Napoleon cel Mare a determinat singura desfăşurare posibilă a Revoluţiei Franceze? Ori că, dacă el se îneca în lacul îngheţat, în mod necesar – fiindcă aceleaşi cauze antrenează mereu aceleaşi rezultate – un alt conducător, identic cu acela care s-ar fi înecat, ar fi salvat Franţa şi lumea? Care sociologie ar putea să-i stabilească legi vieţii?

Acum, desigur, privind evenimentele deja încheiate, adică deja fără suflet, putem să analizăm, să extragem legi care însă au valoare doar retroactiv, şi să identificăm trupul deja neclintit al unei epoci cu gigantica suflare care o revigorează, mai înainte să se oprească, nemişcate, şi să devină evenimente unele dintre posibilităţile pe care le închidea în ea. Aşadar, ştiinţa societăţii numai un lucru poate să facă: anatomie.

Şi nu puteţi, chiar dacă vreţi, să susţineţi că cercetarea celor petrecute deja poate să devină lecţie pentru cele ce urmează să se petreacă, iar sociologia să devină astfel călăuză preţioasă în gândirea noastră şi în faptă. Nu doar că niciodată cauzele nu pot să se întoarcă identice şi să antreneze, prin urmare, aceleaşi rezultate – acest lucru nici în lumea naturală nu se întâmplă cu absolută exactitate –, dar până şi o coincidenţă mică, o întâmplare neînsemnată, care a depins de amănunte neînchipuit de încâlcite, poate să dea istoriei o nouă, neprevăzută întorsătură.

Şi astfel, prezentându-le celor naivi speranţa previziunii, sociologia poate să ajungă şi primejdioasă. Viaţa este atât de incomparabil mai înaltă, mai bogată decât logica şi imaginaţia omenească, încât putem susţine, fără ca asta să fie o afirmaţie ciudată, că sociologia are, în ceea ce priveşte previziunea, numai următoarea valoare: niciodată nu se întâmplă acel lucru pe care-l prevede. Desigur, o valoare mică, pentru că ceea ce excludem astfel este doar

una din numeroasele posibilităţi care se luptă să creeze ceea ce urmează să se întâmple.

— Ştiţi prea bine, mi-a răspuns iritat rusul, ştiţi prea bine că, cu toate imperfecţiunile, cu toată încâlceala pe care accept şi eu că o au fenomenele vieţii, sociologia a reuşit să afle legea de fier care guvernează societăţile omeneşti: cauzele economice.

Aceasta este baza solidă. Modul de producţie al vieţii materiale hotărăşte funcţionarea vieţii sociale, politice şi spirituale a oamenilor. Toate, sisteme politice, ideologii, religii, drept, artă, morală, se bazează pe aceste puternice temelii, cele economice; aşadar este sigur că, deoarece elementele umane constitutive nu se schimbă, şi în ceea ce urmează să se întâmple factorii economici vor juca cel dintâi rol. Astfel, deţinând acum această lege fundamentală, putem, fiind în mai mare măsură siguri de succes, să intervenim în lupta socială. Ştim acum unde trebuie să ne concentrăm cel mai mult atenţia, care clasă socială şi-a îndeplinit menirea şi trebuie să cadă şi care, împinsă de această lege socială, trebuie să se organizeze, să se pregătească şi să cucerească puterea. Astfel, intervenţia noastră, călăuzită de-acum de această lege socială fundamentală, este sigură şi rodnică.

— În toate cele ce spuneţi, am răspuns eu, există o mare doză de adevăr, şi eu îl respect. Dar atât de mult l-aţi generalizat, l-aţi încărcat cu atâtea pretenţii, încât există pericolul să ajungă mincinos. Mincinos sau primejdios. O să mă străduiesc împreună cu dumneavoastră să lămuresc şi să-mi argumentez concepţia:

Întâi şi-ntâi, „legea” pe care o formulaţi nu este absolută. Cauzele economice nu sunt totdeauna forţele primordiale care pun în mişcare popoarele. Sigur, ele joacă totdeauna unul din rolurile dominante, pentru că servesc

nevoile de bază ale omului. Dar uneori alţi factori – religia, rasa, întâmplările istorice, apariţia unei mari personalităţi – domină şi determină evoluţia unui popor.

Cum puteţi explica prin necesităţile exclusiv economice neaşteptatul triumf, în secolul al VII-lea, al unei rase neînsemnate din Arabia, care până atunci îşi ducea viaţa în anonimat şi mizerie? Înseşi circumstanţele economice au îngreunat viaţa acestei rase vreme de multe veacuri. Veacuri la rând au trăit săraci, din prădăciuni, veacuri la rând, leneşi, au trândăvit, săraci, alcoolici, sângeroşi, idolatri. Însă, pe neaşteptate, un om, o mare personalitate se naşte în mijlocul acestei rase şi propovăduieşte, în mijlocul batjocurilor şi al primejdiei, că există un singur Dumnezeu, că sufletul omului este nemuritor, că lumea aceasta şi cealaltă, raiul, le aparţin celor credincioşi.

Propovăduieşte, nimeni nu-l ascultă; şapte ani trec şi Mahomed izbuteşte să adune doar unsprezece credincioşi. Îl huiduiesc, îl alungă, viaţa îi este în primejdie în fiecare clipă; apoi adepţii se înmulţesc şi încep luptele. Puţină şi fără arme e armata lui Mahomed, ba învinge, ba este învinsă, în orice clipă lucrarea lui atârnă de un fir subţire de aţă. Neprevăzutul este gata în orice clipă să deschidă un drum diferit în istorie.

Şi iată, au mai trecut doar câţiva ani şi pustiul se umple de geamii, credincioşii se revarsă călări din Arabia şi pun stăpânire pe lume. În alţi câţiva ani apoi supun şi revigorează, cu o nouă, neaşteptată civilizaţie, pe de o parte Egiptul, Tripoli, Tunisul, Algerul, Marocul, Spania, pe de altă parte Siria, Mesopotamia, Persia, Indiile. Ce forţă neaşteptată, imbatabilă îi împingea? Sigur, nu numai cauzele economice, ci o forţă mai adâncă, mai bogată şi exaltată – credinţa. Inspiraţia lui Mahomed.

Care a fost substanţa creştinismului? Să-i organizeze pe sclavi, să le dea pâine celor înfometaţi, să facă să dispară

inegalitatea socială şi economică pe pământ? Deloc. Hristos nu s-a îngrijit de problemele economice. „Nu vă îngrijiţi de ce veţi mânca şi veţi bea şi cu ce vă veţi îmbrăca; priviţi la păsările cerului; numai un singur lucru căutaţi: împărăţia cerurilor!”[77]

Desigur, sclavii şi cei înfometaţi l-au denaturat pe Hristos, potrivit cu nevoile şi năzuinţele lor, şi l-au vestit drept conducător al celor nedreptăţiţi, care-i va doborî pe stăpânii cei sătui şi va călăuzi mulţimile chinuite spre egalitate socială şi trai bun. Iată de ce creştinismul s-a răspândit mai repede, a fost legat de imediate necesităţi sociale de schimbare, a devenit patimă omenească dorind răzbunare şi împărăţie pământească. Aşadar, cum era firesc, cum a fost dintotdeauna, împărăţia cerurilor a fost mutată pe pământ, pentru că o idee, îndată ce atinge mulţimea, sau mai bine zis: o idee, ca să atingă mulţimea şi s-o tulbure, trebuie să devină patimă personală şi speranţă de răsplată imediată.

Desigur, în toate epocile şi la toate popoarele cauzele economice sunt dintre cele mai puternice imbolduri ale vieţii omeneşti, pentru că omul are întotdeauna nevoie să mănânce. Iar un istoric poate foarte uşor, când vrea să împingă evenimentele istorice în jurul unei idei centrale, pe unele să le lase în întuneric, iar pe altele să le aducă la lumină, şi astfel să demonstreze ceea ce vrea, anume că istoria este guvernată de cauze economice sau de degetul Proniei sau de eroi sau de calităţi ale rasei sau de soarta cea oarbă.

Dar cine studiază istoria omenirii cu atâta nepărtinire câtă poate să îngăduie firea omului ce vede? Că toate aceste cauze împreună acţionează asupra mulţimilor de oameni, şi domină când una, când alta, când multe sau

---

[77] Vezi Evanghelia după Matei, 6, 25–34. Scriitorul nu citează textul evanghelic exact, ci-l parafrazează.

chiar toate împreună, în proporţii greu de lămurit. În perioadele normale, când însă mulţimile de oameni sunt fermecate de o credinţă, rolul primordial îl joacă, cred eu, cauzele economice.

— Deja ceea ce-mi mărturisiţi acum e foarte important.

— Nu este nimic, de fapt. Pentru că cine poate să vă garanteze că din turma socială, care se îngrijeşte numai de viaţa ei materială, nu va ţâşni, din clipă-n clipă, vârtejul neprevăzut care va muta cu violenţă în plan secund nevoile materiale ale omului?

Dar şi în perioadele cu desăvârşire normale, în care vârtejul acesta nu se manifestă, poţi, examinând mai adânc, să îngustezi şi mai mult legea dumneavoastră sociologică fundamentală.

Cauzele economice nu sunt decât nişte rezultate ale unui grup de factori într-un anumit loc şi timp şi la un anumit popor. Nu trebuie să spunem: „Deoarece condiţiile economice sunt de acest fel, de acest fel este şi evoluţia unui popor". Rasa, destinul, clima, războaiele, o invenţie, multe alte cauze concură şi ele la apariţia acestor condiţii economice anume. Iar formele astea economice sunt doar cea mai vizibilă înfăţişare a unor forţe mai adânci şi mai întunecate. Chiar dacă aceste cauze economice reuşesc să devină lozinci rodnice, asta o datorează următorului fapt: dincolo de aceste stindarde economice simţim că luptă nişte impulsuri adânci, care sau nu au nume, sau au un nume nesigur, curgător, neputând deci, aşa cum este, să devină lozincă pentru mulţimi.

Vorbesc despre perioadele istorice normale, fiindcă în celelalte impulsurile acestea îşi găsesc un nume ferm, care-i fascinează pe oameni, şi atunci grijile economice se retrag şi luptă în linia a doua a bătăliei omeneşti.

— Dar recunoaşteţi că o schimbare economică pricinuieşte cu siguranţă şi o mulţime de alte schimbări

morale şi spirituale, încât iată că cele economice nu sunt numai rezultate, ci şi cauze.

— Pricinuieşte? Nu cumva aceste schimbări morale şi spirituale sunt rezultate care preexistă, cu mult înainte de schimbarea economică, şi se văd treptat – întâi schimbarea economică şi apoi cele mai complicate: morala, arta, gândirea? Şi, fiindcă în mod firesc schimbarea economică devine vizibilă prima, acest fapt ne determină ca adesea s-o luăm drept cauză şi să considerăm rezultate ale ei toate schimbările care urmează.

Aş vrea să mai fac o observaţie: chiar şi cei mai fanatici marxişti acceptă că izbăvirea economică a omului nu este scop, ci mijloc. Ce înseamnă asta? Că există o altă nevoie în om, mai puternică, mai adâncă; pentru aceasta se luptă, fie c-o ştie sau nu; pentru aceasta vrea să mănânce mai bine şi să aibă mai mult răgaz după truda zilei. Când vă vor întreba unii: „Care este această nevoie?”, răspundeţi: „Să-şi ducă traiul ca omul: să aibă timp să se instruiască, să-şi educe copiii, să se bucure de viaţă...”

Însă toate răspunsurile astea sunt unilaterale, parţiale. Sunt desigur juste, cuminţi, practice, însă incapabile să farmece masele de oameni. Mulţimile, ca să se mişte şi să se agite şi să creeze epoci mari, au nevoie din când în când de o sfântă nebunie, de o credinţă. De aceea şi teoriile dumneavoastră sociologice le socotesc nu doar nesatisfăcătoare în plan raţional, ci şi incapabile în practică să creeze ceea ce vreţi dumneavoastră: o nouă civilizaţie.

— Ce le lipseşte?

— Mitul.

Rusul s-a încruntat.

— Dacă rămâneţi în Rusia, a spus el, străduindu-se să râdă, şi veţi vrea să răspândiţi ideile astea, o să ordon să fiţi spânzurat.

— Acesta era singurul răspuns pe care mi-l puteaţi da ca să mă reduceţi la tăcere, i-am răspuns eu, tot râzând.

Am răspuns râzând, dar, în adâncul sufletului, discuţia asta mă umpluse de amărăciune. Cu ce împleticeli, cu câte lupte, cu cât de strâmţi la minte conducători fanatizaţi înaintează popoarele pe pământul acesta! Toate astea, sisteme economice, legislaţii, schimbări politice, cât sunt de nevrednice să înnoiască faţa pământului!

Numai dacă inima omului se preschimbă, toată această realitate de astăzi, atât de încâlcită, cu problemele ei nerezolvate, va deveni neaşteptat de simplă. Dar pentru ca izbăvirea să înainteze a trebuit întotdeauna ca popoarele să se afunde în sânge, în nefericire, în foamete. Aşa a fost mereu, îngrozitor, drumul mântuirii. Numai măruntaiele însângerate, înfometate pot naşte Cuvântul izbăvitor.

Şi de aceea nimeni nu poate să nege că aceşti conducători fanatici, fără să vadă clar întregul ciclu, îşi îndeplinesc totuşi, cu credinţă, dificila lor datorie premergătoare: organizează măruntaiele omului.

Propaganda din Orient

Astă-seară am plecat de la teatru emoţionat şi neliniştit. Se juca o piesă nouă: *Urlă, China!* – tot zbuciumul

muncitorimii galbene izbucnise pe scenă şi toată exploatarea ei inumană de către capitaliştii albi.

O micuţă chinezoaică, eroina tragică a piesei, cutreiera ca o conştiinţă, singura luminoasă, prin grămezile mizere de proletariat galben şi cânta un cântec monoton, murmurat, deznădăjduit; iar apoi, luând o sfoară subţire, s-a spânzurat.

Teatrul era plin de chinezi pe care îi invitaseră astă-seară să vadă chinurile patriei lor; în faţă de tot stăteau un tânăr general chinez împreună cu statul lui major, care se refugiaseră, prigoniţi de fasciştii din patria lor, la Moscova.

Un vânt de groază şi mânie învolbura teatrul; furnicarul asiatic de culii[78] care munceau, jeleau şi mureau ca să-i îmbogăţească pe americani şi pe englezi urla astă-seară, şi strigătul se auzea până în măruntaiele noastre. O muncitoare rusoaică de lângă mine plângea, iar când s-a lăsat cortina, un muncitor, cunoscut de-al meu, s-a întors brusc şi m-a întrebat:

— Sufletul tău poate să mai îndure nedreptăţile astea?

N-am răspuns nimic. Mă uitam la chinezii care se ridicau toţi împreună, tăcuţi, cu feţele posace, misterioase. În mijloc mergeau generalul galben cel scund şi ofiţerii lui, cu mare ţinută; erau pământii la faţă, se aplecau şi se atingeau unul pe altul, nu le vedeam buzele mişcându-se, dar auzeam, când treceau prin faţa mea, murmurul lor monoton şi un vuiet de parcă ar fi trecut nişte păsări. Ne priveau pe noi toţi, albii, cu ochiul lor mongol, aspru, neomenos, şi treceau mai departe. Iar după aceea s-au pierdut, toţi laolaltă, pe străzile ninse.

Dură este rasa asta extrem de numeroasă, şi jocul bolşevicilor le pare a fi ceva primejdios; se căznesc să se

---

[78] Culi (< fr., engl. *coolie*, cf. hind. *kuli*) – muncitor asiatic sau african necalificat, care lucrează pentru o remuneraţie mică, preţul traiului de zi cu zi.

trezească, îşi aţâţă în ei răzbunarea şi ura. Întreaga Asie este tulburată de propaganda comunistă: China, Indiile, Persia, Afganistanul; scânteia trece apoi în Arabia, în Egipt, şi atinge ţărmurile nordice ale Africii.

Firea oricărei Idei noi, neîmblânzite încă este imperialistă. Caută să îndepărteze toate celelalte idei, opoziţia, şi înainte de toate pe cele înrudite cu ea, să treacă graniţele, să stăpânească lumea. Foloseşte fără ezitare toate mijloacele: forţa, blândeţea, viclenia, virtutea, crima, ura – tot ce-i este de folos; ştie că toate mijloacele devin sfinte, chiar de nu sunt, dacă duc la victorie.

Ordinea mondială s-a dovedit încă organizată riguros, înarmată până-n dinţi, gata să se arunce în aprige lupte deznădăjduite ca să-şi păstreze poziţia ei privilegiată şi să continue să se îngraşe prin foamea celorlalţi. Noua Idee dă piept cu o mare rezistenţă. „Da – strigă Zinoviev –, duşmanul a câştigat multe poziţii în Apus, dar mai rămâne un front, şi acesta va da lovitura finală şi va decide toată lupta: frontul de Răsărit.”

Bolşevicii s-au orientat aşadar către Răsărit; abili, neobosiţi, îndrăzneţi, urcă până şi în cele mai îndepărtate sate barbare din Asia. Ce propovăduiesc aceşti noi apostoli ai neamurilor? Lucruri foarte simple, pe care fără nici un efort le înţeleg şi le acceptă chiar şi cei mai neinstruiţi orientali grei de cap: „Capitaliştii europeni şi americani vă mănâncă truda, tâlhăresc bogăţiile patriei voastre, vă calcă în picioare religia, cinstea, libertatea, vă folosesc ca pe nişte vite de povară. Treziţi-vă, ridicaţi-vă, alungaţi-i! Orientul pentru orientali! Rusia nu cere nimic, nu vrea nimic, doar îi luminează şi îi trezeşte pe fraţii ei orientali. Ascultaţi, tovarăşi, glasul ei!”

Întreaga Asie ascultă cu atenţie, cu tulburare, noua predică. Apostolii bolşevici, preschimbaţi când în

muncitori, când în negustori ambulanţi şi în medici, străbat ţări şi sate şi trezesc nenumăratele mase de oameni. Numele lui Lenin răsună acum în inimile musulmane ale Asiei poruncitor, plin de speranţe, precum numele Profetului. Poetul persan Mirza Ali Mojuz cântă: „Lenin nu a murit, nemuritor trăieşte şi domneşte între noi. Generaţiile viitoare i se vor închina lui Lenin, pentru că inima lui a suferit pentru Persia!”

Când Lenin era bolnav, tătari, mongoli, chinezi au plecat zile-n şir din satele lor, au ajuns până la graniţele Siberiei şi întrebau: „Cum o mai duce Lenin?” Şi stăteau zile-ntregi ca să audă un cuvânt, o veste, să afle o vorbă bună şi s-o ducă fiecare-n satul lui.

La Moscova funcţionează o universitate specială pentru popoarele orientale. Studenţi şi studente vin din tot Orientul şi învaţă pe cheltuiala Rusiei Sovietice. M-am dus acolo deunăzi. Toate rasele asiatice şi africane, galbene, mulatre, negre, îşi trimiteau aici cei mai isteţi tineri ai lor, fete şi băieţi, să studieze. Ce studiază? Apostoli. Toţi aceşti tineri de culori diferite un scop şi numai unul au: să se întoarcă în patrie, să-şi trezească fiecare propriul popor, să le organizeze speranţele şi ura.

O fată din Coreea, până-n 14 ani, cu chipul plat, cu ochi piezişi, cu păr negru, lucios şi drept, îmi spunea:

— Îmi place Rusia, însă mă grăbesc să mă-ntorc în patria mea.

— E frumoasă patria dumneavoastră – munţii, râurile, copacii?

Masca galbenă mi-a zâmbit cu dispreţ, murmurând:

— Parc-ai fi burghez!

Şi apoi, cu înflăcărare apostolică, de parcă ar fi început deja propaganda:

— Frumuseţea pământului, a strigat ea, este luxul care-i interesează numai pe cei ce au răgaz s-o vadă şi s-o

înţeleagă! Cei înfometaţi, cei care se întorc în fiecare seară istoviţi, secătuiţi de fabrica sau de ogoarele stăpânului, nu au timp, nu au ochi şi nici chef să vadă dacă sunt frumoşi munţii despre care stai aici şi întrebi ori râurile şi copacii... Să ne eliberăm întâi de sclavie şi apoi o să vedem şi frumuseţile orientale şi pe cele apusene!

O ascultam, şi mi-a venit în minte poetul indian cel gras, Tagore, care, trecând acum câţiva ani prin Germania, a vrut să le predice muncitorilor religia lui calmă, iubitoare de frumos. I-a invitat într-o sală mare şi a apărut la tribună chipeş, foarte curat, cu mâinile lui aristocratice cu degete lungi, cu tunica lui indiană, albă ca neaua. A spus: „Când la asfinţitul soarelui vă întoarceţi de la munca voastră de-o zi, ca să vi se uşureze sufletul şi să uitaţi ostenelile e de ajuns să priviţi cu atenţie asfinţitul şi să ascultaţi ciripitul de seară al păsărelelor!”

Însă muncitorii au pufnit imediat, au strâns pumnul şi l-au alungat cu huiduieli: „Jos! Jos!”

Iar Tagore şi-a adunat fustanelele şi a plecat.

În aceeaşi universitate, o altă studentă, armeancă, mi-a răspuns când am întrebat-o pe cine iubeşte mai mult, pe Tolstoi sau pe Gorki:

— Pe Gorki, celălalt ce mă interesează pe mine? Gorki descrie viaţa.

Iar un student indian micuţ, cocoşat a corectat-o:

— Viaţa noastră!

Toate chipurile strălucesc concentrate şi fanatice. În atelierul acesta arzător, Orientul se trezeşte şi strigă. Pe zid este lipit Manifestul pe care l-au semnat la un congres din Baku reprezentanţii din toată Asia:

„Ridicaţi-vă, indieni, istoviţi de foame şi de sclavie!

Ridicaţi-vă, ţărani din Orient, o, bărbaţi din Arabia şi Afganistan, pierduţi în pustiurile voastre pe care le mătură vântul şi le desparte de restul lumii Anglia!

Ridicaţi-vă, luptaţi cu duşmanul neamului omenesc: Anglia imperialistă!”

Imperialismul noii Idei acuză imperialismul englez; amândouă luptă să cucerească nesecata Asie, plină de comori şi de oameni. Dar imperialismul noii Idei vrea să se răspândească în toată lumea ca s-o elibereze; nu cere nimic de la asiatici; însă exact pentru acest fapt le cere şi le ia totul. Pentru că, de-a dreptul, ceea ce se străduieşte să obţină prin propaganda ei – ca orientalii să se elibereze de capitalismul burghez – este răsplata cea mai bogată, cea mai imperialist-comunistă.

Mi-l amintesc, de la un congres de la Moscova la care am fost deunăzi, pe un negru cu obraji ca de gorilă care s-a ridicat să vorbească. Gesturile lui erau violente, sălbatice, ochii lui galbeni fulgerau; rostea şi el şi repeta cuvintele rostite deja de mii de ori: „...Proletariat... libertate... dreptate...”, cu atâta patos, încât le dădea un înţeles neînchipuit de ameninţător. Europenii albi aplaudau, jos în sală, crezând că vorbele acestea ale negrului aveau acelaşi conţinut pe care li-l dădeau şi ei. Dar când negrul urla „dreptate!”, eu vedeam în ochii lui măcel, tras în ţeapă, chiolhan şi pustiu, în vreme ce, când apusenii spuneau „dreptate!”, ochii lor se umpleau de muncitori bine hrăniţi şi de oraşe mari...

Dificilele teorii filozofice şi economice au fost rezumate, cum era firesc, pentru masele de oameni în nişte lozinci uşor de înţeles: „Lupta de clasă. Dictatura proletariatului. Pământul pentru ţărani, uzinele pentru muncitori. Religia este opiul popoarelor. Proletari din toate ţările, uniţi-vă!” Periculoase fraze explozive, care, fiindcă sunt simple şi sunt repetate neîncetat, au forţa să organizeze neliniştile şi năzuinţele maselor şi să determine ieşirea la acţiune, unitară şi bine pusă la punct.

Lozincile acestea pot trezi în rasele sălbatice, necivilizate încă, mari forţe întunecate; va ajunge oare comunismul să le lumineze?

La acelaşi congres, un chinez urcase la tribună; era foarte tânăr, aprig şi în acelaşi timp parcă nemişcat, încordat ca un arc; ţinea mâinile la spate şi ţipa cu gâtul întins şi capul în sus, ca o găină. Istorisea chinurile îndurate de culii chinezi care lucrează la capitaliştii albi şaisprezece, optsprezece ore din zi şi din noapte, cum dorm, claie peste grămadă, ghemuiţi ca nişte omizi în bordeie mizerabile, cum mor pe capete de oftică şi de foame...

Ca un bocet străbăteau sala aceea imensă strigătele monosilabice ale chinezului. Un bocet sălbatic, sfâşietor, monoton. Şi deodată, un profesor american de lângă mine s-a întors şi mi-a spus îngrozit:

— Astăzi, vă spun şi să nu uitaţi, astăzi nu există în toată lumea eveniment mai mare decât acesta: bolşevicii răvăşesc China prin propaganda lor. Cinci sute de milioane de suflete se trezesc...

Când am ieşit de la congres un jurnalist italian exilat s-a apropiat de mine:

— Ce ziceţi? m-a întrebat, şi ochii lui erau plini de teamă. Aţi auzit? Aţi văzut? Cum vi se par toate pregătirile astea teribile?

— Vechiul cronicar al Sfintei Rusii, i-am răspuns eu, bătrânul Nestor, avea dreptate: „Fiecare ţară îşi are îngerul ei păzitor. Îngerul păzitor al Rusiei are aripi gigantice”.

Panait Istrati

În aerul acesta războinic de tabără militară pe care îl respiram în Moscova împodobită cu steaguri, l-am întâlnit pe Panait Istrati. Era şi el unul dintre invitaţii Rusiei la marile serbări cu ocazia unui deceniu de la Revoluţie. Nu-l văzusem niciodată cu ochii mei. Citisem numai poveştile lui pline de flacără, de sânge şi de strigăt omenesc şi ştiam eroica lui viaţă plină de peripeţii.

Gheorghe Valsamis, contrabandist din Cefalonia, neliniştit, îndrăzneţ, stăpânit de nepieritorul spirit hoinar chefalonit, a cunoscut-o la Brăila pe Joiţa Istrati, româncă robustă, frumoasă, cumpătată, şi a avut cu ea un fiu pe care, fireşte, l-au botezat Gherasim. Mai târziu însă, i-au pus şi un alt nume: Panaiotaki, Panait.

Tatăl a murit când Panaiotaki era încă prunc, iar mama – sfântă, tandră, harnică – spăla şi muncea cu ziua ca să-şi crească băiatul. Visa să înveţe carte, să-l însoare cu o femeie bună, să ajungă, dac-o vrea Dumnezeu, un bun gospodar român.

Dar vinele micuţului fierbeau de demonicul sânge chefalonit. Încă de la doisprezece ani, şi-a părăsit mama şi a-nceput hoinăreala; a răbdat de foame, s-a îmbolnăvit, a dormit pe drumuri, a străbătut, ca un contrabandist, ascuns în cală, înapoia carelor, sub vagoane, toate drumurile Egiptului, Palestinei, Siriei, Turciei, Greciei, Italiei, Elveţiei. Îl ardea setea nepotolită să trăiască, să vadă, să aibă parte de toate bucuriile şi amărăciunile pe care i le poate da omului pământul acesta.

A citit, în călătoriile lui de hoinar, literatură rusă, iar prin cafenelele orientale a ascultat istorii şi poveşti din Halima. A trudit ca să-şi câştige pâinea de zi cu zi, a fost ospătar în

tavernă, ajutor la un bragagiu, muncitor, zidar, fierar, hamal în porturi, tencuitor şi, în sfârşit, la Nisa, în Franţa, fotograf ambulant.

Într-o zi, în ianuarie 1921, s-a săturat să mai rabde de foame şi să se chinuie şi a hotărât să-şi curme viaţa; şi-a luat aşadar briciul şi a intrat într-o grădină publică din Nisa să se sinucidă. Înainte cu doi ani îi scrisese lui Romain Rolland o scrisoare de douăzeci de pagini, în care îi povestea viaţa lui, amărăciunea vieţii lui şi dorinţa arzătoare de a asculta un glas prietenesc şi de a strânge mâna unui om adevărat.

Marea pasiune a lui Istrati a fost, toată viaţa, aceasta: să găsească un prieten. Peste dragostea pentru femeie, peste bogăţii şi glorie, prietenia joacă în viaţa şi în opera lui Istrati rolul cel mai însemnat, de o importanţă supremă. Să se dăruiască unui prieten, să i se dăruiască un prieten, să străbată împreună marea aventură a vieţii, nedespărţiţi. De multe ori căzuse în dulcea capcană, dar prietenii l-au trădat; şi iarăşi a rămas Panait singur-singurel în pustiul neomenos. Îi scria aşadar, deznădăjduit, părintelui său spiritual, singurul care rămăsese statornic, neprihănit, în mijlocul patimilor ce sfâşiau în bucăţele şi înjoseau Europa. Istrati îi mărturiseşte toată viaţa sa şi îi cere un cuvânt bun drept ajutor. Dar Romain Rolland nu răspunde; deznădăjduit de-acum, Istrati ia hotărârea să se sinucidă.

Îşi taie beregata, se adună lume, îl duc la spital, se luptă cu moartea, este salvat şi, după cincisprezece zile, pe jumătate mort, pe jumătate însănătoşit, îl aruncă afară în drum. Îi găsiseră în buzunar o scrisoare către ziarul comunist *L'Humanité*, unde saluta, cu puţine ore înainte să se sinucidă, Revoluţia rusă şi noua lume care avea să se nască din chinurile de azi ale Rusiei. Îndată ce a găsit

scrisoarea, poliţia franceză a dat ordin ca răzvrătitul acela să fie alungat din spital.

Iarăşi pe drumuri, Panait, dar fericit de-acum; pentru că, în sfârşit, primise răspuns de la Romain Rolland: „Nu mă interesează de ce eşti nefericit – scria acest ideolog neprihănit –, nu mă interesează de ce eşti nefericit, pentru că străluceşte în tine flacăra dumnezeiască a sufletului. De-acum nu-mi mai scrie scrisori, scrie cărţi”.

Panait a prins astfel curaj, l-a adăpostit la Paris un compatriot cizmar, Ionescu, l-a găzduit jos, la subsolul prăvăliei lui, i-a dat hârtie şi cerneală şi o farfurie de mâncare, şi Panait a început să scrie. După câteva luni s-a născut *Chira Chiralina*. Numai patimă, nepăsare, dragoste neînfrânată de viaţă. Sfânta cea desfrânată care se supune zeului ei petrecând, care îşi împlineşte datoria sărutând. Carte fierbinte, palpitantă, plină de chef şi de moliciune, ca un trup omenesc. Dintre atâtea idile franţuzeşti de hârtie, *Chira Chiralina* a ţâşnit ca un strigăt dintr-un gâtlej fierbinte; Romain Rolland l-a salutat pe Istrati ca pe un „Gorki al Balcanilor”: „Am citit şi am rămas uluit de izbucnirea geniului. Vânt arzător care suflă pe câmpie. Mărturisirea unui Gorki al Balcanilor”.

Când am bătut la uşa camerei lui din hotelul Pasaj din Moscova, eram într-adevăr bucuros că aveam să văd un „om”. Biruisem neîncrederea care mă stăpâneşte ori de câte ori e vorba să-mi fac o nouă cunoştinţă şi mergeam plin de încredere aici, la acest Istrati. Zăcea bolnav, întins pe pat, dar, de cum m-a văzut, s-a ridicat în capul oaselor, a sărit de la locul lui şi a strigat bucuros în greceşte:

— Măi, bine-ai venit! Bine-ai venit, măi!

Primul contact, cel hotărâtor, fusese deci afectuos. Ne priveam unul pe altul, ca şi cum am fi încercat să ghicim; ca două furnici care se ating cu micile lor antene. Faţa lui Panait era slabă, era roasă, adânc brăzdată, mult

încercată; părul său drept, gri-lucitor, îi cădea dezordonat pe frunte, ca al unui copil, ochii îi străluceau plini de aventură, berbantlâc şi dulceaţă, iar mâinile îi atârnau, ca de ţap, senzuale. Figură de comitagiu[79] macedonean chinuit şi înflăcărat.

— Am citit, mi-a spus el, discursul pe care l-ai rostit deunăzi la congres. Mi-a plăcut. Bine le-ai mai zis. Neghiobii de apuseni! Cred că tot întorcând-o paşnic din condei o să oprească războiul sau, chiar dacă o să izbucnească războiul, că muncitorii, luminaţi, chipurile, de propaganda lor, o să fie de acord să arunce armele! Proştii! Proştii! Muncitorii, îi ştiu bine! O să fie târâţi iarăşi în măcel şi o să omoare. Bine le spui: vrem, nu vrem, o să izbucnească un nou război mondial. Să fim pregătiţi!

M-a privit drept în ochi, a întins mâna lui osoasă şi mi-a strâns genunchiul. A râs.

— Îmi spuseseră că eşti, chipurile, mistic. Dar văd că de fapt eşti tare şi nu te mai saturi cu aer proaspăt. Asta înseamnă mistic? Ştiu şi eu? Vorbe! Vorbe! La naiba cu tine! Dă-mi mâna!

Ne-am strâns mâna râzând, şi dintr-o mişcare a sărit jos din pat. Omul acesta are ceva de pisică sălbatică, în mişcările lui sprintene, bruşte, în ochiul ager, în graţia lui neîmblânzită. A aprins imediat lampa cu spirt şi a pus deasupra un ibric.

— Una mijlocie fierbinte! a strigat melodios ca un ospătar.

Şi-a amintit de Grecia, sângele lui chefalonit i-a clocotit în vine, şi a-nceput Istrati să cânte nişte cântecele străvechi pe care le auzise în mahalaua grecească a Brăilei, în taverna lui kir Leonidas. „Un fluture de-aş fi / aş zbura aproape să-mi vii”.

---

[79] Comitagiu – membru al unei organizaţii revoluţionare bulgare din Macedonia.

Grecia urca din străfundurile măruntaielor lui la lumină, tatăl se trezea la viaţă înăuntrul lui, şi acum fiul, nepotolit, dorea aprig să se întoarcă în Grecia. Şi dintr-odată, cu avânt chefalonit, ia hotărârea:

— Măi, dă-mi mâna iar! Ia ascultă: o să mă-ntorc cu tine în Grecia!

A obosit, tuşeşte, se întinde iarăşi pe pat şi îşi soarbe ultimele picături de cafea.

Vorbim despre opera lui. Eroul din toate cărţile sale, Adrian Zografi, este însuşi Istrati. Aude, în viaţa lui de hoinar, istorii de dragoste şi libertate şi le povesteşte; îşi aminteşte de copilărie, răscoleşte aventurile adolescentine şi le povesteşte. Se lasă pradă prieteniei care îl înşală, femeii care îl va trăda în dragoste, se bucură când întâlneşte un suflet care, în laşitatea şi în josnicia vieţii de azi, nu se dă bătut, ci se revoltă, pune foc tuturor speranţelor şi îşi pârjoleşte soarta toată. Dar în cele din urmă Adrian este învins, pentru că patimile lui sunt neînfrânate şi nu reuşeşte să le supună unui ritm de viaţă. Dorinţele lui sunt dezordonate, nedisciplinate, inima, rebelă, mintea incapabilă să pună ordine-n haos.

— Eşti Adrian leit! i-am spus eu râzând. Nu eşti revoluţionar, cum crezi, eşti numai revoltat. Revoluţionarul are un sistem, o ordine, o coerenţă în acţiunea lui, un frâu în inima lui. Tu eşti un răzvrătit. E foarte greu să rămâi credincios unei idei. Însă acum, că ai călcat în Rusia, trebuie să pui ordine înăuntrul tău. Să iei o hotărâre, fiindcă ai o răspundere.

— Lasă-mă! a strigat Istrati, de parcă l-aş fi strâns de gât.

Şi după puţin:

— Eşti sigur? a întrebat el, neliniştit.

— Am citit ultimul tău articol în *L'Humanité*, plin de indignare şi dezgust. Juri că spui adio civilizaţiei apusene,

pentru că putrezeşte în ticăloşie şi nedreptate, şi că o să te refugiezi în Pământul nou, unde o să rămâi şi o să munceşti de-acum înainte. Asta îmi place.

— De ce-ţi place? Nu cumva eşti şi dumneata marxist?

— Nu te teme, i-am răspuns râzând. Îmi place hotărârea asta a ta pentru că este curajoasă. În clipa în care ai început să seceri şi să mănânci roadele pe care le visează orice conţopist – slavă, bogăţii, femei –, tu scuipi pe ele cu dezgust şi pleci. Părăseşti toate micile certitudini confortabile şi te arunci într-o nouă aventură de hoinar – în certitudinea incomodă a Rusiei. Iată de ce-mi placi!

Istrati se ridicase iarăşi în capul oaselor pe pat şi aprindea ţigară de la ţigară, neliniştit. Iar eu mă bucuram pentru că-i tulburam sângele. Socoteam că asta avea să-i facă bine.

— Românul Adrian Zografi a murit, i-am spus dintr-odată, cu chef, şi l-am apucat pe Istrati de braţul lui scheletic, ca şi cum aş fi vrut să-l mângâi. Românul Adrian Zografi a murit, trăiască rusul bolşevic Adrian Zografi! Să plecăm de-acum, Panait, din strâmtele mahalale ale Brăilei, altfel crăpăm, şi să-i dăm drumul eroului nostru în nemărginitele câmpii ruseşti! S-au lăţit neliniştea şi speranţa lumii, s-a lăţit şi Adrian Zografi. Micul ritm individual al vieţii lui se uneşte cu marele ritm mondial al Rusiei şi dobândeşte, în sfârşit, coeziune şi credinţă. A venit acum vremea să realizeze înaltul echilibru pe care zadarnic l-a căutat Adrian atâţia ani, acela care să-i dea forţă pe potriva dorinţei lui nestatornice. Fiindcă acum are drept temelii nu soarta nestatornică a unui individ rebel, ci mulţimile nesfârşite şi solide ale unui popor uriaş.

— Ajunge! a strigat Istrati enervat. Ajunge! Cine dracu' te-a adus? La toate câte spui mă gândesc zi şi noapte aici, în Rusia, dar nu întreb şi dacă pot! Mă-ndemni: „Sari!”, dar nu mă întrebi: „Poţi?”.

— O să vedem, nu te enerva, Panaitaki! i-am răspuns eu liniştit. Nu eşti şi tu curios să vezi dacă poţi sau nu?

— Dar ăsta nu-i un joc, cum poţi să vorbeşti aşa? E pe viaţă şi pe moarte.

— Şi viaţa, şi moartea sunt un joc, am spus şi m-am ridicat. Un joc, şi de o asemenea clipă depinde să-l câştigăm sau să-l pierdem.

— De ce te-ai ridicat?

— Trebuie să plec. Mă tem că te-am obosit.

— N-o să pleci nicăieri! O să rămâi să mâncăm împreună şi după-amiază o să mergem undeva tot împreună.

— Unde?

— O să-l vizităm pe Gorki. Mi-a dat de veste că mă aşteaptă. O să-l văd astăzi pentru prima oară pe acest vestit „Istrati al Europei”! a spus, şi glasul lui, jignit, ascundea gelozia copilărească faţă de marele lui model.

A sărit jos din pat într-o clipită, s-a îmbrăcat şi am ieşit. Mă ţinea strâns de braţ.

— O s-ajungem prieteni, îmi spunea, o s-ajungem prieteni, pentru că încep deja să simt nevoia să-ţi dau un pumn în figură. Doar ştii: nu pot simţi prietenie fără pumni. Trebuie din când în când să ne certăm, să ne spargem capetele, auzi? Asta înseamnă dragoste.

Am intrat într-un restaurant şi ne-am aşezat. Şi-a scos de la gât, unde o avea atârnată cu o sfoară, ca pe un talisman, o sticluţă cu ulei şi şi-a turnat puţin în mâncare. Apoi a scos din buzunarul de la vestă o cutiuţă cu piper şi a presărat din belşug în supa groasă cu carne pe care ne-o serviseră.

— Ulei şi piper! a spus, lingându-şi buzele. Ca la Brăila!

— Bine ne-am întâlnit! am zis eu ridicând paharul plin. Bine ne-am întâlnit, cum spunem noi în Creta!

Am mâncat cu voie bună. Istrati îşi amintea, încet-încet, greaca şi ori de câte ori mai învia în el câte-un cuvânt bătea din palme bucuros ca un copil.

— Bine-ai venit! Bine-ai venit! îi striga fiecărui cuvânt. Bine-ai venit!

Şi înainte de toate şi-a amintit vorbele de ocară, sudălmile, cuvintele murdare. Vedea că mă schimb la faţă enervat şi el izbucnea în râs. Însă avea grijă, din când în când se mai uita la ceas, şi dintr-odată a sărit ca ars, zicând:

— Gata, e timpul să mergem!

A chemat ospătarul, a luat patru sticle de vin bun de Armenia, şi-a umplut buzunarele de la palton cu pachete de mezelicuri, *zakuska*[80], şi-a umplut tabachera cu ţigări şi am pornit.

Istrati era emoţionat; avea să-l vadă pentru prima oară pe Gorki! Sigur aştepta îmbrăţişări, masă-ntinsă, lacrimi şi râsete, „recunoaştere ca-ntre fraţi” – şi toată atmosfera asta tulbure, romantică, plină de fum de ţigară, de strigăte şi amabilităţi, pe care atât de mult o iubea.

— Unde te-aşteaptă? l-am întrebat eu.

— La Gosizdat (Editura de Stat).

— Panait, eşti emoţionat, i-am zis.

Dar n-a mai răspuns, ci a grăbit pasul, enervat.

Lume multă în încăperile mari de la Gosizdat, chipuri din toate rasele Rusiei Sovietice. Director era pe-atunci un tânăr tătar, gras, cu barba ca vopseaua neagră, cu ochi aprinşi de dorinţă – ca nişte lei graşi, antropomorfi de pe covoarele orientale.

Urc scările împreună cu Istrati; îl privesc pe noul meu prieten cu coada ochiului şi mă bucur să-i văd trupul subţire, dar mătăhălos, mâinile de muncitor, mult trudite, ochii nesăţioşi.

---

[80] În rusă, în original.

— Panait, eşti emoţionat, i-am spus din nou, cu stăruinţă indiscretă.

— Da, a răspuns plictisit. De ce întrebi?

— Acum, când o să-l vezi pe Gorki, ai putea să te stăpâneşti să nu-ncepi cu îmbrăţişările şi cu strigătele?

— Nu! a răspuns mânios. Nu! Eu nu sunt englez de gheaţă, sunt grec, chefalonit, de câte ori să-ţi mai spun? Strig, îmbrăţişez, mă dăruiesc. Dumneata fă pe englezul... Şi să-ţi mai spun ceva, a adăugat după o clipă. Aş prefera să fiu singur, compania ta mă enervează.

—Ştiu, am zis eu râzând, ştiu, dar uite că nu vreau să pierd treaba asta: cum universalul Istrati îl întâlneşte pe Gorki al Balcanilor.

Încă nu-mi terminasem cuvântul, şi iată că Gorki a apărut în capul scării, cu ţigara între buze. Foarte înalt, osos, obraji supţi, maxilare proeminente, ochii mici, de un albastru închis, trişti şi neliniştiţi, buze nespus de mâhnite. Niciodată nu văzusem pe buze de om atâta amărăciune. Istrati, îndată ce l-a văzut, l-a recunoscut, a urcat scările trei câte trei şi i-a strâns mâna.

— Panait Istrati! a strigat el gata să cadă pe umerii lui Gorki.

Gorki a întins mâna în linişte şi s-a uitat cu atenţie la Istrati. Faţa lui nu lăsa să se întrevadă deloc nici bucurie, nici curiozitate. Îl privea pe Istrati cu atenţie, tăcut.

Peste puţin a spus:

— Să mergem înăuntru.

A luat-o înainte cu pas mare, liniştit, şi Istrati l-a urmat nervos, iar din buzunarele de la palton se iţeau gâturile celor patru sticle de vin şi gustările.

Ne-am aşezat la un birou mic, plin de lume. Gorki nu ştia decât ruseşte. Cu greu s-a pornit vorba. Istrati, ţac-pac, cu mare emoţie, a şi-nceput să-i povestească. Nu-mi amintesc ce-i spunea, dar nu-i nimic; importante erau

flacăra din cuvântul lui, tonul din glasul lui, gesturile lui largi, privirea lui arzătoare.

Gorki răspundea cu calm, în puţine cuvinte, cu voce dulce, aşezată, aprinzându-şi tot mereu ţigări de foi ruseşti. A vorbit despre copilăria lui, cum a fost muncitor brutar în Nijni Novgorod, cu ce râvnă citea la lumina lămpii cu petrol sau la lună plină, în nopţile de vară.

Zâmbetul său amărât dădea vorbei lui liniştite un adânc tragism. Simţeai că-i un om care a suferit mult şi care încă suferă mult, care a văzut privelişti atât de respingătoare, încât nimic, nici serbările sovietice şi aclamaţiile, nici cinstirile şi gloria, nu le mai poate face să dispară. În dosul privirii lui albastre şiroia o tristeţe mocnită, de nevindecat.

— Cel mai mare dascăl al meu, spunea el, a fost Balzac. Balzac! Îmi amintesc, când îi citeam romanele, ridicam pagina în lumină, o priveam şi spuneam uimit: „Dar de unde vin oare vivacitatea atât de mare şi forţa atât de mare din paginile astea? Unde se ascunde taina asta mare?”

— Şi Dostoievski, Gogol? am întrebat eu.

— Nu! Nu! Dintre ruşi numai unul, Leskov[81], nimeni altcineva.

A tăcut puţin.

— Dar viaţa le întrece pe toate. Am suferit mult, l-am iubit mult pe omul care suferă. Nimic altceva.

Şi a tăcut, mijind ochii şi urmărind fumul albăstriu de ţigară.

Panait a scos sticlele de vin şi le-a pus pe masă, apoi a scos şi gustările. Pachete, pacheţele. Dar n-a avut curajul

---

[81] Nikolai Semionovici Leskov (1831–1895) – prozator rus, a scris sub pseudonimul M. Stebnitskii, ca opozant al mişcării democrat-revoluţionare; în romanele sale a criticat, după modelul lui Gogol, societatea rusă şi a realizat tranziţia către proza de la începutul secolului XX.

să le deschidă. A înţeles imediat, nu era potrivit, nu se crease atmosfera pe care o dorea el. Să bea şi să strige cei doi atleţi chinuiţi, purtători ai victoriei, să spună cuvinte mari, să verse lacrimi de bucurie, să danseze, sărbătorind sângeroasa victorie finală.

Gorki era încă adâncit în antrenamentul lui şi, încă, aproape fără de speranţă. Vedea minunea sovietică din jurul lui, dar nu se amăgea, privirea îi rămânea limpede şi de nepătruns, netulburată.

S-a ridicat. Îl strigaseră câţiva tineri, şi s-a închis cu ei în biroul de alături. Discutau despre un nou program de propagandă spirituală – cuvântări, călătorii, o nouă revistă...

Am rămas singuri, Panait şi cu mine.

— Panait, am spus eu, cum ţi se pare dascălul?

Cu o mişcare bruscă, a destupat o sticlă.

— Nu avem pahare, a spus el. Poţi să bei din sticlă?

— Pot.

Am luat sticla de vin.

— În sănătatea ta, Panait, am zis. Omul e un animal al pustiului. Abis e în jurul oricărui om, şi punte nu există. Nu te amărî, Panaitaki, nu ştiai asta?

— Bea repede, a zis el enervat. Să beau şi eu. Mi-e sete.

Am băut amândoi din vinul de Napareuli cel uşor şi înmiresmat.

Iar Panait a zis, ştergându-şi buzele:

— Ştiam, dar mereu uit.

— Asta este marea ta calitate, Panait. Vai de tine dacă nu ştiai, ai fi rămas prost. Dar vai de tine şi dacă ştiai şi nu uitai, ai fi rămas rece şi insensibil. Pe când acum eşti un om adevărat – fierbinte, plin de contradicţii, un ghem de speranţe şi dezamăgiri şi apoi iarăşi noi speranţe – şi aşa până la moarte. Niciodată logica n-o să-ţi omoare ţie inima.

— Să mergem acum, l-am văzut şi pe Gorki. Se duce şi el!

A pus sticlele la loc în buzunar, a strâns şi restul de pacheţele şi am plecat.

Pe drum mi-a zis:

— Mi s-a părut foarte rece. Şi ţie?

— Mie, foarte amărât. Nemângâiat. Nu mă aşteptam la atâta durere. Niciodată n-am văzut un asemenea zâmbet. Mai amar şi decât strigătul, şi decât hohotul de plâns, şi decât moartea. A învins, a scris cărţi strălucitoare, a ajuns bogat, a fost glorificat, a luat o femeie frumoasă, prinţesă cred, a făcut copii şi nepoţi şi, în sfârşit – lucrul cel mai important –, şi-a văzut cu ochii visul vieţii lui: Rusia s-a eliberat. Dar nimic din toate astea nu i-a putut uşura inima.

— Să fi strigat, să fi băut, să fi plâns ca să se uşureze! a pufnit Panait mâniat.

— Odată, când ai lui au fost ucişi în război, am răspuns eu, un emir musulman a dat un ordin şi le-a poruncit tuturor bărbaţilor din neamul lui: „Să nu plângeţi, să nu strigaţi, să nu se domolească durerea!” Asta e cea mai mândră, cea mai sălbatică disciplină pe care şi-o poate impune omul. De aceea mult mi-a mai plăcut Gorki.

Panait n-a mai răspuns. A murmurat ceva mâniat şi m-a privit aproape cu ură. Şi dintr-odată m-a apucat de braţ, cu mâna tremurândă.

De la Moscova la Batum

După câteva zile, eu împreună cu un grup de douăzeci de scriitori din toată lumea ne-am hotărât să facem o călătorie în afara zidurilor moscovite şi să pornim până la ţărmurile Mării Negre şi ale Mării Caspice. Împreună cu noi mai erau Akita, simpaticul poet japonez, numai zâmbet, năvalnicul şi cultul profesor argentinian Quintana, scriitorul ungur Holitscher; şi noi, nedespărţiţi acum, Istrati şi cu mine.

Lăsăm în urmă Moscova adânc învelită în zăpezi şi ne afundăm în câmpiile cele calme, spre Harkov. Prudenţi şi curioşi deopotrivă, începem să facem cunoştinţă unii cu alţii, vorbim o mulţime de limbi, încercăm să alcătuim diverse grupuri după înrudire – marxişti ortodocşi, filocomunişti, postcomunişti.

— M-am săturat! mi-a spus Panait încă din a doua zi. Vino să ne închidem într-un vagon doar noi doi.

Toţi intelectualii aceia din Răsărit şi din Apus ne păreau străini, nu ne potriveam, umblam printre ei şi nu ne puteam alipi nicăieri: reci, analitici, plini de mândrie pentru „civilizaţia” lor ne păreau apusenii, iar asiaticii, la rându-le, prea tăcuţi şi de neînţeles. Şi aşa am rămas iarăşi doar noi doi, cele două suflete care se născuseră între Răsărit şi Apus, unul la gurile Dunării, celălalt în Creta.

Aşadar, închişi în vagonul nostru, doar noi doi, vorbeam despre Grecia şi despre România; ore-ntregi, care-mi păreau că trec iute ca fulgerul, Istrati mi-a istorisit viaţa lui. Eu n-am întâlnit niciodată un om să povestească totul cu atâta farmec irezistibil; îl asculţi şi spui: „Ce frumoasă, ce ciudată e viaţa, şi eu nu ştiam! De n-ar mai tăcea niciodată gura asta!” Culoare orientală, senzualitate, căldură omenească, dragoste pentru lumină, pentru femeie, pentru pământ, dragoste pentru om.

Unul dintre eroii lui Panait, Cosma, deschidea braţele, şi pământul se micşora.

Îi spune fratelui său cel cuminte:

„— Ilie, vorbeşte! Dacă ai dreptate, vai ţie!

— Poţi să mă omori, Cosma, dar părerea mea e dreaptă.

— Atunci ridică-te şi întoarce-mi spatele!”

Ilie se ridică. Cosma sare pe el, îl călăreşte şi îl întoarce de ici-colo. Lui Ilie îi şiroieşte pe nas năduşeala, şi nimeni nu vorbeşte; se clatină şi se grămădeşte la pământ. Cosma îl lasă, se aşază turceşte şi fumează privindu-l liniştit: „Vorbeşte acum, Ilie, îţi dau voie. Vorbeşte acum, limpede!”

Cum sunt eroii lui Istrati, aşa e şi el. O dorinţă demonică îi roade; călare pe logică, nebunia lor se plimbă prin lume. Mă uit la Istrati şi mă gândesc cu emoţie: „Cum a căzut în mâinile mele pasărea asta multicoloră, sufletul lui Istrati?! Ce fericire-i asta?!” Umilul nostru vagon s-a umplut de aripi.

Din când în când mai aruncam câte-o privire pe fereastră şi mă uitam la zăpadă, la râurile îngheţate, la brazii drepţi şi albi, la izbele care fumegau, dar imediat întorceam ochii, îl priveam pe tovarăşul meu şi mă agăţam de buzele lui.

Sufletul lui Istrati este o Şeherezadă care, ca toate sufletele, este şi ea condamnată să moară; dar înainte de-a muri, ca să-şi prelungească viaţa, începe a istorisi poveşti fără sfârşit, fermecătoare... Stau aşezat ca sultanul din *O mie şi una de nopţi* şi ascult cu atenţie. Plăcere, amărăciune, femeie, idee, foame şi chef, toate se întâlnesc cu patos în sufletul acesta şi plăsmuiesc chipul sfânt, mişcător, lipsit de griji şi preaneruşinat al Chirei Chiralina a vieţii.

În dreapta şi-n stânga noastră, Rusia petrece, ninsă toată, şi sub zăpada ei se hrănesc şi se mişcă seminţele de grâu. Grâul care hrăneşte trupul, dar şi celălalt grâu, care hrăneşte sufletul: Puşkin, Gogol, Tolstoi, Dostoievski,

marile pâini. Iar acum, o nouă recoltă din pământurile acestea: Lenin, Troţki, Stalin. Prearoditor, nesecat pământ, însângerat, adânc brăzdat, plin de seminţe.

Noapte de-acum, ajungem în marele oraş industrial, în Harkov. Mergem la Operă, se joacă *Wilhelm Tell* în limba ucraineană, cu muzică ucraineană. Cinăm cu mâncăruri ucrainene, şi ascultăm la masă tandrele, voioasele cântece ucrainene.

Dimineaţa ne plimbăm prin giganticul complex de clădiri – întregul oraş – menite să adăpostească sindicatele din Harkov: Palatul Muncii. Simplă, austeră, potrivită arhitectură, fără nici o podoabă; toate, adaptate fără lirism la nevoile vieţii de astăzi. Palatul Muncii este gol precum adevărul, inundat de lumină, confortabil, solid şi uşor, numai fier, beton armat şi sticlă. „Aşa trebuie să fie şi înălţimea noastră când scriem, mă gândesc eu; aşa trebuie să fie şi viaţa noastră!”

Noaptea pornim iarăşi. Şeherezada începe din nou să vorbească, orele fug. Uneori deschidem uşa vagonului nostru şi mai intră câţiva prieteni; Holitscher ne povesteşte călătoriile lui în Asia şi ni-l descrie pe Tagore, cum l-a găsit înconjurat de femei exaltate, negricioase, care îi aşezau la picioare beţişoare parfumate aprinse; un chinez cu voce subţire, antipatică vorbeşte în engleză despre săracii din bordeie; japonezul Akita stă mereu în colţ, tăcut, zâmbitor, şi fumează.

Au apărut în depărtare munţii ninşi, câmpia începea să vălurească, zăpada mai era presărată doar ici şi colo, şi spre seară s-a ivit deja pământul gol, negru-cafeniu. A mai trecut o noapte, iar a doua zi, pe o ploaie tăcută, am zărit Marea Caspică. Întunecată, fără miros, neplăcută, cu valuri murdare. Toţi priveam într-acolo, aplecaţi pe fereastră; intram în faimoasa cetate a petrolului, în capitala republicii sovietice musulmane Azerbaidjan, în Baku.

Înotând prin noroi, prin ploaie, pe un frig înţepător, trecem pe sub o pădure deasă de hornuri. Aerul este unsuros, pământul clocoteşte de petrol, peste tot bălţi negre-verzui, puţuri adânci, maşini şi ţevi care scot preţiosul lichid murdar din măruntaiele pământului şi umplu, mii de metri, conductele care pornesc de la Marea Caspică şi ajung la Marea Neagră, de la Baku la Batum. Aici este iadul din zilele noastre, muncitorii negri din cap până-n picioare, unşi ca nişte şoareci, se căznesc să-şi câştige pâinea lor mânjită cu funingine şi petrol.

Tovarăşii noştri apuseni îi întreabă pe muncitorii aceştia despre plata pentru o zi de trudă, îşi scot carnetele, notează şi se bucură că poziţia muncitorului s-a îmbunătăţit. Iar eu mă gândesc cât de mult ne-a complicat viaţa civilizaţia industrială şi cum au ajuns urâţenia şi chinuitorul salariu pe o zi de lucru necesităţi de primă mână în lumea contemporană. Cine priveşte admirativ acest infern teribil este, sigur, superficial; cine îl priveşte fără indignare este neruşinat şi colaborator laş al infernului; cine îl priveşte cu indignare simte cum i se sfâşie inima străduindu-se să găsească izbăvirea. Cum să ne simplificăm viaţa şi să orientăm lupta noastră în altă direcţie, schimbând frontul de luptă? Să nu ne mai mulţumim doar privind forţele naturale, ci să îmbogăţim şi să supunem lumea înăuntrul nostru?

Seara, intelectualii din Azerbaidjan ne organizaseră un concert de muzică orientală tradiţională. Mandoline, uduri[82], lăute, bătrâni orbi care cântau cu faţa ascunsă în dosul tobei, băieţi frumoşi cu ochi fardaţi, cu unghii vopsite, care îşi mlădiază trupul încolo şi-ncoace şi tărăgănează amaneaua. Orient, plăcere molcomă, prelungă, inimă care nu se mai satură.

---

[82] Instrument muzical oriental din Azerbaidjan, cu corzi care se ciupesc.

Şi dintr-odată, în atmosfera asta de voluptate, apare o dansatoare micuţă, până-n doisprezece ani. Îmbrăcată din creştet până-n tălpi în găitan de aur şi în paiete, numai feţişoara ei negricioasă strălucea liniştită, şi la fel mâinile ei pictate şi picioruşele ei minuscule. Dansează. În linişte, fără nici o mişcare bruscă, aproape nemişcată. La răstimpuri, parcă o străbate un fior din cap până-n picioare, iar dinţii îi lucesc albi, ascuţiţi, ca ai unui animăluţ.

Dansul şi cerul înstelat sunt, cred, cele două privelişti înalte care-i pot bucura omului ochii. Cu mulţi ani în urmă, când le-am văzut pe cele două mari dansatoare, Sed Maesa şi Pavlova, am simţit, lăsându-mă purtat de vârtejul lor, cum poate omul de lut să depăşească graniţele vieţii şi ale morţii. Dar, prin dansul ei nemişcat, această micuţă dansatoare barbară din Baku mi-a prilejuit cea mai înaltă plăcere, esenţa dansului, inima nemişcată a vârtejului.

M-am întors, lângă mine Istrati plângea, poetul japonez Akita, galben ca ceara, nu mai zâmbea, iar ceilalţi, însoţitorii noştri apuseni, zâmbeau cu ironie. Un abis desparte, am simţit iarăşi, sufletul apusean de cel răsăritean. Primitivii din Africa, când văd un străin, nu-l întreabă „De ce rasă eşti?”, ci „Cum dansezi?”. Dansul este pentru ei cea mai adâncă trăsătură caracteristică a fiecărei rase. Doi oameni care se bucură la fel sau plâng văzând un dans sunt fraţi; toţi ceilalţi sunt străini şi necredincioşi.

În tot restul călătoriei, această micuţă floare aprinsă a petrolului a continuat să danseze în mintea mea; şi astfel, pe nesimţite, am ajuns în capitala Georgiei, cu cei mai frumoşi oameni din lume, la Tbilisi.

Am păşit cu emoţie pe pământul care l-a înghiţit, acum câţiva ani, pe un scump prieten de-al meu. Cea mai amară amintire se amesteca acum, tulburător, cu femeile care,

seara, au venit şi s-au aşezat la masa noastră. Şi dintr-odată, printre mesele întinse, s-a unduit înspre noi cea mai frumoasă femeie din Tbilisi, cum o numeau localnicii, Nadia Vachendze, şi a început să danseze! Apoi am gustat din nou, cu plăcere, vinul armenesc cel divin, iar când am coborât la subsol – trei georgieni, Istrati, eu şi cinci femei – şi au mai venit şi trei orbi cu cele vorbitoare, flaut, tobă şi lăută, am simţit cum parcă mi se încolăceşte în jurul pieptului şi-mi susură la ureche şarpele otrăvitor al Orientului, mult împodobit şi tare alunecos. Toate, comunism, proletariat, lupta de clasă, s-au pierdut în clipa aceea în ochii catifelaţi, întunecaţi ai şarpelui de la începutul veacurilor.

S-au revărsat zorii, ne-am despărţit. Am hoinărit cu Istrati pe străzi, se deschisese bazarul din Tbilisi şi am intrat într-o mică ceainărie, am băut ceai, ne-am aprins două narghilele cu tutun persan şi ne-am prins liniştiţi, noi doi, într-un dulce taifas. Lumea ni se părea bună, Tbilisi – un paradis, aveam inima uşoară. Pe trotuar, afară, în clipa în care soarele a urcat de la muntele din faţă, doi musulmani au îngenuncheat pe o rogojină şi au ridicat spre cer braţele lor subţiri. Iar faţa lor uscăţivă, arsă de soare s-a întors către Mecca. În aceeaşi seară am pornit spre Batum. Iar a doua zi s-a rostogolit dinaintea noastră, albastru-închis, învolburată, Marea Neagră. Am străbătut grădina publică cu pietriş mare şi bananieri cu frunze grase şi ne-am întins pe plaja scăldată-n soare. Vânt puternic, miros sărat de mare, valurile urcau şi alergau precum armăsarii înspumaţi ai lui Homer.

Akita aduna cochilii, fericit şi tăcut, iar un poet scandinav a deschis şi el gura pentru prima dată, scoţând un strigăt nearticulat. Toţi ne-am rostogolit bucuroşi în nisipul cel gros.

— Ştii de ce mă bucur atât de mult şi fac tumbe? m-a întrebat Istrati, şi ochii lui mici, căprui au sclipit demonic.

— Ştiu, i-am răspuns râzând.

— Ştii! a strigat el îngrozit. Ia spune, atunci!

— Pentru că s-a terminat călătoria şi îndată o să ne despărţim de tovarăşii noştri!

Istrati s-a repezit asupra mea şi m-a îmbrăţişat.

— O să mă înăbuşi! am strigat eu, încercând să mă desprind.

Dar el mă strângea acum moale în braţele lui osoase şi-mi spunea cu tandreţe:

— Eşti un drac, măi, eşti un drac şi-mi placi!

Călătoria se încheiase. Rusia, de la Moscova cea ninsă până la soarele cald din Batum, strălucea acum nemuritoare în mintea noastră; de parcă am fi călătorit de la un capăt la altul al sufletului nostru.

Rusia răstignită

Într-o zi, am plecat împreună cu un prieten european de la o adunare comunistă. De cum am ieşit la aer curat, am respirat uşurat. În fumul dintr-o sală imensă, muncitorii au tot ţinut cuvântări şi au strigat, iar ţăranii, nemişcaţi, greoi, îşi împreunau mâinile lor mari, noduroase, îşi tot răsuceau degetele butucănoase şi ascultau discursurile nesfârşite. Mereu aceleaşi fraze, mereu aceleaşi teorii corecte, rezumate în cuvinte simple, acelaşi ton monoton al sufletului popular. Sigur, pentru intelectualii cei fini,

reluarea atâtor banalităţi e insuportabilă; însă istoria nu o fac cei fini, iar omul nu înaintează prin căpeteniile cele rafinate ale inteligenţei; gloata are ţeasta groasă; trebuie s-o loveşti, s-o tot loveşti, monoton, ritmic, ca să se deschidă.

Ah, mă gândeam eu, spiritul, mai înalt decât toate aceste amănunte nesemnificative, care mă plictisesc, se străduieşte, deloc dezgustat, cu adânc respect, să frământe trupul şi mintea, să arunce în teribilul lui vârtej tot acest noroi şi să-i dea formă! Cu mânecile suflecate, cu simţurile cele largi, deschise, în care încap uşor şi frumuseţea, şi urâţenia, ca un muncitor care frământă, Spiritul se apleacă asupra mulţimii neprelucrate. Câţi dintre ei vor fi luminaţi? Vor scăpa oare din propriul infern, vor înţelege legea şi o vor urma liberi? Foarte puţini. Şi totuşi, toţi împreună, flămânzind, ameninţând, râzând, se luptă pentru lumina care nu-i va lumina, poate, niciodată.

M-am întors. Prietenul de lângă mine tocmai oftase. Râzând, l-am înghiontit uşor.

— Ei, tovarăşe, i-am strigat, parc-ai ieşit din iad şi nu poţi încă să te obişnuieşti cu dulcea lumină a purgatoriului, a pământului, şi dai peste trecători. La ce te gândeşti?

— Mi-e scârbă de oameni! Iată la ce mă gândesc. Ideea se înjoseşte îndată ce-i atinge pe oameni. În mintea noastră se înalţă neatinsă, numai lumină şi dragoste, dar îndată ce coboară pe străzi devine obştească – se fardează, face curte, se îmbrăţişează pe ascuns şi este numai pântece şi uter. Nu-mi place.

— Cum ai vrea să arate Ideea, tovarăşe? Fată bătrână, fecioară, pe un raft plin de pânze de păianjen din capul tău? Ideea, corect spui, este femeie, pântecele ei a fost făcut ca să mănânce, măruntaiele ei, ca să nască. Ce-ar face Ideea în capul tău savant? Ar crăpa, s-ar ofili şi ar muri de sterilitate şi răutate.

— Mai bine să moară neprihănită decât să ajungă obştească. Eu am trăit cu oamenii, am avut o Idee, am vrut s-o pun în faptă. Am acceptat, de dragul ei, să-mi vând tot ce aveam mai scump, libertatea mea, şi am intrat în jugul apăsător al maşinăriei de stat. Trei ani am luptat cu fabrica asta greoaie, idioată, stricată. M-am luptat să fac cât de mult bine am putut, dar am decăzut zi după zi şi mi-am pierdut credinţa în luptă şi în valoarea omului.

Energiile prin care puteam să izbăvesc un şir de suflete deveneau atât de încete sau atât de silnice şi mizerabile, încât toate acele suflete, în loc să fie izbăvite, se pierdeau. Poate că dacă n-aş fi încercat să le izbăvesc sufletele alea ar fi trăit încă, fie şi şchiopătând. Dar acum s-au pierdut. Inspiraţia creatoare a fost considerată răzvrătire în tradiţia cea împietrită, a aţâţat răul şi l-a reorganizat ca să lupte. Iar cei răi, care adesea se urau între ei, îndată ce au văzut în faţa lor binele, marele duşman, s-au grupat, s-au înfrăţit, au devenit una. Am urmărit fiece idee cum se năştea în mine, cum venea în atingere cu oamenii care trebuiau s-o împlinească, apoi cum se sluţea şi continua să se ticăloşească, să-şi schimbe chipul şi scopul – şi acum plesnesc de indignare şi dezgust.

Cu timpul, am ajuns la concluzia că nu sunt de vină oamenii, ci sistemul de stat. Mulţi prieteni de-ai mei, tineri, s-au aruncat în acţiune cu ambiţii înalte, neprihănite, dar încet-încet roata i-a coborât, au căzut în compromisuri, s-au aranjat, s-au pierdut.

Chiar cu riscul să mor de foame, am plecat, ca să nu încep şi eu, încet-încet, pe nesimţite, să mă rostuiesc. Am spus: statul de astăzi, iată marele duşman; trebuie să dispară.

Şi am plecat cu muncitorii. Nu cu toţi, cu puţini, cu cei mai buni. Numai cu cei pe care i-am văzut neliniştiţi ca şi mine. Le era şi lor sete de lumină, dreptate, dragoste, ca şi

mie – aşa credeam. M-am dăruit întreg, am luptat să-i organizez, să le vădesc încă şi mai limpede, şi mai conştient datoria noastră, să-i ridic deasupra micilor patimi, deasupra dorinţelor grosolane. Să mut centrul lor de greutate de la pântece în inimă... La dracu! Erau ispitiţi şi ei în micile lor patimi omeneşti, şi dacă s-au organizat au făcut-o ca să se repeadă să se aştearnă şi ei la masa unde petrec astăzi burghezii – să petreacă şi ei. Venerează pântecele, falusul şi uterul. O să înceapă şi ei chiolhanurile, o să murmure aceleaşi cântece şi o să-i cuprindă aceeaşi „klapa” după ce mănâncă.

— „Klapa”?

— Da, moleşeala care vine după mâncarea îmbelşugată. Amorţeala din creier, picoteala.

A tăcut o clipă, tulburat, după care a strigat iar:

— Ei, tovarăşe, încă nu pricepi că, înainte să ia puterea, mulţimile trebuie mai întâi să fie luminate, să înţeleagă pentru ce luptă şi că scopul cel de pe urmă pe care-l au la masă nu este să mănânce, ci să preschimbe hrana şi s-o facă duh? Pe când toţi muncitorii ăştia ai tăi îşi imaginează mereu numai fripturi aburinde şi femei goale. Aşadar, cum să aştepţi de la o asemenea gloată să schimbe lumea?

— Dar cum îţi imaginezi dumneata, delicate tovarăş al meu, că se schimbă lumea? i-am răspuns. Cu ce momeală crezi că pot fi ademenite mulţimile? Nervii tăi sunt foarte delicaţi, îi conferi o puternică valoare creştină feciorei Ideii, ai putea să te-mbraci în rasă şi să trăieşti ca un ascet, să nu mai vezi oameni. Sau, dacă preferi, aşază-te să scrii şi tu despre o cetate ideală[83], în care, fireşte, trăiesc oameni fără pântece şi fără sex, nici masculi, nici

---

[83] Referire la *Statul* (*Republica*) lui Platon, lucrare a cărei temă este conceptul de cetate ideală, şi la *Utopia* lui Thomas Morus, lucrare în limba latină care are ca temă prezentarea unui sistem social şi politic ideal.

femele, ca nişte pioni, şi dă-le drept scop în viaţă o problemă de geometrie s-o rezolve. Ce cauţi aici, pe pământul acesta noroios, cu blestematele astea de creaturi neliniştite, care au pântece, falus şi uter?

Recapitulez, în minte, cuvintele tale. Cu nimic din ce-ai înşirat nu sunt de acord. Vrei să fie luminaţi întâi toţi... şi apoi, odată luminaţi, să se ridice şi să facă revoluţie. Dar când s-a mai pomenit să facă revoluţie majoritatea electorală? Întotdeauna, cei puţini, organizaţi în jurul unei idei sau al unei patimi, mobilizează în jurul lor câţi pot, cu momeala unei sigure şi imediate răsplăţi, apoi se ridică toţi exaltaţi, încep luptele, sunt învinşi, înving, iau puterea, calcă în picioare libertatea, terorizează, nedreptăţesc, până ce se întăresc. Dacă se întăresc, încep îndată să lase-n urmă şi frica, îngăduie şi consideră neprimejdioasă de-acum existenţa adversarului, îşi recapătă libertatea şi, odată cu ea – să-i fie de bine! –, nelămurite încă, dar sigure, posibilităţile răsturnării care urmează.

Sângele a fost dintotdeauna iniţierea necesară. Dacă ar sta în mâinile mele să aleg cum aş vrea să domine noua Idee, prin sânge sau prin pace, aş spune că prin sânge. Sigur, nu fiindcă sunt vreun iubitor de sânge, ci fiindcă ştiu că, cu cât este mai violentă opoziţia răului, cu atât va fi mai însângerată victoria, cu atât impulsul nostru către cele de sus va fi mai puternic, iar victoria, mai fermă.

Vezi tu, „Dumnezeu” – să numim aşa forţa cea întunecată – nu este blajinul cap de familie, cum credeam. Este dur, nu-i pasă de oameni, omoară, naşte, omoară din nou, naşte din nou, merge înainte, nu încape în virtuţile şi în dorinţele noastre. Nu-ţi place? L-ai vrea cu chip blând, omenos, cu veşminte albe, cu mâini curate, un fel de zeu înţelept, ţinând balanţa şi împărţindu-le oamenilor egal, drept, pâinea şi mintea! Ei bine nu, nu ne întreabă,

coboară cum îi place, îi apucă pe oameni de unde vrea – de pântece, de inimă, de minte – şi îi răscoleşte.

Prima clipă a inspiraţiei lui divine se numeşte Haos. Cu timpul, febra scade, se limpezesc patimile, se echilibrează forţele. În sânge şi în lacrimi este sădită şi se prinde noua sămânţă. Fericire veşnică, pace, dreptate? Slavă Domnului, nici acum, nici în veac! Iarăşi nedreptate şi foame şi nefericire. Un nou vuiet se aude de jos, e noua oştire a lui Dumnezeu, noii nedreptăţiţi.

Dreptatea şi fericirea sunt picoteli potrivnice firii înalte a vieţii, sunt doar nişte himere, împing patimile să urce şi, urcând, să ridice tot mai sus viaţa. Nedreptatea, foamea sfărâmă tiparele sociale împietrite tot mai mult, nasc dorinţe, uri, speranţe, trezesc sângele, creează noi vedenii. Se avântă atunci nedreptăţiţii, vrăjiţi de noul Mit, se luptă să-i doboare pe cei nedrepţi, să aducă – aşa cred ei, sinceri şi naivi – fericirea şi dreptatea. Iată cele mai înalte clipe ale omului: clipele asaltului. Omul nu mai colcăie în mâlul sclaviei, dar nu s-a întărit încă în victorie şi în traiul cel bun. Se repede spre cele de sus – şi toată viaţa cu el împreună.

Prietenul meu s-a apucat să strige:

— Şi când urcă şi mănâncă şi se îndoapă şi decade, alte gloate de oameni o să sară de jos, şi mereu tot aşa, nu? În mintea mea nu-ncape asta! Mintea mea vrea să găsească în sfârşit un capăt şi să se oprească!

— Sărmana minte a omului, oboseşte, ai dreptate, vrea să-şi stabilească şi să atingă o ţintă şi apoi să se odihnească. Dar viaţa, neobosită, fără logică, fără început şi fără sfârşit, întoarce veşnic pe roata ei trupurile şi duhurile. Cei mai aleşi îi privesc cu groază metoda şi tac, unii o acceptă fără să-şi facă speranţe zadarnice şi se străduiesc, cu luptă dureroasă ori cu dezmăţ bahic, s-o

iubească. Alţii, la rându-le, luptă cu ea, i se împotrivesc şi vor s-o înghesuie în tiparele inimii sau minţii lor...

Iată cum privesc eu lupta omului, iată cum se vădeşte dinaintea mea învolburarea istoriei. Aşa trebuie să privim şi mişcarea contemporană a proletariatului şi să ne aplecăm cu respect asupra Rusiei. Aceasta este astăzi avangarda lumii, aceasta deschide astăzi drum, prin foame şi sânge, ca să ridice viaţa mai sus.

O Evanghelie apocrifă povesteşte că Ioan, ucenicul iubit, în ceasul în care plângea dinaintea Celui răstignit, a avut o vedenie uimitoare: Crucea nu era de lemn, ci de lumină, şi pe Cruce nu era răstignit un om, ci mii de bărbaţi şi femei şi copii, care gemeau şi mureau. Ioan tremura şi nu putea să prindă şi să oprească nici un chip. Toate, nenumărate, se schimbau şi curgeau necontenit. Şi încet-încet toate s-au stins, iar pe Cruce a rămas numai un Strigăt răstignit.

Astăzi vedenia aceasta trăieşte şi se zvârcoleşte dinaintea noastră. Rusia întreagă, milioane de bărbaţi, femei şi copii sunt răstigniţi şi suferă. Se pierd, curg, nu desluşeşti nici un chip anume, însă din morţii aceştia fără număr va rămâne, nemuritor, un Strigăt.

Astfel, prietene, va fi izbăvită iarăşi lumea. Ce înseamnă va fi izbăvită? Să-i găsim o nouă justificare vieţii, fiindcă cea veche şi-a pierdut forţa şi nu mai poate să susţină construcţia omenească. Vine un Mântuitor, adică un receptor şi deopotrivă emiţător desăvârşit al epocii sale, şi creează o nouă himeră. Nu o creează el singur; inima lui adună toate mădularele împrăştiate ale himerei, neliniştile şi speranţele, şi formulează Cuvântul cel simplu, neprelucrat, impersonal, dorinţa nerostită a mulţimii.

Şi dintr-odată – aşa credem noi, că dintr-odată, dar de fapt totul se întâmplă după o coacere îndelungă, extrem de dureroasă –, Cuvântul se face iarăşi trup şi păşeşte pe pământ. Predecesorii lui îl văd şi îi cuprinde groaza.

Predecesorii lui – ideologi, poeţi, savanţi, vizionari – strigă: „Niciodată noi n-am vrut omorul, niciodată foamea. Am cerut dreptate, libertate şi dragoste”. Nu ştiau că aceste trei fiice ale omului – Dreptatea, Libertatea, Dragostea – au tălpile însângerate, tălpile, gleznele, genunchii. Ei strigă, protestează, dezaprobă, dar un Spirit mai înalt decât toţi predecesorii aceştia suflă de deasupra lor, îi lasă în urmă şi vesteşte în toată lumea mobilizarea.

Spiritul acesta e mai înalt decât predecesorii, mai înalt decât conducătorii, mai înalt decât Rusia.

— Dar dacă Strigătul acesta al Rusiei, de care spui tu, nu izbuteşte să se cureţe şi să se facă apoi Cuvânt desăvârşit? Şi nu numai al Rusiei, ci al lumii întregi? Pentru că nu luptă doar ruşii şi nici doar muncitorii din lumea-ntreagă; chinurile au cuprins tot Pământul, ca pe-o femeie care naşte. Aşadar, dacă fiul pe care-l cauţi n-o să se nască, toate chinurile astea o să fie în zadar?

— Chiar şi-n vârf de munte să fie un om, i-am răspuns eu, dacă vrea ceva, dorinţa lui ar apuca-o pe o cărare în jos, ar coborî şi ar pune stăpânire pe oraşe. Astăzi cei cuminţi, cei sătui, cărturarii şi fariseii, privesc poporul răstignit şi râd în hohote, batjocoritor: „Rusia e terminată!” Pentru că logica crede numai ceea ce văd ochii şi nu desluşeşte forţele mistice nevăzute ale martiriului. Însă, precum a spus Hristos, bobul de grâu, ca să se facă spic, trebuie să coboare în pământ şi să moară; ca un bob de grâu este şi Rusia, ca o mare Idee[84].

Iar până când va veni – pentru că sigur va veni – Cuvântul să întărească Strigătul Rusiei, Strigătul acesta va munci veşnic generaţiile de oameni. Aşa va veni împlinirea vremii şi se va întrupa.

---

[84] Vezi Evanghelia după Ioan, 12, 24: „Amin, amin grăiesc vouă, bobul de grâu, când cade în pământ, dacă nu va muri, rămâne numai el, iar dacă va muri, aduce multă roadă”.

Să privim Rusia cu răbdare şi încredere, prietene.

Tovarăşul m-a privit iarăşi cu ironie, dar deja începuse să se şi enerveze. Glasul lui şuiera:

— Cum o să numim modul acesta eretic în care priveşti comunismul?

— Numeşte-l cum vrei. Încă ai nevoie de etichete? Astea toate le presimte inima mea, pe toate astea se străduieşte mintea mea să le pună într-o ordine, către toate astea ar vrea să deschidă drum fapta mea.

Însă, ca să se liniştească de-a binelea mintea ta de gospodar stăpânită de spiritul occidental, să-i dea un nume credinţei ăsteia eretice ale mele, poate s-o numească metacomunism.

Noul Pompeii

Acum câţiva ani, într-o zi de primăvară, am simţit o neaşteptată, crudă bucurie plimbându-mă printre ruinele oraşului Pompeii.

Cerul era uşor înnorat, ierburile primăvăratice acoperiseră pragurile şi curţile, iar străzile erau cum îmi plac mie, pustii.

Casele deschise, fără uşi, fără încuietori, fără stăpâni, intram, ieşeam, fericit. Tavernele, templele, teatrele, băile, pieţele, toate pustii. Nu pustii – ci ceva mai mult; şi asta îmi prilejuia cea mai aspră bucurie – nu pustii, ci ruinate. Pe pereţi, în casele bogate, se păstrau încă, spălăcite de-

acum, picturile care înfăţişau caraghioşi amoraşi grăsuni, păsări, câini şi zei şi neruşinate scene de zoofilie.

Deodată, am auzit un glas înăuntrul meu. Nu era glasul meu, ca şi cum cineva mai vrednic, mai barbar decât mine ar fi strigat: „La fel să dea Dumnezeul meu să calc în Berlin, în Paris, în Londra şi să le vorbesc ruseşte tovarăşilor!”

Şi, de cum am auzit strigătul ăsta sălbatic, m-am îngrozit; într-adevăr, de parcă n-aş fi fost eu cel care striga, de parcă un înfricoşător Urmaş ar fi pus deja stăpânire pe măruntaiele mele.

Cămările din Pompeii erau pline, femeile – proaspăt îmbăiate, neruşinate şi sterpe; bărbaţii – negustori hrăpăreţi, sau îmbuibaţi, obosiţi de atâtea petreceri. Zeii toţi – greci, africani, asiatici – erau acolo buluc, adunaţi într-o ticăloşie democratică, necredincioşi, laşi, şi-şi împărţeau între ei, zâmbind viclean, ofrandele şi sufletele oamenilor. Tot oraşul acela rafinat, întins la poalele Vezuviului, râdea în hohote, fără griji.

Pământul întreg îmi pare astăzi un Pompeii cu puţin înainte de erupţie. La ce foloseşte, mă gândesc, un asemenea Pământ cu femei mizerabile, cu bărbaţi necredincioşi, cu fabrici, cu burse, cu boli? Pentru ce să trăiască toţi aceşti negustori şi negustoraşi isteţi, pentru ce să crească toţi aceşti copii ca să şadă pe banca pe care şed şi părinţii lor în taverne, în tribunale, în bordeluri? Toată această materie împiedică spiritul să treacă. Forţa pe care a avut-o a cheltuit-o creând o mare civilizaţie – idei, religii, picturi, cântece, muzică, isprăvi. Astăzi şi-a pierdut tăria. Să i se deschidă acum o nouă albie Spiritului!

În pieptul meu simţeam o pasăre aprigă, răpitoare, flămândă, care nu iubeşte oamenii. Şi am văzut cu ochi limpede, cu bătaie lungă – ca şi cum ar fi fost ochiul păsării –, punctul evoluţiei omeneşti când s-a întâmplat să

mă nasc şi clipa hotărâtoare prin care trecem acum – când o lume se împleticeşte gata să se prăbuşească şi apare o alta, numai mânie şi avânt nedomolit.

Clipa asta este cea mai rodnică din istoria omenească, şi o gust încet, cu lăcomie. Himera luminează chipurile care dau asaltul; ceilalţi, greoi şi ameţiţi de traiul cel bun, aud vuietul şi se întorc. La început râd, apoi pălesc, se apleacă neliniştiţi şi îi desluşesc pe robii lor; urcă muncitorii, şerbii, doicile, bucătăresele, servitoarele, sfântă clipă! Cele mai mari isprăvi în gândire şi-n faptă s-au împlinit în acest năvalnic urcuş al omului.

Străduindu-mă să îmbrăţişez cât pot întregul cerc al destinului omenesc şi să ghicesc vântul care împinge şi ridică şi coboară toate aceste valuri de oameni, mă stăpâneşte frica. Şi mă căznesc, ca să văd mai bine, să privesc doar la micul arc pe care-l desluşesc din cercul cel nemărginit, în epoca în care trăiesc, şi mă străduiesc să disting limpede datoria din zilele noastre. Poate că numai aşa va reuşi omul, în trecătoarea, micuţa clipă a vieţii lui, să împlinească ceva nemuritor şi să colaboreze cu Marele Ritm.

De ani mulţi, o neclintită credinţă îmi întăreşte şi îmi luminează adâncul sufletului: un Luptător urcă din materie în plante, din plante în animale, din animale în oameni şi se războieşte pentru libertate. În fiecare epocă istorică hotărâtoare, Luptătorul acesta ia un chip nou; astăzi, chipul pe care l-a luat este acesta: conducător al proletariatului din lumea-ntreagă.

O nouă credinţă, care nu are nici o legătură cu religiile nerecunoscute, suflă astăzi pe pământ. Încet, nedesluşit, relaţiile dintre oameni se schimbă, morala, educaţia, dragostea, legăturile dintre muncă şi muncitor, dintre individ şi comunitate încearcă, bâjbâind, să ia o nouă înfăţişare.

Hotărâtor, dureros e momentul prin care trecem. Omul a fost prins în roţile maşinii, nu mai poate să scape. A dezlănţuit cantităţile demonice de materie şi acum nu mai poate să le supună calităţii celei tainice, sufletului său. Spiritul care a supus materia se materializează acum şi el, devine o anexă a maşinii şi o urmează ca materie.

Mulţi visători propun: „Singura izbăvire e să ne întoarcem la vechea simplitate, să ne împuţinăm nevoile, să desfiinţăm tot ce-i complicat astăzi în viaţa noastră, tot ce nu ne lasă o clipă de libertate. Numai aşa fiece crâmpei din materia pe care o lucrăm se va umple iarăşi de suflet. Cum lucrau în Evul Mediu? Piatra, lemnul, metalul prindeau viaţă, se uşurau, se umpleau de duh sub răbdătoarea suflare de dragoste a muncitorului. Să urmăm şi noi drumul acesta, să ne întoarcem la el!”

Superficialităţi romantice. Să ne simplificăm viaţa, să ne întoarcem în Evul Mediu, la agapele primilor creştini sau chiar mai înapoi, la proprietatea obştească primitivă a sălbaticilor – toate astea sunt utopii ale unor oameni incapabili. Viaţa nu se întoarce înapoi; merge înainte zdrobindu-i pe cei ce nu pot s-o urmeze. Să mergem cu ea. Şi chiar mai mult: s-o îmbrâncim să meargă mai departe. Numai aşa o s-o ajutăm să treacă prin perioada asta necesară a mecanizării şi să se elibereze. Rezolvarea se află totdeauna înainte, niciodată înapoi.

Muncitorul nu poate astăzi, ca în Evul Mediu, să-şi iubească opera. În Evul Mediu lucra materia cu răbdare şi cu dragoste. Răsplata lui o considera nu numai plata zilei de muncă, ci, mult mai mult, recunoaşterea oamenilor sau a comunităţii care-i dăduse comanda. Şi drept o răsplată încă şi mai mare simţea însăşi bucuria de a crea o operă frumoasă ori folositoare.

Astăzi, muncitorul nu mai are nici o legătură interioară cu opera sa. Cum ar putea să mai aibă? Munceşte ani la

rând, de dimineaţă până seara, face mereu aceeaşi mişcare, împlineşte mecanic fiece detaliu, fără să fie interesat nici de întreg, nici de detaliu, nici de frumuseţea ori de utilitatea muncii lui. De ce să fie interesat? Munceşte, şi contribuţia lui personală nu poate avea nici o valoare fundamentală la calitatea operei.

Ba mai mult: urăşte opera pe care o face, o urăşte pentru că simte că opera asta îl îndobitoceşte tot mai mult, îi omoară sufletul şi trupul. O urăşte şi pentru că ştie că toată truda lui îi îngraşă şi îi îmbogăţeşte pe stăpânii lui neomenoşi, pe capitalişti. El, femeia lui, copiii lui, nepoţii lui, generaţii după generaţii, vor fi îndobitociţi, îşi cheltuie tot salariul pentru traiul zilnic. Prin urmare, singura lui grijă este să împuţineze pe cât poate orele de muncă şi să mărească pe cât poate remuneraţia pentru ziua lui de lucru.

Nu-i spuneţi, ca să-l mângâiaţi, că munceşte pentru societate sau pentru stat. Urăşte societatea asta care a împărţit atât de nelegiuit desfătările şi ostenelile, care a legiferat nedreptatea, violenţa, exploatarea bărbatului, depravarea femeii. Urăşte statul care susţine o anumită clasă socială, pe aceea care exploatează sudoarea şi foamea poporului şi se îmbogăţeşte.

Ce trebuie să facă? Cum ritmul vieţii se iuţeşte, e nevoie de tot mai mulţi oameni care să muncească în fabrici, jos în pământ, pe mare. Să se întoarcă muncitorii înapoi la simplitatea şi dragostea din Evul Mediu e imposibil; să suporte nedreptatea de astăzi şi groaza e imposibil. Nici o speranţă de răsplată după moarte nu-i mai înşală; nimic nu le mai poate da toleranţă şi răbdare. Pământul acesta este infernul, pământul acesta este şi raiul; aici trebuie să apară la un moment dat răsplata şi pedeapsa.

În chinuitele, întunecatele ateliere ale trupului lor sunt plăsmuite, în nefericire şi în foame, noile vedenii. Sunt

schimbate virtuţile, sunt create unele noi, pălesc şi se sting vechile speranţe, patria capătă un chip nou. Încet, în trupurile acestea încovoiate de muncă se coace noul decalog. Vechea căsătorie şi-a pierdut importanţa şi farmecul; cuplul nu mai are timp să rămână singur, fără griji – sărăcia, munca, neştiinţa, vinul, copiii îi prind din urmă pe oameni. Cum să se mai privească, bărbat şi femeie, în linişte, fără griji, pe îndelete, ca în vechile poveşti frumoase din vremurile bune?

Copiii muncesc de mici, îşi strâmbă trupurile fragede, sufletul îşi pierde puful. Femeile îşi lasă casele încă din zori, muncesc laolaltă cu alte femei, cu alţi bărbaţi, şi se întorc obosite seara. Se stinge tradiţionala vatră strămoşească, străvechea inimă a casei; femeia îşi pierde calitatea ei cea mai mistică şi mai adevărată.

Patria nu mai este cel mai iubit colţ de pe pământ – muncitorul e legat de fabrică şi de maşină, se întoarce din loc în loc, simte că ceea ce numesc burghezii patrie sunt ogoarele, casele, fabricile oamenilor pe care-i urăşte.

Aşa „se eliberează” şi de grija patriei şi a familiei. Iar anexele maşinilor de astăzi sunt nu numai muncitorii; încet-încet, alte clase sociale sărace care muncesc intră şi ele în vârtejul distrugător din zilele noastre. Se sprijină numai pe ei înşişi – nici pe Dumnezeu, nici pe patrie, nici pe familie. Ştiu că, dacă nu au forţă să muncească, vor muri de foame; forţa braţelor lor – nimic altceva nu poate să-i izbăvească; Dumnezeu şi patria colaborează cu stăpânii.

Nimic altceva nu poate să-i izbăvească? Încet-încet – au trecut veacuri –, încep să priceapă că unul singur nu are nici o putere, dar dacă se uneşte cu alţii, asemănători lui, dacă devin o mulţime mare şi se organizează, atunci ceilalţi, bogaţii, exploatatorii, duşmanii, se vor teme şi le vor respecta drepturile. Şi începe organizarea, se unesc

cei neputincioşi, cei nedreptăţiţi, cei înfometaţi, oastea fatală se îndeseşte şi se înfurie.

Sub frontierele patriilor se deschid galerii subterane tainice, noi catacombe, şi se întâlnesc cei de rase diferite, de limbi diferite, în jurul „trupului” şi „sângelui” noii comunităţi. Cum creştinii nu întrebau dacă eşti iudeu, elin, liber sau sclav, ci împărţeau oamenii în două, credincioşi şi necredincioşi, la fel se înfrăţesc astăzi noii credincioşi – tovarăşii. Speranţe comune îi unesc, ură comună, sunt disciplinaţi, ca toţi cei care cred, individul se supune întregului. Sunt disciplinaţi pentru că ştiu că toţi împreună sunt o armată şi se pregătesc pentru asalt.

Însă există o mulţime de ţărani gata să-şi pună viaţa-n primejdie pentru „patrie”; pentru că în patrie sunt ogoarele lor. Există şi înţelepţii gospodari, există şi stăpânii cu trai bun care stau la masă şi sunt bine organizaţi. În clipa cea mare, toţi aceştia se vor împotrivi cât va fi nevoie, pentru ca, prin rezistenţă şi prin sânge, victoria să devină şi mai rodnică. Dar tot avântul Universului merge împotriva lor – au mâncat, au băut, au creat civilizaţie, şi-au pierdut forţa, a sosit cea de pe urmă formă a datoriei lor – să dispară.

Astfel privind întregul şi punând epoca noastră la locul ei, vedem care ne este datoria astăzi:

a) Război împotriva clasei care şi-a făcut datoria şi acum a ajuns piedică pentru Spirit.

b) Nici o dezamăgire din colaborarea noastră cu proletarii. Le este foame, vor să mănânce şi au dreptate; urăsc, vor să omoare şi au dreptate; dar, cu timpul, această grea materie se va limpezi, se va face spirit şi va crea noua civilizaţie.

În mugetul acesta sălbatic al mulţimii caută să desluşeşti limpede Strigătul Luptătorului care urcă. Dacă ai trăi în alte veacuri, Strigătul acesta l-ai desluşi în mulţimile

de proprietari, de industriaşi, de negustori care urcau pe-atunci, şi te-ai alia cu ei. O strădanie veşnică, mai înaltă decât omul, se prinde de oameni, îi munceşte, îi preschimbă cât poate – şi cât pot şi oamenii –, iar apoi, după ce aceştia sunt epuizaţi, îi aruncă şi se prinde de o nouă materie primă. Forţa aceasta împinge pe oricine să se înalţe şi să rodească, iar apoi îl striveşte ca nefolositor.

Această eternă datorie din diverse epoci, dintr-o mulţime de variante şi de patimi omeneşti, e musai s-o urmăm: să ajutăm, să colaborăm cu ea. Astăzi, în epoca noastră, şi-au asumat-o mulţimile care muncesc şi flămânzesc – mulţimile acestea sunt astăzi materia ei primă.

Această nemiloasă strădanie mulţimile de oameni nu pot s-o discearnă. O trăiesc numai şi-i dau diverse nume ca s-o facă inteligibilă minţii lor necultivate, luminate doar pe jumătate, şi dragă nevoilor lor dificile. O numesc fericire, dreptate, egalitate, fraternitate, pace. Dar Luptătorul nevăzut nu se împiedică în plasele acestea pe care i le întind mulţimile de oameni, luptă, dur şi neclintit, să străbată trupurile acestea care îl invocă şi să creeze, din toate strigătele de astăzi ale sclaviei, o raţiune pentru libertate.

Privire generală

Aceasta este astăzi Rusia Sovietică. Fără nici o prejudecată, cu emoţie şi limpezime, cât am putut, m-am

străduit s-o văd şi s-o trăiesc. I-am impus deseori disciplină inimii mele, ca să lase mintea să vadă şi să vorbească liberă; adesea n-am văzut ce aş fi dorit să văd, şi am spus-o; adesea am văzut ce mă aşteptam să văd, şi am spus-o; nu am consimţit să ascund nici binele, nici răul. Dintre toate drumurile, m-am străduit să-l urmez pe cel mai dificil, adică pe cel mai cinstit.

Acum, la sfârşitul călătoriei, trecând în revistă totul, aşezând la margine amănuntele şi acordând toată atenţia nucleului central, nedefinitivat încă, am ajuns la următoarele concluzii generale:

1. Clipa istorică prin care trecem este foarte primejdioasă; o lume se prăbuşeşte, o alta apare; în multe locuri din lume, clasa proletară, avangardistă, a luat deja puterea.

2. Schimbarea aceasta nu s-a făcut, desigur, în mod paşnic; aşa a fost întotdeauna în istorie; istoria omului picură sânge. Metoda asta a omului de a avansa pe pământ poate să fie în acord cu temperamentul nostru sau poate să ne ofenseze morala, dar altă metodă nu există.

3. La 7 noiembrie 1917 nu a fost o revoluţie; au fost două, şi mai ales cu totul diferite; a) revoluţia ţăranilor împotriva feudalilor, revoluţie clar mic-burgheză; b) revoluţia muncitorilor împotriva burghezilor, revoluţie clar socialistă.

4. În momentul pericolului comun, cele două revoluţii au luptat unite; însă, îndată ce duşmanul comun a dispărut, aliaţii – ţărani, muncitori – s-au despărţit şi a izbucnit între ei un sălbatic război nedeclarat. Rusia Sovietică a ajuns, o clipă, pe buza prăpastiei.

5. În clipa asta hotărâtoare, un om, Lenin, a salvat Ideea sovietică. A înţeles – adevăr foarte simplu, pe care însă, în clipele hotărâtoare, adesea nici conducătorii nu-l înţeleg – că există o singură metodă de a fi salvată şi de a domina

Ideea: adaptarea. Să se adapteze la o realitate nestatornică, dezordonată încă, plină de contradicţii. Multe soluţii s-au dovedit trecătoare, bâjbâielile, chinuitoare, sângeroase, au durat ani la rând, problemele, precum Hidra din Lerna, ridicau mereu capetele, însă drumul sigur se deschisese deja; Ideea a învins. Uriaşă, epică strădanie pe care într-o zi istoria o va caracteriza drept „minunea rusească”.

6. Ideea – din punct de vedere social, economic, politic, militar – a învins; şi are astăzi cea mai înaltă responsabilitate. Ideea sovietică – luată ca idee, şi nu ca înfăţişare de stat – are nevoie, ca orice nou, puternic organism, să se răspândească. Nu se poate închide într-o ţară şi într-un popor, plesneşte, vrea să sfărâme graniţele şi să cuprindă întreg pământul. De aceea (aşa e firea oricărei mari Idei noi), Ideea sovietică răscoleşte lumea; de-acum, în lumea-ntreagă, nimic nu se mai poate face fără să aibă în centru noua Idee – fie ca acţiune, fie ca reacţiune. Catastrofa lumii greco-romane pare un fenomen provincial, în comparaţie cu tulburarea de astăzi adusă pe toate cele cinci continente de vârtejul comunist. Astăzi, prin noile tehnici cu care s-a înarmat omul – vapoarele, căile ferate, avioanele, telefoanele, telegraful, radioul –, lumea a devenit una, au fost anulate distanţele, a fost învins timpul, şi o Idee, o ştire poate fi transmisă iute ca fulgerul de la un capăt la altul al pământului.

7. Urmările iscate de agitaţia asta din lumea-ntreagă sunt mari. Cum să mai poată exista convieţuire paşnică cu Rusia, centrul acesta incandescent care trezeşte şi luminează masele muncitoreşti de pe întreg pământul? Ciocnirea dintre realitatea burgheză şi ideologia comunistă este inevitabilă. Cu cât se întâmplă mai târziu, cu atât e mai bine pentru comunism; timpul este aliatul său. Asta o ştiu bine statele burgheze, dar nu îndrăznesc să declare

război Rusiei, pentru că sunt şi ele, dintr-o fatală necesitate, împărţite în tabere inamice; nu există între ele unitate, nici sufletească, nici economică ori ideologică. Însă, fie încet, fie repede – mai probabil repede, pentru că aşa e ritmul de astăzi al pământului –, vor izbucni războaie îngrozitoare.

8. Intrăm într-o îndelungată, aventuroasă perioadă istorică de războaie. Dacă într-adevăr comunismul este o mare Idee, care va incendia şi va înnoi lumea, atunci am intrat deja într-o primă zonă de foc.

Trăim, şi prin urmare nu vedem epoca noastră. Dar după veacuri, sigur, epoca asta a noastră nu va fi numită Renaştere, ci Ev Mediu, adică împărăţia de mijloc: o civilizaţie se fisurează şi se prăbuşeşte, o alta se naşte. Moare una, agonizând vreme de generaţii întregi; este în durerile naşterii cealaltă, aflându-se în chinurile facerii vreme de generaţii întregi; între ele izbucnesc războaie îndelungi, aprige. Trăim, de la Revoluţia rusă încoace, durerile sfâşietor de sângeroase ale unei civilizaţii mai înalte.

9. Răspunderea este, astfel, pentru orice om care gândeşte şi acţionează, în fiecare ţară, uriaşă. Ştim că, fie încet, fie repede, fie prin pace, fie prin război, dacă urmează să fie izbăvită lumea aceasta, noua Idee va triumfa. Trebuie aşadar să privim drept în ochi, fără teamă, cu responsabilitate, soarta clipei istorice pe care o trăim; orice altă atitudine este orbire sau eschivă şi laşitate.

10. Iar când, astfel, privim Soarta drept în ochi, care este datoria noastră? Să colaborăm în mod conştient cu istoria. În mod conştient, adică: mereu cu înţelegere şi, pe cât e omeneşte posibil, cu mai multă libertate. Să vedem ce urmează să vină şi să ne pregătim poporul să primească; să ne străduim încă de pe-acum ca, studiindu-

ne ţara din punct de vedere psihologic, economic, spiritual, să fim gata şi, atunci când va veni clipa, să primim Ideea nu cu dramatism, ci în mod activ, făcând-o, în ciuda firii ei internaţionale, pe cât putem mai grecească. Numai astfel sosirea Ideii va fi lipsită de primejdii, adaptarea se va petrece mai repede şi mai rodnic, iar chipul Greciei nu va fi sluţit.

Mare, hotărâtoare este clipa asta prin care trecem. Dacă eşti om adevărat, cititorule al meu, dacă ţi-e milă de oameni şi simţi în ce vârtej istoric ne răsucim arzând incandescent, ai datoria să cugeţi mult şi să iei, dacă poţi, o hotărâre.

LENIN

(Tradus din rusă)

Arhanghele mongol cu ochi piezişi,
Cu tuzluci din piei de urs.
Fruntaş sălbatic al lui Charon,
Cu mânuţe albe, iuţi, subţiri,
Viteaz din miazănoapte, care ne ţii mâinile
Tale pline de ştreanguri şi de ţepi!
Cad, lipesc urechea de spinarea pământului:
Trop-trop, trop-trop, cum te aud venind
În trap călare şi drumurile scot scântei!
Ah, nu întârzia, putrezeşte pământul, aleargă,
Ucigaş lacom, cu falcă grea!

Plesneşte inima de miasme în iarba cea grasă,
Dar încă stau drept şi-ţi strig: „Vino,
Ţări, sate duhnesc, şi dau pe dinafară
De demagogi, de burse şi bordeluri!
Îmi clocoteşte-n viscere ura,
Şi-ndată ce mă năpustesc la Londra, la Paris,
Palate, case şi biserici fumegă!
Suflă, vântul meu de miazănoapte, să nu se stingă flacăra;
A venit vremea să se cureţe pământul
De dinţi de aur, de baruri şi de fracuri!”
Râde inima, laurul cel amar înfloreşte,
Aude libertatea cum nechează
Şi se bucură în capcana sclaviei.
Înainte! caii porneau, scârţâie
Ca un car pământul, tundre, stepe, zăpezi
Cu baltagul le tunde vântul de miazănoapte.
Bărbi blonde, groase, răsucite brăţări,
Iar de nări le-atârnă ţurţurii.
Sănii pline de fii şi nepoţi
Şi zei pletoşi se scurg agale
Şi în şir pe tot pământul dinspre nord,
Înjugate la urşi, elani şi bivoli.
Iar lupii înainte cu gurile căscate
Se reped, şi până-n sate de-nnoptare, în goană,
Ochii le strălucesc aprinşi.
Şi dreaptă fără plete aleargă frumoasa
Şi-ameninţă cu urlete voinicii
Bătrâna căpetenie, Foamea, doica
Sălbaticului neam, cu sâni secătuiţi:
„Copiii mei, înainte! Preagrase, cu piepturile goale
Oraşele se-ntind ca nişte vite de-njunghiat!
Evanghelişti mei cei mari şi sciţi,
Ridicaţi-mă, graniţele să le prind;

Sar scântei din unghiile mele cele douăzeci!”
Se apropie cu pas domol de urs,
A vodcă, a tutun duhnind ţăranul,
Şi tot pieptu-i de pământ este lasoul;
Şi flacără curată, zvelt argat
Al răzbunării zăganul sălbatic
Sare, stând mut în dreapta-i;
Şi pisica sălbatică, al treilea corsar
Cu secera subţire-n mână,
Arhanghel Evanghelist Charon.
Şi străluceşte ultimul în zarea violetă
Precum un trandafir deschis, băiat,
Purtând inelul faptei care va urma;
În ochii lui, privind neprihănit, zâmbind,
Cu păr bălai ca soarele, cu ochi albaştri,
Stă viaţa cea uimită, fata cea fecioară.
Şi a venit şi nechemată, sălbatică, arzându-i
Ochi galbeni, o tânără tigroaică.
Mugeşte dulce, păzeşte drumul
Şi stă-nainte, cu coada dreaptă steag,
Cu dinţii-nsângeraţi de carnea devorată,
Purtând centură Idee canibală.
Ca un alai porneşte furtuna prin zăpezi,
Cuscrii aruncă trăsnetele,
Şi vântul nostru nordic mânuieşte
Cuţitul cu avânt de fulger
Şi primul tunet vestit îndată se aude
În sfântul pământ rus cu basma purpurie.
Aude inima-mi îmbrobodită-n negru,
Şi-aruncă-n sus basmaua văduviei,
Pe cea roşie să o salute Muza.
Acesta nu e tunet, tavarişci,
Ce dulce strigăt se aude prin grădini!
Mii şi mii de guri de fluiere!

Se-aud mulţimile de sclavi înfometaţi
Precum un furnicar plângând în Asia toată,
Dulce cuvânt s-a revărsat în măruntaie,
Pâine, sărut au luat altă substanţă,
Şi-un curcubeu plin de speranţă a întins
Rusia sus, deasupra capetelor noastre.
Iar mai departe, în fabrici, pumnii
Muţi se strâng, şi doruri ling cu vârful limbii
Săbii ascunse, fulgere.
Pornesc din colibe neluminate de soare
Şi merg, tot merg schingiuiţii războiului;
Deoparte orbii, surzii şi cei fără de buze,
Deoparte şchiopii, ciungii şi cei care tremură
Şi-i ţin de subsuori mamele lor.
Negrele flamuri de vânt se clatină
Şi merg, tot merg, iar înaintea lor ciobanii,
Şchioapa răzbunare, mama Foame.
Clopotele băteau sărbătoreşte,
Galoane şi cruci, şi bătrâna sirenă,
Vorbe de clacă, în cazărmi,
În măcelărie porcii aceia tineri.
Credinţă, patrie, peşti răpitori,
Înşală inimile, se leagă jurăminte
În biserici şi se dezleagă în taverne.
Dar peste tot de-acum răzbate descântecul
Şi zgârie-norii se cutremură pe drumurile
Pe care Foamea îl poartă prin New York!
Muţi trec toţi acei paria prin întuneric,
Şi pe terase-nalte, răcoroase
Stelele pun salbe de lumini
Pe feţele grăsune-ale stăpânilor.
Mâncăi, ca iepele nechează,
Sfărâmate, fumează bunicile
Şi mirosuri grele, pomezi grase

Îşi pun ca să nu simţi duhoarea.
Suflă, vânt al meu de miazănoapte, stăpâni şi stăpâne
S-au putrezit deja, şi-n gura lor fetidă
Viermi graşi pasc fumuri.
Dar ei mănâncă, râd, nu îi văd încă
Şi dintr-odată, o mână nevăzută cu furie
Pe peretele petrecerii lor, cu unghii negre
Scrijelesc ciocane sângeroase, seceri.
Pe piele într-o clipită li se zbârleşte părul,
Preoţi, judecători, gazetăraşi,
Toate cojile murdăriei şi miezul,
Bancheri, negustori, senatori, cârpaci,
Spumegând au ridicat braţele
Spre cer şi-l cheamă, laşii,
Pe Dumnezeul lor cel tare de urechi, să-nceapă
Să strige tare la muncitorime;
Sunt în primejdie cele trei scări cereşti,
Credinţă, patrie şi bani; să-i arunce
În focul iadului Părintele Preabun,
Şi ca un bau-bau să fulgere, să tune!
Şi monstrul cel ceresc îmbălsămat
Aude vuietul, iţeşte capu-n jos;
Vântul i-aduce strigăte ciudate:
„Karl Marx, şi Lenin, burjui, proletariat!”
Deschide buzele-i cleioase, amăgitoare
Şi cheamă oştirile de îngeri
Să se arunce-asupra gloatei răzvrătite;
Se-aude un muget, cutreieră cu groază
Aceştia nu sunt îngeri, ci aeroplane!
„Ajutor!” îl strigă pe Fiul său, şi pe drumul
Cel stâncos al pământului, pe unde
Apele Volgăi rostogolesc legea cea nouă
A răzbunării şi a sfintei trude,
Mic, mujicul, fiul omului,

Îi apăru deodată-n faţă cu acordeonul.
„Eu nu sunt fiul tău, Mielul, ci lupul
Care duce libertatea pe pământ umblând,
Fiul cel unul al pământului, bolşevicul;
Se-nvârte roata timpului, e rândul meu!”
Spune, şi drept porneşte cântecul – asalt,
Cioară fără răbdare îmi este inima –
Din acordeonul rusesc, cu zor.
Sus, în marea Constelaţie a Ursului,
Deschizând noi drumuri pe pământ,
S-a ridicat Steaua Nordului roşie ca focul.
Bluză de muncitorime, foc este trupul meu;
Cea nenăscută încă sare, a pământului sarcină,
Fiul, precum un dansator rus, împreună cu mine!

Cuprins